

Ukrainian Review
Ukrainische Rundschau
Revue Ukrainienne

УКРАЇНСЬКИЙ ЗБІРНИК

КНИГА 12

Institute for the Study
of the USSR

Institut zur Erforschung
der UdSSR

Institut d'études
sur l'URSS

МЮНХЕН
1958

ІНСТИТУТ ДЛІ ВІВЧЕННЯ СССР

Institute for the Study of the USSR * Institut zur Erforschung der UdSSR

Institut d'études sur l'URSS

У К Р А Ї Н С Ь К И Й
З Б І Р Н И К

Книга 12

2298

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

35580

М ю н х е н

1958

Праці, що їх видає Інститут, є вільним висловом авторських поглядів і висновків, що не завжди є тотожні з поглядами чи висновками Видавничої Колегії.

Редагує Видавнича Колегія Наукової Ради Інституту.
Відповідальний редактор проф. П. Курінний.

Herausgeber und Drucker : Institut zur Erforschung der UdSSR, e. V.
München 22, Mannhardtstr. 6, Germany.

Verantwortlicher Redakteur : Prof. P. Kurinny, München 26,
Schliessfach 8, Mannhardtstr. 6, Germany.

МУЗИКА В УССР 1957 РОКУ

Ювілейна дата 40-річчя Октябрської революції та підготування до її відзначення й визначили мистецьке життя в ССРСР, стали найкращими показниками всіх позитивів і негативів так зв. советського мистецтва ^{1/}.

З чим прийшли до ювілею советські майстри? - це запитання актуальне й важливе не тільки для ССРСР, а й не меншою мірою для громадськості поза межами ССРСР. Адже в Советському Союзі це не звичайна приватна діяльність, а державна справа, важлива частина політики партії і випробуваний засіб політичної пропаганди. Темою цього дослідження являється ділянка музичного мистецтва в УССР. Ця праця відповідає на поставлене вгорі запитання: з чим прийшли советські майстри до 40-річчя в даній ділянці мистецтва, яке нинішнє становище музичного мистецтва в УССР?

Однак, приступаючи до викладу, доведеться заздалегідь зазначити, що дослідження становища української советської музики натрапляє на великі труднощі та перепони. Тут, за кордоном, ми майже повністю позбавлені змоги безпосередньо знайомитися з новішими творами українських композиторів, не бачимо їх, не маємо змоги прослухати / за виключенням хіба невеликої кількості концертних надань Київського радіо/; чи не єдиним джерелом служить матеріал із советської преси, який, поперше, далеко неповний / відсутні списки, протоколи, постанови, анотації/, подруге, уривчастий, розкиданий по різних виданнях і, потретьє - протирічний і заплутаний. Варто зазначити, що прізвища авторів музики то з'являються, то зникають і тому взагалі важко довідатися, чи даний автор живий, чи ні. Часто композитор, добившись чести потрапити до советської енциклопедії / що не стосується його мистецьких даних/, не-

сподівано зникає із сторінок періодичної преси; і навпаки, прізвище інших, не включених свого часу через якісь закулісні причини до енциклопедії, нині починають несподівано посилено рекламуватись у відчитах і повідомленнях ^{2/}. Ще дивніші речі діються із творами української музики: їх не лише то замовчують, то рекламують, але й дають цілковито безладно і довільно.

Саме тому здається, що вся ця плутанина робиться навмисне, свідомо, аби мати простір дії ради кон'юктурних міркувань: подавати відомості то в урочисто-святковому, то в буденно-сірому одязі. За яскравий приклад цього може правити відповідальний виступ з трибуни 2-го Всесоюзного з'їзду композиторів УРСР Данькевича, який урочисто заявив, що композитори УРСР "рапортують з'їздові новими творами", щойно закінченими в творчих лабораторіях. Данькевич назвав: 3-тю симфонію і симфонічну п'єсу "Гражина" Б. Лятошинського, оперу Ю. Мейтуса "Зоря над Двиною", балет Г. Жуковського "Ростислава" та ін. ^{3/} Після перевірки рапорту Данькевича виявилось, що 3-тя симфонія Б. Лятошинського написана ще в 30-их рр., "Гражина" - в 1955 р., "Зоря над Двиною" в сезоні 1955-56 р. була включена в репертуар Малого оперного театру в Ленінграді, балет "Ростислава" був у 1956 р. в репертуарі Київського театру опери і балету. Таким чином, з пропагандивною метою, для набуття політичного "капіталу", голова Спілки композиторів УРСР свідомо подав зфальсифіковані дані, вводячи в блуд громадську думку й обманюючи партію та уряд.

З подібними, дуже розповсюдженими в советській практиці, фактами треба бути обережними; не брати на віру советські дані, а докладно їх перевіряти.

I. Композитори та їх творчість

Впродовж останніх років композиторська організація УРСР налічувала до 140 осіб творчих працівників та музикознавців ^{4/}. Назвемо прізвища, що зустрічаються найчастіше / подаємо за

абеткою/:

Композитори:

Барвінський В., Баренбойм І., Батюк П., Борисов В.; Владимиров Ю., Верьовка Г., Вериківський М., Вимер І.; Гайдамака П., Гозенпуд М., Гомоляка В., Горенко Л.; Данькевич К., Домінчен К., Дремлюга М.; Жданов С., Жук О., Жуковський Г.; Завалишина М., Знатокова Ю., Зноско-Боровський О.; Кармінський М., Кирейко В., Кирпань В., Клебанов Д., Козак Б., Козицький Ф., Колесса М., Колодуб Л., Коломієць А., Кос-Анатольський А., Кучеров В.; Лазаренко А., Людкевич С., Ляпинський, Лятошинський Б., Ляховицька С.; Магіденко М., Маєрський Г., Майборода Г., Майборода П., Мейтус Ю.; Надененко Ф., Нахабін В.; Орфєєв С.; Падгірний В.; Ревуцький Л., Рожавська Ю., Рождественський В., Рибальченко В.; Сандлер О., Свечніков А., Сидоренко Г., Сімович Р., Скалецький Р., Солтис А.; Таранов Г., Тіц М.; Филипєнко А., Фінаровський Г.; Хейфеу-Полянський А., Хицунов С.; Цегляр Я.; Шамо І., Штогаренко А.; Щуровський Ю.; Юзанов К., Юхнівська, Юцевич Б.; Ярославенко Я.

Музикознавці і критики

Архимович Л.;
Білинська М.;
Гайдай М. / фольклорист/, Гордійчук Н.;
Довженко В.;
Єфремова Л.;
Лисенко О. / син М.В. Лисенка/;
Майборода Е., Михайлов Н.;
Олексієва С.;
Тюменєва Г.;
Шоєр А. та інші.

За віком творчих працівників в УССР можна розподілити на:

а/ Представників старшого покоління

С. Людкевич / нар. 1879/, Л. Ревуцький / нар. 1889/, Ф. Козицький / нар. 1893/, Б. Лятошинський /нар. 1894/, Г. Ве-

ршовка /нар. 1895/, М. Вериківський /нар. 1896/, Р. Сімович /нар. 1901/ та ін.

б/ Середнього покоління:

А. Штогаренко / нар. 1902/, Ю.Мейтус / нар. 1903/, М. Колесса / нар. 1904/ , Г. Таранів / нар. 1904/, К. Данькевич /нар. 1905/, Є. Козак /нар. 1907/, А. Свечніков / нар. 1908/, А. Кос-Анатольський /нар. 1909/, А. Філіпенко /нар. 1912/, Г. Майборода /нар. 1913/, В. Гомоляка/нар. 1914/ та інші.

в/ Молодшого покоління:

творчо вже достатньо себе виявили - П. Майборода, Д.Клебанов, В. Нахабін, Г. Жуковський, К. Домінчен, М. Дремлюга та ін.

г/ Молодого покоління:

активно входять в творче життя - Б. Кирейко, В. Кирпань, Ю. Владимирів, Ю. Шуровський, М. Кармінський, В. Підгірний, І. Шальф, Л. Колодуб, Ю. Знатокова та ін.

До композиторської організації західних областей України /Львів/ належать: С. Людкевич, М. Колесса, А. Кос-Анатольський, Р. Сімович, Є. Козак, А. Солтис, І. Вимер, Я. Ярославенко та ін.

Сучасна творчість:

Із творів останніх років /післясталінського періоду/ со-ветська преса відзначає:

"Б С З"- 1/ Симфонічну поему Б. Лятошинського "Гражина" /1955 р./, 2/ Вокально-симфонічний "Заповіт" С. Людкевича в другій редакції 1955 р.

"Советская музыка": в 1956 р. - симфонічні поеми 1/ "Герої "Потьомкіна" К. Домінчена та 2/ "Великий Каменяр" Л. Колодуба, 3/ "Олександр Матросов" В. Кирпаня, 4/ "Сталінград" Ляпинського, 5/ оперу Ю. Мейтуса "Зоря над Двиною", 6/ балет "Ростислава" Г. Жуковського^{5/}.

"Советская культура" в 1956 р. - 1/ оперу " В степах України" О. Сандлера і повідомляє про працю над наступними операми:

2/ "Милана" Г. Майбороди, 3/ "Слава" М. Вериківського, 4/ "Брати" Г. Жуковського, 5/ "Назустріч сонцю" А. Кос-Анатольського, 6/ "Буковинці" М. Кармінського, 7/ "Як гартувалася сталь" Юхнівської, 8/ "Вулкан" Є. Юцевича 6/.

Із звітних виступів на всесоюзному з'їзді у 1947 р.
довідуємося про наступні праці: 1/ опера "Олекса Довбуш" С. Людкевича, 2/ опера "Кирило Кожум'яка" Є. Юцевича; балети: 3/ "Сорочинський ярмарок" В. Гомоляки, 4/ "Сойчине крило" А. Кос-Анатольського, 5/ 3-тя симфонія Б. Лятошинського / в редакції 1957 р./, 6/ його ж "Слов'янський фортепіяновий концерт", 7/ 2-га симфонія Г. Майбороди, 8/ симфонічна поема "Давид Гурамішвілі" Г. Таранова, 9/ його ж "Алтайська сюїта", 10/ симфонічна поема "Дівчина і смерть" В. Нахабіна, 11/ його ж сюїта "Картина моєї батьківщини", 12/ Концерт для скрипки з оркестром О. Знеско-Боровського, 13/ Концерт для скрипки з оркестром Д. Клебанова, 14, 15, 16/ - музичні комедії В. Рождественського, О. Сандлера та Я. Цегляра 7/.

В каталогах музичної літератури "Міжнародної книги" повідомлялося про такі підготовані видання: 1/ пісні Г. Верьовки / масові/, 2/ пісні М. Вериківського / дитячі/, 3/ пісні Глушкова / обробка/, 4/ пісні К. Данькевича / масові/, 5/ пісні Г. Жуковського / масові/, 6/ пісні М. Завалишинської / масові/, 7/ романси - К. Домінчена, М. Дремлюги, С. Жданова, Ф. Козицького, А. Кос-Анатольського, Б. Лятошинського, Г. Майбороди, 8/ поеми для скрипки О. Жука, 9/ дитячої літератури - О. Знеско-Боровського, М. Вериківського, 10/ фортепіянових творів - М. Гезеншуда, С. Ляховицької і Баренбойм, 11/ романси Ю. Мейтуса та ін. 8/.

Із найновіших повідомлень про підготування до 40-річного ювілею на сторінках "Радянської України" довідуємося про такі твори: 1/ симфонічна поема "1917 рік" К. Данькевича, симфонічні поеми 2/ "Наше море" С. Людкевича, 3/ "Вогні Ангари" Г. Таранова, 4/ "Вітчизна" М. Дремлюги, 5/ "Партизани" В. Рибальченка, 6/ "1917 рік" Г. Фінаровського, 7/ "Павло Корчагін" В. Кирпаня, 8/ сюїта "Павло Корчагін" Щуковенка, 9/ концертну п'єсу "Карнавал" К. Домінчена; про концерти - 10/ К. Данькевича, Буєвича, Г. Верьовки, П. Глушкова, А. Филипенка 9/.

Однак, щоб мати повнішу картину музичного репертуару УРСР, необхідно до названих вгорі творів долучити і ті, що з'явилися раніше. Вдаємося до цього на основі таких міркувань:

1/ Музична творчість останніх років не являється якоюсь абстракцією, вона нероздільно пов'язана із творами попередніх років як ідеологічно, так і художньо;

2/ В репертуарі виконавців / театрів, концертних організацій, окремих солістів / твори попередніх років і нині займають значне місце, отже лунають і в наші дні, невіддільні від них;

3/ Практика багатьох редакцій, варіантів, перероблень призводить до того, що сучасний репертуар містить в собі і твори минулого;

4/ Акцентування творів попередніх років вимагає бодай побіжного ознайомлення з ними;

5/ Включення до дослідження особливо відомих творів української музики взагалі допоможе дійти до найоб'єктивніших висновків.

Спроба привести до ладу і якоюсь мірою систематизувати доступний нам матеріал про українську музику знайшла своє виявлення у такій таблиці ^{10/}:

Назва твору	Автор	Дата
<u>Опери</u>		
"Золотий обруч" /за Франком/	Б.Лятошинський	1929 р.
"Щорс"	"	1937
"Перекоп"	Ю.Мейтус, В.Рибальченко і М.Тіц	1939
"Сотник" /за Шевченком/	М.Вериківський	1940
"Наймичка" /за Шевченком/	"	1944
"Гайдамаки" /за Шевченком/	Ю.Мейтус, В.Рибальченко і М.Тіц	1944
"Молода гвардія" /за Фадеевим/	Ю.Мейтус	1947
"Від усього серця"	Г.Жуковський	1947
"Богдан Хмельницький"	К.Данькевич	1951

Назва твору	Автор	Дата
"Олекса Довбуш"	С. Людкевич	Про них у 1951 році повідомлялось, що названі автори приступили до праці.
"В степах України" /за Корнійчуком/	О. Сандлер	
"Милана"	Г.Майборода	
"Ілюнка"	М.Вериківський	
"Зоря над Двиною" /за Нікітіним/	Ю.Мейтус	1956 р.
"Слава" /за Гусевим/	М.Вериківський	В матеріялах 1956 р.
"Брати"	П.Жуковський	
"Назустріч сонцю"	А.Кос-Анатольський	повідомляється, що автори працюють над даними операми.
"Буковинці"	М.Кармінський	
"Як гартувалась сталь" /за Островським/	Кухнівська	
"Вулкан"	Є.Юцевич	
"Кирило Кожум"яка"	Є.Юцевич	1956-57 рр.

Балети

"Лілея"	К.Данькевич	1939 р.
"Лісова пісня" /за Л.Українкою/	М.Скорульський	Повідомлення з 1947 р. Повідомлено в 1951 р. про вихід їх у світ.
"Данко" /за Горьким/	В.Нахабін	
"Маруся Богуславка" /також зафільмований Київською студією художніх фільмів, кольоровий/		
"Хустка Довбуша"	А.Кос-Анатольський	
"Ростислава"	Г.Жуковський	В матеріялах за 1956 р. говориться про їх написання.
"Сорочинський ярмарок" /за Гоголем/	В. Гомоляка	
"Сойчине крило"	А. Кос-Анатольський	

Назва твору	Автор	Дата
<u>Вокально-симфонічні</u>		
"Хустина" /за Шевченком/	Л.Ревуцький	1923
"Заповіт" /за Шевченком/	С.Людкевич	1933-34
"Дума про рідну Матір-Україну"	М.Вериківський	1941-45
"Україно моя"	А.Штогаренко	1943
"Слався, вітчизно моя"	Г.Жуковський	1949
"Гей, слов'яни!"	С.Людкевич	1949
"В Карпатах"	Р.Сімович	1949-50
"Зійшла комунізму зоря"	А.Штогаренко	1956
<u>Симфонічні</u>		
Симфонічна поема /"Великий Каменяр"/за І.Франком/	С.Людкевич	1926
2-га симфонія	Л.Ревуцький	1927
Симф.поема "Тарас Шевченко"	К.Данькевич	30-40 рр.
3-тя симфонія	Б.Лятошинський	30-ті рр.
Симфонія Матерям	К.Данькевич	під час війни
"Поема воз'єднання"	Б.Лятошинський	1949-50 рр.
"Гуцульська рапсодія"	Г.Майборода	1949
Симф.поема "Цорс"	А.Свечніков	1949
Сюїта пам'яти Лесі Українки	А.Штогаренко	1950
"Закарпатські ескізи"	В.Гомоляка	1950
"Прикарпатська симфонія"	С.Людкевич	1952
Симф.поема "Гражина" /за Міцкевичем/	Б.Лятошинський	1955
Симф.поема "Герої "Потьомкіна"	К.Домінчен	Про них повідомлялося в
"Великий Каменяр"	Л.Колодуб	1956 р.
"Олександр Матросов"	В.Кирпань	
"Сталінград"	Ляпинський	
5-та симфонія	Р.Сімович	Про них повідомлялося в
2-га симфонія	М.Колесса	1956 р.
"Галицька рапсодія"	С.Людкевич	

Назва твору	Автор	Дата
Сюїта із казок Франка	І.Вимер	Про них у звіті з "їзду" 1957 р.
Симф.поема "Возз'єднана родина"	Я.Ярослашенко	
2-га симфонія	Г. Майборода	
Симф.поема "Давид Гурамішвілі"	Г.Таранов	
"Алтайська сюїта"	"	
Симф.поема "Дівчина і смерть" /за Горьким/	В.Нахабін	
Сюїта "Картина мосі Батьківщини"	"	
Симф.поема "1917 рік"	К.Данькевич	Про них повідомлялося у звітах до підготування до 40-річчя Октябрю
"Наше море"	С.Людкевич	
"Вогні Ангари"	Г.Таранов	
"Вітчизна"	М.Дремлюга	
"Партизани"	В.Рибальченко	
" 1917 рік"	Г.Фінаровський	
"Павло Корчагін"	В.Кирпань	
Концертна п'єса "Карнавал"	К.Домінчен	

Кантати

"Урочиста кантата"	Б.Лятошинський	Передвоєнні роки
"Заповіт"	"	
"Гнів слов'ян"	М.Вериківський	
"Клятва"	Ю. Мейтус	
"Голос матері"	М.Скорульський	
"Белика кантата"	К.Данькевич	Названі у звіті до підготування до 40-річчя Октябрю
"Комуністична партія"	Є.Юцевич	
"Кантата для народного хору"	Г.Верьовка	
"Буревісник" /за Горьким/	П.Глушков	
"Діти Жовтня"	А.Филипенко	

Інструментальні

Концерт для фортепіано з оркестром	Б.Лятошинський	1950 р.
" " "	В.Нахабін	"

Назва твору	Автор	Дата
"Слов"янський фортепіановий концерт"	Б.Лятошинський	1957
Етюд для фортепіано	М.Гозенпуд	1957
Весняна сюїта	М.Дремлюга	1957
Збірник фортеп.п"ес	С.Ляховицька та І.Баренбойм	1956
Поєма для скрипки і фортепіано	О.Жук	1956
Лірична пісня для скрипки	Г.Верьовка	1956
Концерт для скрипки з оркестром	О.Зноско-Бо- ровський	
" " " " "	Д.Клебанов	
"Український квінтет"	Б.Лятошинський	1942
Струнний квартет ч.2 /"Легенда про героїв"/	А.Филипенко	1948
<u>Романси</u>		
"Скажі мені"	К.Домінчен	1956
"Замела ніжні квіти зима"	М.Дремлюга	"
"Гроза" та "Після дощу"/за Лермон- товим/	С.Жданов	"
"Спогади" /за Міцкевичем/	Г.Майборода	"
"Романси"	Ю.Мейтус	1957
<u>Хори та масові пісні</u>		
"Колосія-місто" /хор/	А.Кос-Анатоль- ський	1955
"Калістратунка"/за Некрасовим/	Г.Сидоренко	1956
"Навгороді коло броду" /за Шевченком/	П.Глушков	"
"За Батьківщину"	Л.Ревуцький	період війни
"Полки наш Сталін веде"	К.Данькевич	
"Ой ви, зорі"	Ф.Козицький	1956
"Пісня трудових резервів"	К.Данькевич	"
"Дніпровські зорі"	С.Жданов	"
"Партії слава, Леніну слава"	Г.Жуковський	до XX з"із- ду
"Нас осемяєт Ленинское знамя"	К.Данькевич	
"Приїжджайте, дорогі друзі до нас, на Україну"	Я.Цегляр	1957

Звичайно, ця таблиця не претендує на вичерпність. Якщо в ній відносно повно відображено оперову, балетну та симфонічну творчість, то що щодо решти, особливо ж у романсовому, хоровому і пісенному відділах, - подано тільки ті твори, назви яких були опубліковані в пресі. Самозрозуміло, що насправді саме в тих жанрах українські композитори мають найширший репертуар. Як повідомляв на останньому з'їзді К. Данькевич, впродовж останніх років створено в Україні багато романсів, пісень та хорів композиторами Г. Верьовкою, М. Вериківським, П. Гайдамакою, М. Завалишиною, Є. Козаком, А. Кос-Анатольським, П. Майбродою, Ю. Рожавською, Г. Сидоренком, А. Филипенком, Г. Фінаровським, А. Штогаренком, І. Шамо, Є. Юцевичем та іншими ^{11/}, - і це, звичайно, відповідає правді /деякі романси, витримані в українському національному дусі, інколи передаються Київським радіо для українців, які перебувають за кордоном/.

До таблиці-списку не ввійшли і твори, назви яких не було подано у пресі. Так, наприклад, той же К. Данькевич говорив про створення музичних комедій композиторами В. Рождественським, О. Сандлером і Я. Цегляром ^{12/}. У звітах про підготування до 40-ї річниці Октябрю повідомляється про працю композиторів Г. Сидоренка, Г. Жуковського, Є. Козака, Усачова над вокально-симфонічними творами; М. Колесси, О. Знеско-Боровського, М. Дремлюги - над новими симфоніями, Ф. Козицького, П. Батюка, С. Орфєєва - над оригінальними творами для хору ^{13/}; у звітах повідомлялось і про написання нових творів для масового виконання композиторами М. Вериківським, А. Филипенком і молодими авторами В. Кирейком, В. Кучеровим, К. Ксановим та ін. ^{14/}.

Все це необхідно врахувати, щоб по змозі повніше уявити справжню картину музичної творчості в Українській ССР.

Якісні показники

Критерії підходу до музичної творчості / як і до кожної іншої творчості/, оцінка творів, критика, схвалення їх за со-

ветських обставин є одним із найбільш протирічливих явищ, де з особливою силою виходять нагору кон"юнктурність і пропагандивні, тенденційні, утилітарні міркування. Сучасна критика сходиться на тому, що кращим твором української симфонічної музики є 3-тя симфонія Б. Лятошинського, хоча ще так недавно проти неї виступали і журнал "Советская музыка" / стаття музикознавця Нестоева/, і український музикознавець В. Довженко, який, - "в непристойно-грубій формі" ^{15/} підкреслено мною - НК/ розкритикував і симфонію, і її автора. Але тільки-но ситуація змінилася і деякі впливові кола відчули до 3-ої симфонії "тяжіння", - відразу ж змінилося і ставлення до неї критики, і той самий В. Довженко, який допустився "недозволеного по формі випадку проти Лятошинського ... потім вибачився перед ним прилюдно" ^{16/} /підкреслено мною - НК/, а разом з тим і 3-тя симфонія раптом стала із формалістичної суто реалістичною та ще й найкращою.

Другий приклад - із популярними піснями П. Майбороди, дуже виразними своєю народністю, нещодавно розкритикованими московським музикознавцем Лівановою, яка передала куті меду в додержанні партійної догматики і позбавила пісень "права на народність" ^{17/} /підкреслення моє - НК/.

Так сталося і з залічуваними раніш до значних досягнень операми "Від всього серця" Г. Жуковського та "Богдан Хмельницький" К. Данькевича, які несподівано для музичної критики розгромила "Правда". Генеральний секретар Союзу композиторів Т. Хренніков недавно признався:

"Треба підкреслити ... наші серйозні похибки в оцінці творів... Так сталося, наприклад, із спочатку високою оцінкою опери М. Жуковського "Від всього серця", здається найтипівішим прикладом олицетворіння в музичній практиці сумнозвісної теорії безконфліктності. Секретаріат Союзу композиторів, працівники колишнього Комітету в справах мистецтв, значна частина композиторів та музикознавців Москви і України в своєму ставленні до опери Жуковського виявили досить звичні в нашому середовищі лібералізм і благодушність ... з другого боку ми ... недооцінювали реалістичних досягнень советської музики до 1948 р., несвідомо зараховуючи деякі твори до ряду формалістичних" ^{18/} /підкреслювання моє, - НК/.

Останні слова Т. Хреннікова можна повністю достосувати і до 3-ї симфонії Б. Лятошинського, яка -

"... лише недавно знову усталилася в репертуарі" 19/.

Ці факти знаменні. Крім того, аналізуючи критичні матеріали, не можна не помітити значного розриву між оцінками московської критики і критики республіканської. Московська критика, якій не можна відмовити іноді в принциповості й суворості, - все ж хибує на зневажливе ставлення і на бажання щоб там не було розгромити твір. Місцева республіканська критика, своєю чергою, має елементи місцевого підходу до твору: у ній помітне намагання заокруглювати гострі кути.

Та коли ортодоксальний і дисциплінований у відношенні до центру К. Данькевич прилюдно заявляв, що Шостакович і Біноградов у своїй статті "Проблеми симфонізму в братерських республіках" 20/ -

"...забули" згадати в переліці низки значних творів - М. Лятошинського, Таранова, Сімовича, харківських композиторів Нахабіна, Тица, Борисова, Клебанова, Підгірного, одеських музик Володимирова і Хицунова", коли дорікає московським критикам за взагалі "недостатню обізнаність із питаннями розвитку української музичної культури" 21/.

то в цьому, безперечно, є не лише "місцевізм", а й велика правда.

Якщо говорити про твори українських композиторів за останні роки, то до них з боку центральної московської критики помітне згірдливе відношення, відтінок умисної дискредитації і замовчування. Найяскравіше це виявилось на 2-му з'їзді композиторів, в доповідях і співдоповідях загальносоюзного значення. Так, наприклад, генеральний секретар Союзу композиторів СРСР Г. Хренніков у своїй провідній доповіді лише мимохідь, за принципом спискового переліку згадав про кількох композиторів УРСР; що ж стосується хоча б загальної характеристики творів, то із сучасних речей були названі, як високомистецькі, тільки "Гражина" та Фортеніановий концерт /"Слов'янський"/ Б. Лятошинського, решта ж назв-прикладів стосувалися ранніх творів 22/. Співповідач Ярустовський / про

оперову та балетну творчість/ лише побіжно згадав раніше написані українські опери. Про оперу "Зоря над Двиною" Ю. Мейтуса ледь згадано /тоді, коли опері на той же самий сюжет Момонова - і Т.Хренніков, і Ярустовський приділили багато уваги/, а про балет "Ростислава" Г. Жуковського сказано, що йому притаманне "пасивне використання фолкльору" ^{23/}. Доведеться погодитися, що для другої за значенням республіки в СРСР з її 140 авторами музики такий "перебіг" межує з ігноруванням.

Однак, не можна поминути й цілковито протилежного факту. Деякі московські театри / в тому числі й театр імени Станіславського і Немировича-Данченка/ досить енергійно взялися за постановку низки українських музично-театральних творів: комічної опери С. Сандлера "В степах України", опери "Олекса Довбуш" С. Людкевича, опери "Кирило Кожум'яка" С. Юркевича, але праця над цими творами була припинена через численні недотягнення, і твори взагалі були зняті з репертуару ^{24/}. Треба взяти до уваги, що, коли говорити, наприклад, про театр Станіславського і Немировича-Данченка, то для нарікань на нього не залишається багато місця, бо названий театр працював над оперою "В степах України" "разом із композитором понад рік" ^{25/}. В московській критиці балету "Ростислава", що зараховувала його до невдалих за наслідування "Кітєжа" Римського-Корсакова, а також у критиці опери "Зоря над Двиною" Ю. Мейтуса - за фальшивість, риторичність, резонерство і ходульність ^{26/} - також була велика доля правди. Все це, як побачимо далі, підтвердилося і практикою українських театрів.

Українська критика, відзначаючи великі досягнення композиторів в ділянці створення пісень / П. Майбороди, А. Филипєнка, К. Данькевича, С. Жданова, Я. Цегляра, Г. Жуковського та інших/, фолклорних обробок / С. Козака/, романсової літератури Б.Лятошинського, Ф. Надєненка, М. Гозєнпуда, Ю. Мейтуса, Г. Майбороди, М. Дремлюги / та хорових творів / А. Штогарєнка, П.Глушкова, М. Колєси, Г. Сидорєнка, П. Батиєка, П. Гайдамаки, А. Кос-Анатольського, С. Козака, Г. Жуковського/ ^{27/}, - одночасно вказує на поважні недоліки, хиби і творчі поразки. Наскільки вони суттєві і глибокі, можна судити з відчиту пленуму Спілки композиторів УРСР / в січні 1957 р./, в якому читаємо:

"З"явилися убогі, штаповані твори ... Деякі пісні були подібні на що завгодно, включно з інструкцією з агротехніки, але тільки не на музичний твір" 28/.

Коли розглядати оперово-балетні твори українських авторів та працю над ними українських театрів, то й тут кидається у вічі дуже промовистий факт: Львівський театр опери і балету також довго працював, як і театр Станіславського і Немировича-Данченка, над оперою О. Сандлера "В степах України", поставив її, але після кількох вистав був змушений зняти з репертуару, бо, як висловились самі українські критики, - "слухач ї не прийняв" 29/. Негативно відгукнулася українська критика, як і московська, на балет Г. Жуковського "Ростислава".

Нова опера Ю. Мейтуса "Зоря над Двиною", що йшла в Київському театрі, теж була знята з репертуару і повернена авторові для докорінної переробки. Як заявив сам композитор, ця опера "підпала справедливій критиці" 30/.

Тому й не дивує та обставина, що керівництво Спілки композиторів УРСР та старші автори, виступаючи в пресі чи з відповідальних трибун, навіть в урочисті дні старанно оминають питання якості, оминають створені за останній час музичні речі, а як правило зупиняються майже виключно на творах, написаних до війни або ж у перші повоєнні роки.

З цього погляду знаменний виступ одного із найстаріших і найкращих майстрів українського музичного мистецтва, Ф.Козицького, з трибуни 2-го з'їзду, який, оповідаючи про досягнення української музики, навів як приклад наступні твори:

Опери:	"Богдан Хмельницький"	написана	в	1951 р.
	"Молода гвардія"	"	"	1947
	"Золотий обруч"	"	"	1929
	"Щорс"	"	"	1937
Балети:	"Лілея"	написаний	в	1939
	"Хустка Довбуша"	"	"	1951
	"Сойчине крило"	"	"	1956
	"Ростислава"	"	"	1956
	"Маруся Богуславка"	"	"	1951 31/

35580

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬХИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО. 4

2298-

Тобто, другими словами - Ф. Козицький оперував майже виключно творами, які вже мають свою советську давність.

Такий "тактичний хід" ледве чи говорить на користь сучасних успіхів, скорше навпаки: чим більше акцентується і вихваляється попереднє, тим менша вартість сучасного. Вийшло так, що з усієї сучасної української музики загальне визнання здобули тільки симфонічна поема "Гражина" Б. Лятошинського та його ж фортепіяновий концерт / 3-тю симфонію скуди не включено, адже вона була написана 20 років тому/, - інші ж зазнали невдачі.

Ми вже говорили і про музичні твори ранніх советських періодів. Тому-то варто і їх розглянути в плані якісних показників. Спинемо увагу бодай на тих творах, що вважаються в УССР "золотим фондом".

Перш за все це стосується двох опер українських композиторів: "Молода гвардія" Ю. Мейтуса та "Богдан Хмельницький" К. Данькевича, що давно вийшли поза межі УССР і стали у значенні всесоюзному в першому десятку "скарбниці советського оперового мистецтва" 32/.

Опера "Молода гвардія" Ю. Мейтуса / за романом О. Фадеева, з життя молоді в часи 1941-45 рр./ була написана в 1947 р. до 30-річчя Октябрю. Вже під час першої вистави в Київському оперовому театрі виявилися в ній великі недоліки, не лише ідеологічні / опері, як і роману, закидали замовчування ролі партії в партизанському юнацькому русі/, але й мистецькі, що тут особливо важливе і за що оперу внаслідок й було знято для докорінної переробки. Редакції 1951-52-53 рр., у яких були виправлені "недосліки", що стосувалися ідеології, все ж залишили багато недоробок і промахів у музично-драматичній частині. Слабо змальовані конфлікти, слабо виведені кульмінації, аморфність, драматургічна пасивність, особливо у фіналах; недостатньо жваві, малоіндивідуалізовані образи, перевантаження декларативною речитативністю; повчання, поверховість. Більшість героїв - люди "ходячих ідей", "люди-гимни", маса - без лиця, покірنا, череда, що йде за вожаком. Герой Проценко - найяскравіше уссіблення такої стандартної советської фігури "залізного більшовика"; холодного, бесердечного комуністичного робота, голосника,

що виголошує партійні директиви. Герой Олег Кошовий - комсомолец-молодогвардієць - введений композитором у пляні оперової тривіальності: співає арії / їх аж три в опері / в стилі оперових любовників, що музично майже не зв'язані з оперовим тілом, не мають в опері ніякої драматургічної ваги. На тлі низки вдалих оперових втілень / "Клятва", сцена вирядження в німецьку неволю та ін. / недороблення опери здаються ще помітнішими ^{33/}. Саме тому й не дивно, що на декаді советських опер в Київському театрі опери і балету під час вистави "Молодої гвардії", -

"...зала була напів порожня. Цю оперу глядач не сприйняв, - оголосило керівництво театру" ^{34/}.

Опера "Богдан Хмельницький" К. Данькевича в першій редакції була написана в 1951 р., до декади українського мистецтва в Москві. Постановка виявилася бучною і з далекосяжними наслідками, - вона сподобалася Сталінові і була свого часу гостро засуджена "Правдою". Залишаючи осторонь напади ідеологічного характеру, треба сказати, що і музична тканина опери теж була далекою від досконалости, вона - за словами критиків - викликала -

"...низку критичних зауваг: композитор недостатньо використав усі можливості складної оперової форми, не дав яскравих і сильних контрастів, не зумів достатньо мірою пов'язати широчінь вокальних мелодій із багатством симфонічного розвитку" ^{35/}.

Образ Богдана був майже позбавлений людських якостей, зображений поверхово, в промовах, наказах, деклараціях; Богуна введено героєм-любовником, що нагадував Ленського; образ Кривоноса не був розкритий ^{36/}. Друга редакція опери, зроблена в 1953 р. і, знову ж таки, якоюсь мірою задовольняюча партійне керівництво, не мала особливо великих, а головне - суттєвих змін в музиці опери. Хиби опери К. Данькевича майже аналогічні з хибами опери Ю. Мейтуса: та ж сама крихкість, неясність музичної характеристики, слабкість драматургічного і симфонічного розвитку, публіцистичність, ілюстративність. Без огляду на те, що опера "Богдан Хмельницький" має низку вдалих місць і що в ній - за словами критики - є що співати і

що грати, - її все ж таки не можна порівняти - знов же за словами критики - з таким твором, як "Війна і мир" С. Прокоф'єва: величезна майстерність останнього вигідно відрізняє його оперу, поруч із якою "Богдан Хмельницький" здається незрілим твором. Опера "Богдан Хмельницький" драматично крихка, задовга, має багато дійових осіб та другорядних сюжетно-музичних ліній, які заважають виділенню головної і основної; опера недостатньо розвинена і ще більше - симфонічно 37/.

У звіті на з'їзді композиторів Г. Хренніков, кажучи про советські опери й згадуючи між ними "Молоду гвардію" та "Богдана Хмельницького", був змушений констатувати, що на запитання, чи створена вже советська класична опера - доводиться відповісти негативно:

"Ні, не створена, не дивлячись на те, що ми цінуємо багато чого ... в "Мелодій гвардії" Мейтуса, "Богданові Хмельницькому" Данькевича ... Покищо досягнення проявляються скорше в тих чи інших компонентах оперової цілості ... Створення советської опери ... ще попереду" 38/.

Зупинімо тепер нашу увагу на тих українських балетах, які найтривкіше ввійшли до репертуару:

Балет "Лілея" К. Данькевича - перший великий визначний український твір того жанру, написаний ще в 1939 р. і від того часу / поставлений в 1940 р./ продовжує і дотепер своє сценічне життя.

Балет "Маруся Богуславка" А. Свєчнікова - написаний для декади українського мистецтва в Москві в 1951 р., був там поставлений, як єдиний твір балетного жанру, і від того часу також не сходить з репертуару.

Балет "Ростислава" Г. Жуковського - написаний і вийшов на сцену в 1956 р.

Показ цих трьох балетів під час декади української советської музики, проведеної Київським театром опери і балету весною 1957 р., дозволив критиці зробити порівняння і діяти узагальнюючі висновки. Спеціальний кореспондент "Советской культуры" писав:

"Хай це не видається крамолою, але справді інколи під прапором вірності "класичним традиціям" проявляється занадто легкий підхід до того чи іншого творчого завдання 39/. На декаді в Києві це найбільше відчувалося в балетах. В балетній музиці багато ілюстративності, часто музика балету має неначе прикладний характер ... Але перед нашими композиторами стоять інші завдання ... вони змагаються за створення балетів, значних своїм ідейним задумом, темою. Ба, з якою легкістю часом вирішуються такі завдання! У нас створено немало балетів, в основу яких покладена героїчна тема, тема народньо-визвольної боротьби проти гнобителів, проти чужоземних загарбників. Тема висока, шляхетна, дуже багата зображувальними можливостями, але як часто вона зведена до якогось стандарту, обернена, фактично, в "болванку" / в розумінні стандарту/ героїчного балету з такою сюжетною схемою: звичайну собі дівчину намагається збаламутити або ж забирає в полон загарбник. Дівчина непідкупна, вірна своїм почуттям, відважно йде на смерть, але не скорюється. Фінал має кілька відмін: або героїня гине, або ж їй на допомогу приходять народ ... За такої "усталеної" схеми важко розрахувати, що кожний постановник і актор знайде справді художнє, реалістично вірне і, одночасно, "своє" розв'язання теми. Тяжко! І ось, впродовж дев'яти днів декади на сцені Київського театру побували "Маруся Богуславка", "Лілея" і "Ростислава". Всі три героїні - неначе рідні сестри. А здавалося б, - які ж відмінні музичні обдарування у Данькевича, Жуковського і Свечнікова! І якими ж відмінними були їхні творчі завдання, коли, наприклад, "Ростислава" Жуковського - це балет-казка, а, "Лілея" зроблена за мотивами народнього епосу. Очевидно, саме "схема" стала на перешкоді творчого розв'язання в музиці найважливішої для соціалістичного реалізму проблеми народності, особливо важливої у творі, ідея якого - народньо-визвольна боротьба. Інакше нічим іншим не можна пояснити того, що навіть Данькевич ... в "Лілеї" пішов по лінії механічного нанизування народніх мотивів, звертаючи увагу на кількість цитат, а не на те, щоб кожна така мелодія була суттєво-необхідною при змалюванні даного образу, даного становища, щоб вона складала єдине органічне ціле з усією тканиною партитури. Не відчувається, що композитор м и с л и в цими образами: він їх старанно п р и г а д у в а в /розбивка-підкреслення автора статті М.І. Ігнатьєвої/. В "Ростиславі" цей недолік вражає ще більше. І характеристично, що в таких балетах саме народні сцени здаються вставними номерами, епізодами із виступів ансамблів народніх пісень і танків" 40/ /підкреслено мною - НК/.

Ця критика показова. Ми зачитували її докладно тому, що, поперше, вона відтінює творчі питання в СРСР взагалі, подруге, тому, що вона була написана до з'їзду композиторів і ще перед хрущовськими репресіями у мистецтві, тобто трактує дані питання з більшою об'єктивністю і правдивістю.

Варто зазначити, що у звітах 2-го з'їзду композиторів українські балети взагалі відсутні, про них навіть не згадувалося ^{41/}.

Із симфонічної української музики в "золотому фонді" є лише кілька творів: 2-га симфонія Л. Ревуцького - перший національний твір цього жанру, написаний ще в 1927 р. і перероблений автором у 1940 р. / а тепер повністю забутий/; 3-тя симфонія К. Лятошинського, написана в 1930-их рр, і перероблювана в 1951 і 1957 рр. / про неї мова далі/; симфонічні поеми: "Шорс" А. Свечнікєва, написана в 1949 р., "Гражина" Б. Лятошинського / 1955 р./; сюїта "Закарпатські ескізи" В. Гомоляки /1950 р./. Оце майже всі твори, що здобули всесоюзне визнання ^{42/}. Скажемо при цьому, що ділянка симфонізму в українській музиці є найменше розробленим і найслабіше виявленим жанром, неодноразово серйозно критикованим ^{43/}.

Вокально-симфонічний жанр дав більше чи менше видатніші твори, до яких в першу чергу треба зачислити. "Заповіт" / за Шевченком/ С. Людкевича, написаний ще в 1933 р., перероблений / 2-га редакція/ в 1955 р. - до останнього часу найвидатніший український національний твір ^{44/}; згадується і "Хустина" /за Шевченком/ Л. Ревуцького - твір 20-их рр. /написаний у 1923/ і перероблений в 1944 р.; кантати: "Україно моя" А. Штогаренка / 1943 р./, "Слався, Вітчизно моя" Г. Жуковського / 1949 р./.

Із інструментальних творів відмічаються: "Слов'янський фортепіяновий концерт" Б. Лятошинського /1957 р./, його ж фортепіяновий квінтет /1942 р., в новій редакції - 1945 р./, 2-й квінтет А. Филипенка /1957 р./; фортепіяновий концерт В. Нахабіна, написаний в 1950 р., що з успіхом виконується і тепер.

Але найбільшу оцінку має така вокальна творчість українських композиторів: пісні, романси, хори і особливо обробки українських народних пісень, де творчі успіхи таких, наприклад, ком-

позиторів, як Л. Ревуцький, Ф. Козицький, Б. Лятошинський, С. Людкевич, М. Вериківський і кількох інших залишаються дослівно неперевершеними ^{45/}.

Підбиваючи підсумки якісних оцінок творчості українських советських композиторів, особливо щодо відображення советської тематики / докладніше про це нижче/, доводиться все ж сказати, що навіть і в "золотому фонді" з погляду справжньої майстерності є чимало недотягнень. Нас не повинна завести в сману та обставина, що деякі твори української музики ввійшли до всесоюзної "скарбниці". Критерії підходу до оцінок за советських обставин, мають перш за все на меті політично-пропагандивні, а не художньо-мистецькі завдання ... Злободенність, пропаганда, громадський "буксир", настрої урочистостей, присвяти, посилена рекляма - ось що головним чином сприяє успіхові. "Молода гвардія" Ю. Мейтуса в повсякденні роки близька тим, що в ній воскресає недавно пережите й відчуте, це живе й гостре; "Богданові Хмельницькому" надавала цікавості тематика, картини історичного минулого, роздута пропагандою "святкування" 300-річчя приєднання України до Росії. Звичайно, було б помилкою перекреслити тут музику, талановитість авторів. Але відкиньте від таких творів їх злободенність - і більшість із них матиме цілковито новий вигляд, іншу якість, виявляючи при цьому, як говорить саме партійне керівництво -

"...сблегшений шлях найменшого спротиву і найменших художніх шукань" ^{46/}, -

тобто те, що стоїть далеко від справжнього мистецтва. В цьому відношенні показовим фактом можна вважати художній конкурс останнього, VI Всесвітнього Фестивалю в Москві, на який були передані твори композиторів усіх республік і де з метою "опрацювання" закордонної громадської думки критерії підходу мали близький до справжнього мистецтва характер. В журі конкурсу для музичних творів входили: Д. Шостакович, Г. Г. Ейслер /Східня Німеччина/, Г. К. Абсіль /Бельгія/, М. Дучесне /Куба/, Е. Юхансон /Швеція/, Ю. Кільпенен /Фінляндія/, Ш. Мартіне /Франція/, Я. Подешва /Чехословаччина/, В. Рудзінський /Польща/, Ж. Сікейра /Бразилія/ та інші. Для українських компози-

торів конкурсу закінчився катастрофічно: ні симфонічні, ні камерні, ні кантатні, ні хорові чи романсові, пісенні твори не одержали навіть позитивного відгуку, не кажучи про медалі ^{47/}.

Чи це означає, що в УССР немає або замало талановитих і висококваліфікованих авторів? Творчі поразки пояснюються в со-ветській дійсності не індивідуальними якостями того чи іншого мистця, а в основному тією системою, за якої їм доводиться жи-ти і творити. На цьому питанні тепер і спинемо нашу увагу.

2. Обставини праці

Якщо залишити по боці урочисті декларації про турботи партії та влади, про особливо сприяючу "натхненню" советську дійсність, про створення для творчих працівників, мовляв, ви-ключних умовин, і познайомитися ближче з тими обставинами, за яких доводиться творити і жити советським майстрам насправді, то багато чого стане для нас зрозумілим. Пригляньмося до дея-ких фактів.

Спілка советських композиторів УССР. За задумом організа-торів ця суто творча організація повинна б тільки й дбати про розвиток творчості, оберігати, захищати, допомагати композито-рові морально і матеріально. Але за советської системи і твор-ча організація обертається в щось цілком протилежне. Колишній секретар ЦК КПСС Д. Шепілов офіційно кинув на адресу Союзу ком-позиторів ССРСР обвинувачення в тому, що там -

"...не відчувається духу творчої громадської асоціації" ^{48/} /підкреслення моє - НК/.

Генеральний секретар Союзу композиторів Г. Хренніков теж виразно говорив, що в творчій організації -

"Організаційні питання займають непомірно бага-то місця ... Союз композиторів щодалі то більше упо-дібнюється до адміністративної одиниці... На живу творчу працю ... не вистачає часу" ^{49/} /підкреслення моє - НК/.

Все, сказане вище, повністю стосується і Спілки компози-торів УССР. Її вага і значення в Советському Союзі безумовно

значні: вона вважається сильною, міцною і авторитетною організацією. Але таке становище української Спілки пояснюється, на жаль, не музично-творчими показниками, а причинами політичного, економічного і адміністративного характеру. Як і центральна композиторська організація, Спілка композиторів УРСР давно вже встигла обернутися в типову совєтсько-бюрократичну машину, з розбухлим апаратом, де питання творчості поглинаються адміністративно-господарськими та фінансовими турботами. У Спілці на папері числяться різні творчі організації / комісії/: оперова, симфонічна, пісенно-хорова, музикознавча, молодих авторів і т.п. Та вони майже постійно замість творчої допомоги займаються політиканством, канцелярськими розмовами, "розподілюванням сил" на різних ділянках та іншими адміністративно-господарськими справами. Вони виділяють бригади для контролю діяльності композиторів, створюють так звані "буксири" для відсталих, діють наказами, окриками, карами / від зауваги, прилюдної догани до виключення із Спілки - тобто фактично видання "вовчого квитка"/.

На останньому з'їзді композиторів УРСР / весною 1957 р./ діяльність Спілки розкритикували всебічно, суворо і досить відверто. І справді, дивно здається та діяльність, в якій не мали місця обміркування таких принципово-важливих питань, як проблеми композиторської майстерності, питання особливостей музичних стилів і жанрів, характеру творчого процесу тощо.

Найактивнішою виявилася діяльність Спілки там, де вона була підозріло тісно пов'язана із Купівельною комісією Міністерства Культури. При чому, там вийшли на чисту воду такі ненормальності, така недобросовісність, що композитори відверто обвинувачували деяких керівних працівників у словитстві й нечесності. Спілка і секції самі давали оцінку творам, рекомендували або ж накладали на них вето, визначали вартість і т.д. В наслідок необ'єктивності і особистої приязні

"... багато рекомендованих таким шляхом творів, придбаних Купівельною Комісією, так і не побачили світу, а деякі і до нині лежать у склепах нотних магазинів" 50/.

Советська бюрократія як всюди, так і в середовищі композиторів звилла гнізда для формалізму й казенщини, протекції, сімейности, підлабузництва. Композитори відверто говорять про нездорову атмосферу у Спілці, про групування й сектярство.

В цьому відношенні особливо показна секція музикознавства, в якій композитор, замість допомоги, стимулювання, зрозуміння і відгуку, - зустрічає або повну байдужість, або страх справедливо оцінити, або ж критику "оглоблі", якій не чужі ні грубість ані навіть інсинуація. Вище ми говорили, що критика, наладована партійною тенденційністю і догматизмом, обертала в ніщо чи ідеологічно "шкідливі" твори композиторів Б. Лятошинського і П. Майбороди. Подібні випадки траплялися і з іншими авторами, та від них ніхто не застрахований і на майбутнє, - варто лише змінитися кон'юктурі. В цьому розумінні характеристичне звернення учасників республіканської наради творчих працівників УССР, в якому читаємо:

"Обов'язком ... працівників усіх ділянок мистецтва являється зміцнення творчої дружби на основі спільних зусиль і взаємної допомоги, всемірного розвитку товариської ділової критики і вимогливості, не допускати проявів демагогії і критиканства, розгрому за помилки в творчих шуканнях, спроб адміністрування і командування в мистецтві" 51/. /Підкреслення моє - НК/.

В цих словах дуже яскраво виявилися наслідки партійно-советського керівництва творчістю. Можна собі уявити моральне становище "пророблюваних" авторів чи навіть критиків, які нині змушені говорити те, від чого відмовлятимуться завтра та ще й вибачатимуться прилюдно.

Помилкою було б думати, що композитори в УССР справді добре забезпечені матеріально. Праця над великими творами завжди пов'язана із стисненням бюджету автора, бо йому доводиться не лише довгий час працювати, але й гаяти ще більше часу на переробки, варіанти, редакції / про що далі/. Як правило, майже всі композитори перебувають на службі: в консерваторії, театрі, філармонії, в апараті Міністерства Культури і т.п., звідки й мають свій основний заробіток, а не від творчої праці, що може дати лише підробіток.

У своїх виступах композитори УСРСР то в зауважливій формі, то досить прозоро не перестануть звертати увагу керівництва на цю важливу сторону справи - матеріальне забезпечення композитора. А. Кос-Анатольський, наприклад, -

"...вважає необхідним поширити матеріальні можливості і ... врахувати специфіку композиторської праці" 52/ /підкреслення мос - НК/.

Композитор Ф. Козицький вніс пропозицію обговорити -

"...питання про організацію праці композиторів ... зайнятися підготуванням проекту про їх приватизацію" 53/ /підкреслено мною - НК/.

Таким чином ні праця композитора, ні його матеріальне забезпечення у всьому СРСР і до цього часу навіть не спроектовані і впродовж 40 років перебувають цілком на самотї. Підкреслюємо, що пропозиція вжити заходів походить від такого музичного діяча УСРСР, який має довгорічну практику праці в керівництві Спілком, не дивлячися на те він /композитор Ф. Козицький/ нічого не зміг зробити при існуючій советській системі.

Публікація творів українських композиторів. Під публікацією творів українських композиторів розуміємо як видавничу справу, так і виконання їх, тобто донесення твору до слухача. Все це зветься в СРСР пропагандою музичної творчості. За советських обставин між написанням музичного твору і його виконанням лежить терновий шлях, кований морального пригнічення. Навіть за повідомленнями советської преси -

"...малою не половиною ... авторів забуто ... не дійшла до виконавців, а отже не стала надбанням народу" 54/. "Покищо советська музика займає малопомітне місце на більшості концертних естрад: советські твори виконуються рідко, від пленуму до пленуму, від декади до декади; немає нот, немає платівок, немає магнетифонових записів" 55/.

Більшість із створеного українськими композиторами, як було констатовано на останньому з'їзді композиторів УСРСР, "так і не побачила світу" і до цього часу лежить в архівах та на полицях організацій-замовців, Музфонду і нотних видавництв 56/.

Становище з пропагандою музики сучасних советських авторів і особливо національних композиторів настільки крикуче, що досягає часом вуха керівних кіл. Основна причина криється в самій советській системі, яка і до пропаганди музичних творів підходить з точки зору завдань політичної агітації та пропаганди, не беручи до уваги музичних якостей твору, в наслідок чого залишилися забутими і багато талановитих творів.

Річимами, якими йде пропаганда советської музики, являються:

1. Музичні видавництва і
2. Тетрально-концертні виконавчі організації.

Розглянемо їх діяльність.

В Україні існує три видавничі організації, що дбають про видання нот ^{39/}:

- а/ Український відділ Музфонду ССРСР,
- б/ Видавництво "Мистецтво",
- в/ Видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УССР.

Однак всі вони, разом взяті, аж ніяк не можуть задовольнити навіть самих звичайних потреб українських авторів щодо публікації їх творів. Вже той факт, що для двох перших видавництв нотодрук не безпосереднє завдання, а лише побічна справа, надзвичайно звужує можливості музичних видань. Головне ж те, що в Україні майже відсутня поліграфічна база, техніка нотодруку ^{57/}. Літографічний спосіб / переведення з рукопису на плівку, з неї на цинк і вже потім друкування з кліші / складний і клопіткий, до того ж дорогий і невисокоякісний, відбивається на кількості видавничих аркушів. У видавництвах виникають довжелезні "черги", і часто автори рскамі безуспішно очікують друку своїх творів. Найкраще про це свідчать цифри. Н 1956-57 рр. всіма трьома українськими видавництвами для нотної продукції було заплановано разом до 70 друкарських аркушів ^{58/}, що складає в середньому по піваркуша на кожного композитора - кількість і так сміховинно - малу, а планування в Советському Союзі часто буває далеке від практичних наслідків.

В СРСР існує, щоправда, ще два центральних нотних видавництва: "Музгиз", тобто "Музыкальное Государственное Издательство", та "Советський композитор" / недавно організоване/, котрі в своїх плянах передбачають видання і національних творів, але, як сказав один із українських композиторів, авторам з периферії - "добратися до них майже неможливо" ^{59/}.

Партійне керівництво використовує музичні видавництва як своєрідну зброю для тиску на композиторів, спритно оперуючи як моральними, так і матеріальними стимулами для забезпечення ідеологічної витримки у творах. Якщо переглянути згаданий каталог для зголошень - усіх українських видавництв, то в ньому на першому місці можна побачити пісні і хори пропагандивного змісту, на другому обробки народніх пісень, на третьому педагогічну літературу і аж на останньому йдуть такі "політично-нескреслені" твори, як камерна музика. Великих творів симфонічного і вокально-симфонічного пляну, оперових клявірів, не кажучи вже про партитури, українські видавництва майже не публікують.

Показовий і той факт, що тексти романсів і пісень друкуються переважно двома мовами: російською та українською, або ж лише російською, хоча в передмові сказано, що "річ призначається для концертного виконання і педагогічної практики" ^{60/} в УРСР. Наведять на роздум, наприклад, деякі музично-вокальні твори, надруковані українським видавництвом для українських виконавців, написані українськими авторами, на український поетичний текст і - видані тільки російською мовою! Це було наприклад з романсами Ю. Мейтуса на тексти українських поетів В. Ткаченка і П. Воронька ^{61/}.

При гострому дефіциті на кількість музично-вокальних аркушів для потреб українських композиторів, не може не дивувати і та обставина, що українські видавництва віддають значне місце друкові творів російських композиторів-класиків /П. Чайковського, С. Рахманінова, М. Рубінштейна, А. Лядова, Давидова та інших/, хоча ці ж твори виходять друком і в центральних видавництвах Москви та Ленінграду. Таке неоправдане дублювання являє собою стабільне явище - знову ж таки з політико-пропагандивних міркувань.

Публікація твору того чи іншого автора, крім морального задоволення, дає авторові і матеріальну допомогу, авторський гонорар, за яким як ніде особливо женуться в ССРСР, де загальний стандарт життя дуже низький. Таке становище давно вже враховане партійно-советським керівництвом і використовується як ефективний засіб тиску на композиторів з метою скеровувати їх у потрібному, тенденційному напрямі.

Коротко зупинемося на характеристиці другого рiччя, яким скеровується пропагування советської музичної творчості, а саме не театральних-концертних організаціях, колективах і окремих виконавцях у тій частині, що стосується їх взаємовідносин із композиторами та їхньою творчістю^{62/}. Творча праця композитора немислима без її звучання, і саме тому виконання советської сучасної музики в ССРСР стало однією із найпекучіших проблем: низка перепон заважає задовільному розв'язанню тієї справи. Стало неначе б правилом, що театральні-концертні організації ухиляються від советської сучасної музики. У кращому випадку вони відбирають вузьке коло советських авторів, твори яких і виконуються, та й то лише в урочисті дні, кампанії, звітні концерти тощо. Більшість же приречені на "мовчанку". Про багато причин советська преса не говорить, але можна зрозуміти, що міркування театральних-концертних організацій в цьому питанні не позбавлені ґрунту. Основне те, що між оцінкою творів офіційним керівництвом і глядачем-слухачем - існує величезна і непримирна розбіжність. Коли ідеологічно витримані речі заохочуються керівництвом, то саме вони зустрічають у глядача-слухача найгірше відношення та оцінку. Широка аудиторія просто не відвідує концертів і оперних вистав советських композиторів, або ж відвідує погано, часто під тиском "громадських" організацій, які беруть глядача "на буксир". Як з прикриття зазначають і самі композитори, між ними і публікою немає контакту. Заклики про налагодження таких контактів фактично мало що можуть дати, адже справа не в особистих, зовнішніх взаємовідносинах, а в глибокому внутрішньому протиріччі, в тому, що публіці вже встигла набриднути ідеологічна музика, - вона викликає відразу, чого ніяк не хочуть / тай не можуть / збагнути партійні керівники.

За переконливий приклад для цього може правити допис із Києва, де відбувалася декада советської опери, опублікований в "Советской культуре":

"На виставі "Молода гвардія", - пише спеціальний кореспондент, - зала була напів порожньою. До сперу глядач не прийняв", - пояснило керівництво театру" 63/.

Варте уваги й те, що навіть само керівництво часто холодно відноситься до советських творів. Той же спеціальний кореспондент дивується:

"Але ще дивніша байдужість громадських організацій Києва, працівників Міністерства Культури Української ССР, нарешті, місцевої преси, які навіть не помітили, що в місті відбувається перегляд советських музичних вистав, а коли і помітили, то ніяк не реагували" 64/.

Важливу роль відіграє і комерційна сторона справи. Театрально-концертні організації в СРСР перебувають під суворим контролем, мусять дотримуватися виконання фінансового плану, тобто перебувають у великій залежності від глядача та його смаків. Советський ідеологічний репертуар майже ніколи не дає збору, приносить організації матеріальні втрати і тому становить для дирекції загрозу, турботу, небезпеку, яких намагаються позбутись. Крім того, советські твори важкі для виконання, оточені занадто виразною "турботою громадськості", що викликає не лише зайві нервування і турботи, а й забирає дорогоцінний час, адже кожна виконавча організація має графік виробничого плану. Іншими словами, між "класовими" /ідеологією/ та "касовими" виставами і концертами в СРСР і тепер спостерігаються непримиренні протиріччя, і навіть партійні директори воліють обійтись якоюсь доганою чи заувагом за недостатню ідеологічну скерованість, аніж бути знятими з праці за провал фінансового плану.

Виконавчі колективи, окремі актори та концертанти так не дуже-то тягнуться до советського репертуару взагалі, а до ідеологічного особливо. Працювати над ними товодиться багато, а задоволення ні голові, ні серцю той репертуар майже як правило не дає, до публіки не доходить і жодного успіху не має. До того ж і перепрацьованість, часті виступи не доз-

воляють займатися справою із сумнівними наслідками.

Виходить так, що у театральних-концертних організаціях, колективів і окремих виконавців -

"... що немає активного творчого стимулу для систематичної пропаганди советських творів через відсутність широкого громадського резонансу в цій праці" 65//підкреслення моє - НК/.

Советську музику зустрічають без ентузіазму, її не люблять, до неї відносяться формально, включаючи до репертуару тільки для звітів, - ось що думають самі советські композитори.

Цензура і контроль

Справжнім бичем для советських композиторів взагалі, а українських зокрема являються численні різноманітні цензурно-контрольні організації, що займаються оцінкою, прийняттям і розповсюдженням музичних творів. Замовник / Міністерство Культури, театр, філармонія, естрада і т.п./, творча секція Спілки композиторів, художні ради, партійно-комсомольське бюро і колективи, громадські організації - всі вони тією чи іншою мірою / крім офіційних "главлітовських" установ/ контролюють творчість композитора, записують у протоколи свою думку, поради, пропозиції, вимоги, з якими автор змушений рахуватися, які мусить виконувати. Не минає ні одного з "їзду чи конференції, на яких композитори не прохали б чи навіть не вимагали хоча б зменшення подібних відомчих інстанцій, що втручаються в творчість. Та становище не змінилося і дотепер. У наслідок цього кожному авторові, особливо великого музичного твору, доводиться неодноразово редагувати свій твір, випускати його в кількох варіантах, в двох, трьох а то й більше редакціях. Перероблення докорінні, часткові, суттєві і т.д. набрали останнім часом характеру хронічної советської хвороби, що роз'їдає творчий процес. Треба з притиском підкреслити, що різні переробки найбільше виходять від вимог партійно-советських організацій і пояснюються не мистецькими вадами, а - за рідкісними виключен-

нями - ідеологічними "помилками" та "викривленнями" автора, що їх охоче підмічають або ж інкримінують люди, озброєні советською пильністю. Тому, що явище перередакції яскраво характеризує обставини, за яких доводиться творити композиторові, наведемо кілька прикладів, а деякі з них і пояснимо.

1/ Із творів Л. Ревуцького: "Хустина" була написана в 1923 р., перероблена в 1944 р.; 2-га симфонія - написана в 1927 р., перероблена в 1940 р.

2/ Композитор С. Людкевич написав "Заповіт" в 1933 р., в 1955 р. був змушений переробити і тільки в 1956 р. твір зазвучав на всесоюзній естраді. До опери "Олекса Довбуш" С. Людкевич приступив ще в 1951 р., та тільки в 1956 р. вона була прийнята театром, однак так і не побачила світу, хоча впродовж цього часу й перетерпіла кілька змін-варіантів.

3/ 3-тя симфонія Б. Лятошинського створена в 30-их рр., потім перередагована в 1940, 1951 і 1957 рр. Його ж "Український квінтет", написаний 1942 р., був перероблений в 1945 р.

4/ Опера "Молода гвардія" Ю. Мейтуса, написана і поставлена в 1947 р., до 1952 р. була в докорінній переробці. Опера "Зоря над Двиною", знята з репертуару в 1956 р., ще й тепер перебуває у автора.

5/ Опера "Богдан Хмельницький" К. Данькевича була написана і показана в 1951 р., знята і редагована до 1953 р.

6/ Опера "В степах України" О. Сандлера від 1951 р. перебуває в переробці і авторові доводиться задовольняти вимоги двох театрів одночасно / Станіславського і Немировича-Данченка та Львівського/, адже із яких опери так і не поставив, а Львівський поставив і зняв для нової переробки.

7/ Про оперу "Милана" Г. Майбороди повідомлялося ще в 1951 р., потім у 1956 було сказано, що композитор над нею працює; аж у листопаді 1957 р. її було з успіхом виконано в Києві.

Як бачимо, всі наведені приклади стосуються творчості чільних українських композиторів. Можна догадуватися, що ді-

ється із звичайними смертними. Досить часто творчий працівник не має ні змоги, ні часу творити щось нове, бо йому доводиться тільки те й робити, що редагувати та переробляти написано. Про це найвиразніше свідчить лист композитора Ю. Мейтуса, надрукований в часописі "Советская культура", в якому читаємо:

"Основне місце в моєму творчому звіті до 40-річчя советської влади займає ґрунтовна переробка опери "Зоря над Двином" ... Поставлена Київським театром, вона була справедливо скритикована ... Навоно вже написані дві картини і внесені значні зміни в інших картинах" 66/ /підкреслено мною - НК/.

Навмисне бадьорий тон композитора / адже він написав це для сторінки під заголовком "Достойно зустрінемо 40-ву річницю великого Октябрі" / не може, звичайно, приховати сумної суті справи, навпаки - лише підкреслює її: легко собі уявити самопочуття автора, який потерпів поразку, але змушений за це ще й дякувати партії!

За виключенням кількох одиноків, в Україні немає ні одного великого музичного твору, який пройшов би для автора щасливо, без тривоги, турбот і мук. Симфонічна творчість Б. Лятошинського, С. Лядкевича, Ф. Козицького приймається з оберегом через яскраво виявлену народність, українську сутність, яку рекомендують "згладити". Спочатку, в першому варіанті "Богдан Хмельницький" К. Данькевича ніби применшував роль царської Росії та ентузіязм, що, мовляв, існував з нагоди приєднання України до Росії. Балети "Ростислава", "Маруся Богуславка", "Лілея" Г. Жуковського, А. Свечнікова, К. Данькевича занадто "відходили від есціалістичної дійсності", як і більшість речей української симфонічної творчості, створюючи, знову ж таки, небезпеку "милуванням національним минулим" ... Авторам подібних творів, не досить витриманих в дусі партійної політики, повертали твори для відповідних поправок, при чому советським організаціям як по лінії адміністративній, так і по лінії творчій сугерувалося "прослідкувати" за практичним виконанням керівних вказівок. В наведеному вгорі листі композитора Ю. Мейтуса знаходимо такі цікаві рядки про переробку його опери "Зоря над Двином":

"В новій редакції ... мені ... хотілося б /тобто композитор був змушений, - НК/ повніше і глибше передати атмосферу епохи громадянської війни, в якій живуть і діють герої ... іншого розвитку набрали тепер і деякі сюжетні лінії" 67/ /підкреслено мною - НК/.

Туманність вислову композитора не вимагає особливих коментарів - все й так зрозуміло.

Композиторові К. Данькевичеві / Його не врятували навіть відомі лібретисти О. Корнійчук та В. Василевська/ в новій редакції "Богдана Хмельницького/ було дано завдання, це за Сталіна, додати до опери : пролог, у якому підкреслювалися б класові сутички протилежних сил, сцену переговорів Богдана Хмельницького з Москвою, переробити масові сцени так, щоб показати "радість визволеного народу / українського - НК/, який знайшов своє щастя в союзі з Великою Росією" 68/, змінити характеристику низки образів і особливо ролі Лизогуба, який мав стати ще огруйнішим.

Не позбавлений цікавості і сценічний варіант нової редакції, де найбільше випуклена фінальна картина. Світлинки фіналів I-ї і 3-ї сценічної редакції - вражаючі. В першій - на авансцені Хмельницький з козацьким сточенням, збоку в шанобливій позі московські послы. В другій редакції бачимо, як московське посольство на чолі з думним дяком зайняло вже перше, центральне місце, відсунувши набік Хмельницького і козаків. Відповідно змінилися і пози: московські послы стоять з погордим, навіть пихатим виразом обличчя, покладисті, в повній величі довірених царських слуг, - українці ж показані в смиренній позі, приниженнями, очікуючими царських милостей 69/.

Контрастність світлин, звичайно, не випадкова: в ній відображена політична настанова методи "соціалістичного" реалізму, що наочно показує, як пишуть і фабрикують за советських обставин історію України.

Примітка і та обставина, що всі нові редакції "Богдана Хмельницького" були виконані й повністю задовольнили і нове партійне керівництво, - опері був створений авторитет і забезпечений успіх.

Практика нових редакцій в деяких випадках має на меті і очищення твору від елементів "формалізму", надання творові

"реалістичних" рис, милозвучності, докідливості і т.п. Ця практика показала що 1/ поняття "формалізму" настільки широке і настільки заплутане, щодо формалістичних творів, як признається і керівництво, підганялися часто й такі, в яких автор дозволив собі порушити загальноприйнятій, уніфікований, штапований советський "стиль" ^{70/}; 2/ боротьба з формалізмом в ССРСР є боротьбою політичною, боротьбою з чужою, ворожою ідеологією, а стже такого характеру переробки та виправлення відбувається тільки на вимогу партійного керівництва. Саме через нього такі зміни був змушений робити композитор Б. Лятошинський, а з ним і його багато учнів та послідовників: над ними завжди висіло обвинувачення в "проявах формалістичних тенденцій" ^{71/}, яке то затихало, то знову розпалювалося - в залежності від кон'юнктури та політичних кампаній.

Важливою обставиною в тиску на автора згорі є ще й те, що цензура і контроль музичної творчості, виявлення / "викриття" - за советською термінологією/ помилок і провалів не лише гостро діє на психіку композитора, пригнічує його морально, але й супроводиться матеріальним утиском. Адже згідно з пунктом умови автор зобов'язується всі виправлення й додатки робити без окремої доплати. Якщо взяти до уваги, що інколи переробки забирають у композитора кілька років, то стане зрозумілою і справжня вага такого матеріального утиску, коли композитор буває позбавлений життєвого мінімуму і змушений шукати будь-якого підробітку.

Ми розглянули тільки найбільшчі місця тих умовин, в яких доводиться творити українському советському композиторові і які негативно впливають на його творчість.

Не без здивування, однак, можемо констатувати, що українські автори все ж таки знаходять шляхи, щоб полегшити советські заборони та перепони, і не втрачають своїх творчих талантів і здібностей. Головні причини незадовільного становища музичної творчості в УССРСР лежать, треба припускати, не тут, а в ще глибших пластах советської системи, в яких ми і поста- раємось розібратись.

3. Українська музика і советська дійсність

В мистецтві СРСР існує низка лекучих і до цього часу не розв'язаних проблем, котрі викликають велику і поважну тривогу в лавах советського партійного керівництва. Однією із найсуттєвіших, таких, що гальмують розвиток советського мистецтва, вважається проблема: музика і сучасність. Зона виникла фактично від самого початку існування советської влади, і актуальна й тепер з усією гостротою. Річ іде, звичайно, не про зовнішні прояви сучасності в музиці / та й вони не задовольняють/, а про просякнення сучасності, советської дійсності в душу мистця, про її творчий вияв - у творах. Для реалізації цієї мети партією й урядом вигадано немало міроприємств /соціальне замовлення, конкурси, контракти, закупівля, творчі бригади, консультації і т.п./, як для заохочення, так і для покарання. Придумана, врешті-решт, і єдина метода "соціалістичного" реалізму. Однак, без огляду на все це, проблема сучасності в музиці в Україні до цього часу майже не зрушена з місця. Прикрий і важкий випадок з оперою "Від всього серця" Г. Жуковського, в якій композитор вперше поспробував вирішити в музиці сучасну колгоспну тематику і оскандалився, не минув даремно ні для самого Г. Жуковського, ні для багатьох інших українських композиторів. З цього приводу московський музикознавець Б. Ярустовський сказав:

"Не можна бути повністю задоволеним творчесь діяльністю за ці роки / 1948-57 рр. - НК/ таких талановитих композиторів, як Дуківський і ... Мураделі. Володіючи великим мелодійним обдаруванням і небуденною технікою, ... вони мають всі дані збагатити советську музику в жанрах саме сучасної опери та балету. Однак, після невдачі, до їх спіткала, ^{72/} ці композитори ... занадто швидко склали зброю і занадто поспішно відмовилися від вирішення важкого завдання" ^{73/} / підкреслено мною - НК/.

Сам же Г. Дуківський у статті "Потреби українських композиторів" / 1956 р./ констатував, що:

"Коло композиторів, які пишуть опери, все ще дуже обмежене. В Україні, наприклад, такі відомі композитори, як Ревуцький, Лятошинський, Шогаренко, Вериківський, Козицький, Филипченко, Колесса, Наха-

бін, Клебанов взагалі не притягнені до праці над оперою" 74/.

За 8 років, від часу I-го Всесоюзного з'їзду композиторів /відбувся в 1948 р./ в Україні, як заявив Г. Жуковський, не з'явилося нічого нового, не кажучи вже про сучасну тематику. А ось що говорить про це у відношенні до Б.Лятошинського Б. Ярустовський / у 1957 р./:

"Доводиться повкочувати, що за минулі 9 років /тобто з 1948 р. - НК/ до оперового жанру не звернулися такі найбільші діячі советської музики як Шостакович, Хачатурян, Лятошинський. Безумовно, їх видатний талант, разом із величезним творчим досвідом, міг би дуже плідно проявитися у великій і шляхетній справі створення опер та балетів на сучасні теми" 75/.

У зв'язку з цим варто нагадати, що свого часу композитор Б. Лятошинський зробив дві спроби в оперовому мистецтві, написавши опери "Золотий обруч" / 1929 р./ і "Щорс" / 1937 р./, дуже попівся на них, не догодивши партійному керівництву, і взагалі покинув працювати в цьому жанрі.

Що стосується Г. Жуковського, то він по-своєму сприйняв пораду зайнятися оперово-балетним мистецтвом, - написав балет "Ростислава" на сюжет сивої давнини. Те ж саме, раніше Г. Жуковського, зробив і композитор А. Свєтніков, звернувшись до романтичного сюжету "Маруся Богуславка", а ще раніше дав приклад і сам ортодоксальний К. Данькевич, який створив балет "Лілея", знову ж таки на сюжет далекого історичного минулого. Треба зазначити, що К. Данькевич, який так побивається за сучасну тематику, у великих творах сам оминав розв'язки проблеми музика - сучасність. Про це свідчать його твори: "Лілея", "Богдан Хмельницький", симфонічна поема "Тарас Шевченко".

І не лише українські опери та балети оминають сучасну советську тематику. Журнал "Советская музыка" ще в 1951 р. вказував українським композиторам на -

"...відсутність ... великої змістовної національної симфонії на теми наших днів" 76/.

К. Данькевич і в 1956 році говорив про переважання української музики історичними і казковими сюжетами:

"Мало, до прикраси мало ми займаємося сучасною тематикою" 77/.

Отже не лише таким старим майстром, як Г. Берьовка, може дорікати совєтське партійне керівництво, що їм -

"... притаманна втеча від сучасності, споглядальне любування минулим" 78/.

але, виявляється, і молодшим авторам, які віддають свою працю таким темам, як "Лісова пісня", "Сорокинський ярмарок", "Закарпаття", казки Івана Франка та ін.

Аж ніяк не випадковим явищем здається той факт, що українських композиторів у 1955-56 рр. принадажує до себе романтична поезія А. Міцкевича: на його сюжети написані, наприклад, поема "Гражина" Б. Лятошинського, його ж цикл романсів "Слогоди", романси Г. Майбороди "Знову до тебе", "Пісня скитальця" та ін.

Весною 1957 року Державна симфонічна оркестра УРСР, виступаючи в Москві, виконала 3-тю симфонію Б. Лятошинського в новій, найостаннішій редакції. Цей великий, монументальний твір критика справедливо оцінює не лише як значне явище на творчому шляху такого великого майстра, яким є Б. Лятошинський, але і для всієї української симфонічної музики 79/. І що ж виявилось? Те, що:

"... її /симфонію -НК/ музичні образи проникнуті трагічними, тривожними і сумними інтонаціями ... , мелодіями похмурими, важкими ... Композитореві найкраще вдалася друга частина, повна дале і людської печалі" 80/. /підкреслено мною - НК/.

Факт, який можна визнати знаменним в характеристику відношення українських авторів до совєтської дійсності.

Совєтська критика часто наївно дивується, чому це в одному й тому ж творі є такі контрастні і якісно відмінні місця, написані від серця, і місця - написані казенко? При чому, завжди виходить так, що перші виникають при зверненні до минулого, а другі - при зображенні сучасного за методом "есціалістичного" реалізму. Наочним і переконливим свідок тому може послужити хоча б опера Ю. Мейтуса "Молода гвардія": у ній такі епізоди, як "Клятва" поміти фашистам чи вигнання німцями молоді в неволю написані цілковито на "голоску",

а "кров"ю серця" і, одночасно, образ героя-комсомольця Олега Кошового даний в тривіальному оперовому плані із "звичайними аріями героїв-любowników" ^{81/}. Ледве чи тяжко з об'єктивної точки зору пояснити ці факти: жах фашизму в Україні - це жорстока, страшна і, одночасно, дійсна правда, зате герой Кошовий - типовий ходульний тип, советська штампована схема сучасності. Наслідки ідуть за логікою речей.

Тим же самим, безперечно, пояснюється і повна творча безсилість при використанні методи "соціалістичного" реалізму в трактуванні й інтерпретації сюжетів історичного чи легендарного минулого. Тут знову ж таки усталилася певна схема в показі народньо-визвольної боротьби, той стандарт, за яким сюжет обов'язково виводить образ дівчини, що її намагається збаламутити і забрати до полону загарбник, але вона непідкупна, воліє смерті і у фіналі або вмирає, а бо ж її врятовує розгніваний народ. За такою, як висловлюється советська критика, схематичною "болванкою", написані українські балети "Маруся Богуславка", "Лілея" ^{82/} та "Ростислава". І природньо, що автори цих балетів, не дивлячись на їх творчі індивідуальності, всі виявилися в полоні советської "болванки" ^{83/} і потерпіли творче фіаско в розв'язанні теми з позиції "соціалістичного" реалізму. Навпаки, там де автори були природніми, правдивими і щирими, там вони показували свою талановитість, розгортали свої творчі дані. Саме цим і пояснюється, що "Маруся Богуславка", "Лілея" та "Ростислава" тримаються в театральному репертуарі.

Те ж саме і в ділянці музикознавства: українські музикознавці і критики подібно до своїх колег-композиторів старанно уникають дослідів советської української музики, висловлювати про неї свої судження і думки, робити висновки. В УРСР, як і всюди в Советському Союзі, -

"На жаль, тепер тяжко назвати нові великі наукові праці з проблематики советської музики, що звернули б на себе увагу громадськості і стали вкладом у наше музикознавство" ^{84/}, -

констатує композитор С. Акськ. Із звітних даних Спілки композиторів УРСР довідуємося, що лише в кінці жовтня 1956 року, тобто майже через 40 років після встановлення советської влади, українські музикознавці "приступили до створення великої

праці - збірника "Композитори України за період 1948-1957 роки" ^{85/}, а також про те, що українська музикознавча література -

"... ще крайнє недостатньо висвітлює становище і розвиток української советської музичної культури" ^{86/}.

Виявляється, що українські советські музикознавці займалися такими дослідями, як:

- а/ "Музична культура Румунської Народної Республіки" /праця Н. Михайлова/,
- б/ "Молдавська музика" /праця М. Вілінського/,
- в/ "Музичний фольклор Узбекистану" /праця Ю. Мейтуса,

тобто темами, що не мають нічого спільного з українським мистецтвом, або ж брали за теми стару українську класику:

- а/ Праця про І. Вербкевича /Балинський/,
- б/ " П. Ніжинського / Довженко/,
- в/ " М. Колачевського /Гордійчук/.

Інакше кажучи, на тему сучасності і до нині нічого не написано.

Звичайно, не можна від українських советських композиторів та музикознавців вимагати повного ігнорування советської тематики. З одного боку, без цього і не мисляться існування та діяльність советського автора, який змушений іти вногу з часом; а з другого - не можна не добачати і не визнавати тих змін у психіці мистецької інтелігенції, яких встигла добитися на свою користь советська влада і які штовхають окремих композиторів / в першу чергу через кар"єристичні міркування/ творити на догоду цій владі. Між творів української музики є такі речі, в яких сучасна советська тематика виступає відверто, неприховано, діє, так би мовити, лобовим ударом : тут і соціалістичне будівництво, і советський патріотизм, і славословіє партії ^{87/}. Все це існує, однак було б помилкою надавати таким фактам значення більшого, ніж вони заслуговують. Поперше, на сучасну советську тематику пишуться переважно твори малих форм - пісні, хори, - до великих творів вона проникає з великими труднощами; подруге, якість

творів на сучасну тематику майже як правило низька; портрети, кількісно таких творів у композиторів УРСР відносно небагато; по четверте - і це найважливіше - сучасна тематика опинилася в повному розриві з духом української музичної творчості, про це свідчать розглянені тут факти, а також і ті, з якими ще зустрінемося.

Партійне керування мистецтвом, догматизм, гунернерство, начотництво, рецепти, дрібничкові втручання партії в творчість і життя працівника мистецтва, обернення музики у відділ пропаганди, в музичну ілюстрацію партійних постанов і гасел, - все це важким, нестерпним тягарем лягло на советську музичну творчість. Метода "соціалістичного" реалізму, що виявилася методом самої нахабної фальсифікації і брехні, не лише скувала, уніфікувала, нівелювала творчий процес, але й зруйнувала основи мистецтва. Вона призводить до створення замість творів мистецтва - мішанини пропагандивних ерзаців. Кожний здороводумаючий творчий робітник не міг, безперечно, не бачити хибності та згубності постави мистецької справи в СРСР, і тому не дивно, що такі поняття, як партійність у мистецтві, "соціалістичний" реалізм, соціалістична сучасність стали своєрідними опудалами-страшаками для тих мистців, у яких ще не погасла творча іскра. До нашого завдання не входить, бо ж ідеться про українську музику нині, викладати історію партійно-комуністичного нищення музичного мистецтва в Україні та намагання скинути за допомогою всіх легальних і нелегальних засобів советську неволю, котра розпочалася разом із встановленням советської влади і продовжується й тепер. Саме цей тиск і створив нині кульмінацію тих почуттів і настроїв, які нагромадилися й наболіли в середовищі мистецької інтелігенції. Заперечення культу Сталіна прорвало греблю цим підгрунтовим течіям. Із матеріалів останнього часу ^{88/} довідуємось, що і серед українських композиторів досить виразно виявився протест і проти методи "соціалістичного" реалізму, і проти партійного керівництва в мистецтві, тобто ніби виявилися, як тепер говорять, ревізіоністичні і нігілістичні тенденції. Вірніше кажучи, і українські композитори скористалися з лібералізації, щоб сказати правду про соціалістичну сучасність. Найгостріші і найбільш сконцентровані уда-

ри падали на основу партійної політики в мистецтві: на партійне керівництво, яке сковує творчість, і на "соціалістичний" реалізм, який завів творчість у глухий кут. Ці удари партія розцінює щонайменше як ревізіонізм. Як заявив міністер культури УРСР, і в Україні виявилися -

"... на цілком стійкі в ідейно-політичному відношенні літератори і мистці, які підпали під вплив буржуазної ідеології" 89/.

Пленум Спілки композиторів УРСР / на початку 1957 р./ констатував, що в середовищі "українських" композиторів були намагання -

"... применшити ті досягнення в музичній культурі, що здобуті нашим народом та мистецькою інтелігенцією за минулі роки під керівництвом комуністичної партії ... ревізіоністичні спроби під прамом захисту "свободи творчості" дати пресі буржуазним ідеям в советському мистецтві" 90/.

Композитор Г. Майборода зробив заяву про -

"...ревізіоністичні настрої деяких композиторів і музикознавців УРСР" 91/.

Ті, які виступали з ортодоксальними промовами на пленумі / К.Данькевич, Г. Майборода та ін./, проговорилися, що протести в композиторському середовищі мали глибокий і серйозний характер. Так, наприклад, "соціалістичний" реалізм був цілковито вірно схарактеризований як -

"...убогі, начотницькі, сектарські тлумачення, як "прокрустове ложе" для творчості, як причика викривлення "потворних явищ в мистецтві, як лакування дійсності" 92/.

В наслідок вульгаризаторства і тенденційної рецептури -

"...з'явилися калюгідні, штаповані твори" 93/.

Повідомлялося також про ганебні факти з сучасної музичної творчості в УРСР, коли твори -

"... були подібні на що завгодно, аж до інструкції по агротехніці, тільки не на музичний художній твір" 94/.

Даремно промовці на пленумі / Ф. Козицький, Ю.Мейтус, С. Аксак/ намагалися приховати справжнє становище в Україні бу-

цімто "ворожою пропагандою реакційних кіл капіталістичних країн", скинути на них вину за катастрофу проблеми музика - сучасність, - самі ж українські автори давали характеристики, яскравіші за будь-який "буржуазний наклеп".

Ще й до весни 1957 р. надії на розкріпачення творчості жили серед композиторів УРСР. Перед 2-им з "Їздом композиторів А. Филипенко щодо методи "соціалістичного" реалізму писав:

"Але це не означає, що ми повинні всі працювати в одному плані: писати однопланово, говорити тією ж самою мовою. Без мистецьких шукань не може бути справжньої творчості. І час, нарешті, позбутися не-принципових причіпок та проїнятися глибокою пошаною до праці і шукань ... майстрів советської музики" 95/
/підкреслено мною - НК/.

Композитор А. Кос-Анатольський навіть на самому з"їзді це на весь голос критикував догматизм та його шкідливі наслідки 96/.

Правда про становище проблеми музика-сучасність в УРСР, як бачимо, була сказана досить переконливо самими ж творцями музики.

На жаль, ні А. Филипенко, ні А. Кос-Анатольський, ні інші тоді це не розуміли, що короткий період лібералізації вже закінчувався і наступала нова ждановщина в мистецькій політиці партії. Хоча розмови про догматизм, начотництво, схоластику, про наслідки культу Сталіна ще й тривали, - вони вже ставали тільки фіговим листком, що прикривав новий наступ на мистецтво. У зв'язку з цим стався зрозумілим і звільнення ліберального Ф. Козицького з посту голови Спілки композиторів УРСР та заміна його ортодоксальним партійцем К. Данькевичем. Останній виступ Хрушова з питань літератури і мистецтва, який рекомендує як "настільну біблію" кожному працівникові мистецтва, остаточно покінчив з усіма наївними ілюзіями та мріями про творчу свободу, можливий вияв індивідуальності і "творчі шукання", якими марив А. Филипенко та його друзі. Все стало тепер жорстоко-зрозумілим.

"Виступ Хрушова", підкріплений ідеологічними й адміністративними заходами, тепер масово вихвалється / хоча в ньому нічого нового, порівняно з колишньою ждановщиною, і немає/. До цього були змушені впрягатися і представники Спілки композито-

торів УССР. Так в передовій "Радянської України", присвяченій славословію Хрущовської мудрости, наводиться і виступ композитора Г. Майбороди, - композитор закликає творців со-ветської української музики вдуматися в промову М. Хрущова і -

"... оспівати в музичних творах славні діла трудовиків-патріотів" 97/ / також у значенні патріотів загальної для всіх "Батьківщини" - НК/.

Український композитор С. Аксук, переведений тепер у Москву на посаду секретаря Союзу советських композиторів ССРСР і персоніфікуючий собою живого представника українського музичного мистецтва в столиці ССРСР, був висунений партійним керівництвом в якості промовця на загальних громадських зборах творчої інтелігенції Москви / в Центральному Будинку робітників мистецтва/, присвячених обговоренню промови М. Хрущова, де він заявив, що його увагу особливо привернули слова першого секретаря ЦК про відповідальність мистця перед народом, і що особисто він, С. Аксук, тепер переконався в тому, що -

"...лише жива дійсність / звичайно, советська - НК/ може бути джерелом натхнення" 98/.

Але цій заяві, зробленій з партійного обов'язку, ледве чи можна йняти віри, як і тому, що серед українських композиторів щось зміниться у відношенні до советської дійсности навіть після акцентування даної проблеми М. Хрущовим. Не так давно / в липні 1957 року/ відбувся 2-ий пленум Правління Союзу композиторів ССРСР, на якому згадуваний вгорі С. Аксук читав доповідь на тему: музика і сучасність, говорив про те, з чим композитори ССРСР зустрічають 40-ві роковини Октябра. З доповіді вияснилося, що доповідача і увесь Союз композиторів проймає -

"... тривога, що сучасна тема, особливо в оперовому, балетному, кантатно-ораторійному жанрах не зайняла провідного становища ... Тривожне стався ще з музикою масових жанрів ... Останнім часом інколи з'являються пісні, просякнені обивательсько-міщанськими настроями, славні ж традиції революційних, робітничих, партизанських пісень, пісень боротьби за мир залишаються забутими ... Тисячі хорів ... відчувають найгострішу потребу в сучасному пісенному репертуарі" 99/ / підкреслено мною - НК/.

Генеральний секретар Союзу композиторів Г. Хренніков на тому ж пленумі заявив про своє невдоволення тим становищем, що навіть у списках творів, присвячених даті 40-річного ювілею -

"... є небезпека, що не все з названого має безпосереднє відношення до цієї дати" 100/.

Ще виразніше сказав про це С. Аксєк, запитуючи пленум:

"Але чому композитори так часто присвячують знаменній даті музику на сюжети, що стоять на багато сторіч від перемоги соціалістичної революції? 101/
/підкреслення моє - НК/.

Відповідь напрашується сама-сабою: саме тому, що советська дійсність викликає відразу в психіці композитора, але про це вже ніхто не наважується говорити.

Настільки все, помічене на пленумі композиторів, повною мірою стосується і сучасної музичної творчості в УРСР, найкраще доказує одна із звітних заміток про підготування до ювілею, опублікована в часописі "Радянська Україна". У ній ми знаходимо сюжети 1917 р. / симфонічні поеми К. Данькевича і Г. Фінаровського/, горькянської війни / симфонічна поема "Павло Корчагін" В. Кирпана, сюїта "Павло Корчагін" Ю. Щуровського/, партизанську тематику / симфонічна поема "Партизани" В. Рибальченка/ та інші, але немає ні одного, який би оповідав про нижнішній день советської дійсності. Як і раніше, композиторів це можна заохотити романтикою, але аж ніяк не соціалістичним будівництвом 102/. Багато творів у звітних рапортах були подані взагалі без назв: такі-то композитори пишуть симфонію, такі-то - вокальні, ще інші - інструментальні твори, але що саме і як іде процес творчості - про це завбачливо не говорять.

"Основне місце в моєму творчому звіті до 40-ї річниці советської влади займає докорінна переробка "Зорі над Двином" 103/. /підкреслення моє - НК/.

Чимало авторів ідуть ще далі, додаючи до творчого звіту і те, що було написано раніше. З цього приводу відомий композитор Кабалевський говорив:

"Важко сказати, що я готую до 40-річчя Великого Октябрю, бо фактично ця дата підбиває підсумки всієї нашої творчості" 104/.

Другий пленум Союзу композиторів СРСР загострив увагу композиторів усіх республік -

"... на відображення в музиці сучасної тематики, адже вона повинна займати основне місце в творчості советських авторів" 105/. /підкреслено м.ч.ч.-НК/.

Таку ж постанову, безумовно, внесе і наступний пленум композиторів УРСР, але це ще далеко не означає, що вимагаване стане дійсністю.

4. Проблема народности

Проблема народности посідає фундаментальне місце в питаннях советського музичного мистецтва і не втрачає своєї гостроти і до наших днів. Що ж стосується національного мистецтва, то тут ця проблема взагалі стоїть на першому плані. Починаючи, перш за все, з використання національного фольклору в творчості, ця проблема охоплює питання національного змісту і форми, національного стилю, національних естетичних критеріїв і обертається, врешті-решт, у відображення духу народу. Цілком зрозуміло, що без вияву завдань народности не може існувати і національне мистецтво. Тому й не дивно, що в 1920-ті роки, в період так зв. "буржуазного націоналізму", питання народности мистецтва набрало такого принципового і суттєвого значення. Тільки цим і пояснюються досягнення періоду національного ренесансу. На цей період необхідно бодай побіжно поглянути, щоб краще уявити сучасна становище української музики. У 20-х роках в Україні ще працювали такі визначні майстри національної музики, як М. Леонтович / помер 1921 р./, Я. Степовий / помер 1921 р./, К. Степанко / помер 1922 р./; розквітали молоді таланти Л. Ревуцького, М. Вериківського, В. Косенка / помер 1938 р./, Б. Лятошинського, Ф. Козицького, чудових фольклористів Гайдая, Д. Ревуцького, О. Лисенка, Грінченка, Ф. Колесси. Саме в ці роки відбулося становлення і утвердження українського симфонізму / симфонічна світа "Веснянка" М. Вериківського, 2-га симфонія Л. Ревуцько-

го, 1-ша і 2-га симфонії Б. Лятошинського, "Козак-Голота" Ф. Козицького та ін./, а потім і опери /"Золотий обруч" Б. Лятошинського/. 1920-ті роки були найпліднішими роками праці над фольклором: його збирання, вивчення і опрацювання дали прекрасні науково-етнографічні та мистецькі наслідки. Але найважливішим досягненням 20-х років було вироблення на основі вікових традицій, на ґрунті української класичної спадщини естетичних національних ідеалів, принципів, критеріїв у мистецтві, вироблення й опріділення національного музичного стилю, в якому саме і крилась розв'язка проблеми народності в самому широкому, глибокому і високому значенні цього слова.

Що ж сталося із спадщиною 1920-х років? Нині більшість її або взагалі знищена, або ж лежить під забороною в таємних фондах книгосховищ. Лише якась частина ще існує у світі, але вже не в справжньому вигляді, а у вигляді "переосмислених" переробок і редакцій, зроблених за приписами партійних цензорів. За висновками самих же композиторів, які не можуть не бачити, що діється навколо, партійність у мистецтві виявилась -

"... у легковажному відношенні до національних традицій, в тому числі й музичної традиції" 106/
/байдуже й легковажне відношення до творчості М. Лисенка - НК/;

у тому, що тепер не виховується національної мелодії в душі любові до рідної мови, національної культури 107/.

Як на советські обставини, то й ці слова занадто вігважні, більше сказати немає змоги, а це більше полягає в тому, що справжня проблема народності в мистецтві вважається ворогом советській політиці і повинна була підпасти під такі заходи з боку останньої, які ведуть до її повного знищення. Тут уже декларації, на зразок тієї, в якій говориться, що -

"Кожна нація, однаково велика чи мала, має свої якісні особливості, свою специфіку, що належить тільки їй і якої немає в інших націй" 108/, -

не можуть ввести нас в облуду, бо вони повністю заперечуються самою советською практикою.

Для всіх національних творчих працівників в СРСР існує одна загальна партійна настанова, котра говорить про розвиток традиційної національної форми засобами нових інтонацій, взя-

тих із сучасного радянського життя. А це означає - вплітати в національну фольклорну форму тканину революційних піснених мотивів, масових пісень і "частушок", відобразити в музиці радянську мову. Зразком для всіх національних авторів невинен стати М. Мусоргський: лише наслідування йому вважається прогресом в розвитку національного мистецтва. Про те, як діють в цьому сенсі партійні вказівки, свідчать такі слова композитора А. Кос-Анатольського:

"Вірно сказав тов. Ярустовський, що композитори, йдучи за прикладом Мусоргського, повинні по-більше вчуватися в сучасну мову радянських людей і звідти черпати / а не із своїх національних багатств і традицій - НК/ те нове, що являється прогресивним в розвитку традиційної національної форми" 109/.

Щобільше, традиційна форма, національний фольклор, як виявляється, стоїть перешкодою на шляху, гальмує радянську дійсність, за словами музикознавця Б. Ярустовського -

"... мало відповідає ритмові нового радянського життя" 110/.

Ті композитори-націонали, які допускали, зображуючи сучасну тему, використання свого фольклору, що мало місце в кількох операх, - терпіли, на думку радянських критиків, творчу поразку:

"... таке протиріччя / тобто сучасна тема і фольклор - НК/ відіграло роль / від"емну - НК/ в долі опери" 111/.

З такою партійною думкою доводиться рахуватися і українським авторам, зараховувати свій чудовий фольклор до нікому ніби не потрібного тепер архівного матеріалу. Як гадає /знову ж таки за чужою вказівкою/ той же А. Кос-Анатольський:

"Якщо ... ми звернемося до сучасної теми ... композиторові немає аж такої потреби ритися в архівних матеріалах / мова йде про використання українського фольклору - НК/, але треба вдивлятися в живе життя і під впливом живих образів дійсності писати музику" 112/.

Іншими словами - радянська дійсність зараховує фольклор, що першу і органічно-необхідну частину проблеми народності в

музиці, до елементів, що діють проти прогресу, а ось, інтонації, форму, стиль і засоби Мусоргського і взагалі російської класики вважає елементами, що найбільше сприяють прогресові.

Безумовно, було б смішно заперечувати всю велич М. Мусоргського і російської музичної школи, ледве чи можуть бути і розбіжності в питанні щодо корисності звернення до їх творчої практики, але таким же незалперечним повинно бути й те, що все це тільки засіб для національного автора, до того ж аж ніяк не єдиний для досягнення основних завдань - розв'язання проблеми народності, в основі якої лежить прогрес і розвиток національного мистецтва.

Розуміти проблему народності лише так, як її розуміють керівники партії в ССРСР, для яких єдино-вірним орієнтиром є російська музика класична, безперечно річ занадто вузька і тому хибна, адже так свідомо замовчуються і забуваються традиції, принципи, погляди і практика багатьох поколінь, вся справжня історія народних мистецтв. Тим часом ця, в корені хибна і шкідлива, лінія КПСС робить своє діло.

Справа, звичайно, не в тому, що сучасні українські автори "прицілюються" на сюжети російських класиків: Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Горького, - чому б українським композиторам і не звертатися до такої тематики? Справа в тому, що таке "прицілювання" відбувається, поперше, примусово, а подруге, що саме в тих сюжетах, в тій тематичі советська влада вбачає єдиний прогресивний вираз української музики. Навряд чи випадком можна пояснити, наприклад, "тяжіння" українських композиторів до М. Горького. Створення на Горьківські сюжети кантат / "Буревісник" П. Глушкова/, балетів / "Данко" В. Нахабіна/, симфонічних поем / "Дівчина і смерть" В. Нахабіна/ -- здається, безперечно, великою натяжкою. Не дуже природні і звернення українських авторів, особливо в сюжетичі і тематичі, і до російських советських письменників Фадєєва, Нікітіна, Ісаковського та інших, до російської легендарної старовини. Аж ніяк не можна вважати особливим досягненням в розв'язці проблеми народності створені композитором Ю. Мейтусом опери, раніше на сюжет Фадєєва "Молода гвардія", а тепер на сюжет Нікітіна "Північна Аврора" / опера "Зоря над Давноб" Ю. Мейтуса спочатку так і

звалась "Північна Аврора"/, або ж балет Г. Жуковського "Рос-тислава", що дублює легенду про Кітєж і передає типово ро-сійський сюжет з часів татарської навали.

Найбільшу небезпеку для українського музичного мистецт-ва являє проникнення тенденцій "партійної народности" в саме тіло музичної форми, в музичну мову, в музичну тканину. Со-ветські музикознавці, наприклад, вихваляють К. Данькевича за те, що він у своїй опері "Богдан Хмельницький" розв'язує проб-лему народности так, що -

"... російський і український фолкльор справ-ді творчо переплетені" 113/.

З тією ж, безумовно, метою написаний композитором Г. Тарановим і концерт для бандури та балалайки, де ці народні інструменти показані також у "братньому" переплетенні націо-нальних якостей. Це прогресивно і, одночасно, означає, що па-сати тільки для своїх інструментів є небезпечно. Пленум Спіл-ки композиторів УРСР шкодує:

"Як не дивно, говорили українські автори, але навіть бандура ... забута багатьма композиторами. Недостатня увага до народних інструментів особливо слідна в творчості композиторів, які працюють в ді-лянці малих форм" 114/.

Нічого подібного у 1920-х роках не було і бути не могло. Тоді бандура й кобзи пакувалися не менше за європейські ін-струменти, тоді виступали чудові народні виконавці на народ-них інструментах / згадаймо хоча б знаменитого кобзаря Ф. Кушнірука, який помер в 1941 р./ 115/, - бо тоді діячі мис-тецтва не лише не йшли за чужою партійністю, але й реалізува-ли свої плани всупереч їй, на базі національних естетичних принципів.

Тепер ці принципи п'ятуються як "любвання фєвдальним минулим", як "екзотика", як "примітивізм", відсталість, на-задництво. Советській владі потрібний "соціалістичний музич-ний гібрид", що характеризує советський інтернаціоналізм, "дружбу народів", але, звичайно, далекий від справжнього мис-тецтва.

У статті "Новий етап партійно-советського наступу на на-ціональне мистецтво України" на основі матеріалів двох з"їз-

дів - маялярів і композиторів - була зформульована думка про перший початок нового етапу знищення національної культури, про другу ждановщину ^{116/}. Ця думка знайшла останнім часом повне і яскраве підтвердження у відомому виступі М. Хрущова "За тісний зв'язок літератури й мистецтва з життям народу", в якому новий голова партії, крім згадки про багатонаціональне советське мистецтво, висловився значно конкретніше, сказавши, що -

"Люди всіх соціалістичних націй ССРСР з любов'ю кажуть: Росія-матушка" ^{117/}/підкреслення мое - НК/.

Немов би для ілюстрації цього вислову М. Хрущова, у "Правді" з'явився вірш українського советського поета В. Сосюри, в якому автор під поняттям Батьківщини пропонує розуміти не українську землю, а саме всю "Росію-матушку" ... ^{118/}

Ось куди нині скеровується / як, зрештою, і раніше / проблема народності в ССРСР.

Не даремно в колах советських українських музичних діячів давно вже зростає тривога за долю української національної музичної творчості. Композитор Г. Майборода, розглядаючи твори композиторів Донбасу, приходять до такого песимістичного висновку:

"...спостерігаються пісенні штампи, відхід від національної мелодійної основи, некритичне використання інтонацій популярних мелодій, існує певна загроза стилістичного нівельювання творчості" ^{119/}.

"Соціалістичний музичний гібрид" постає перед нами у всій своїй "красі": тут і советські "багатонаціональні" графарети масових пісеньок, і інтонації міщанського советського романсу, безхребетних революційних пісень, механічної фабричної частушки і, звичайно, актуальної ідеології. Є все, немає тільки одного - національної мелодійної основи, тобто саме того, що в підметі в першу чергу мусить мати національний твір. Цілком зрозуміло, що творчість, в якій нівельовані, а вірніше - вихолочені національні якості, являє велику загрозу і небезпеку для національного мистецтва, для розв'язки проблеми народності.

У зв'язку з народністю, варто згадати про ще один цікавий факт з життя українського мистецтва. Майже відразу ж за звільсєм

Октября УССР святкує 40-річний ювілей утворення своєї советської "суверенної" більшовицької республіки / УССР формально створена 25.11.1917 р./, але ця дата, здавалося б, виключно важлива для України советської, майже повністю прихована за 40-річний ювілей советської влади взагалі і про неї / цю дату / лише де-не-де побіжно згадується. Підготування композиторів до українського советського ювілею теж невиразне: ніде не було звітів, репортів, нотаток, - здається, що про це не турбуються і не думають, або ж об'єднують ... две ювілеї в один. В цьому теж видно характеристичний штрих для спреділення партійно-советського підходу до проблеми народности.

Період, до якого нині переживає українська національна музика, - дуже важкий, повний смертельної небезпеки, і саме тому на особливу увагу заслуговують ті явища і факти, які свідчать про існування в українській музиці лінії спротиву офіційному курсові. Уважно розглядаючи творчість сучасних українських советських композиторів, не можна не добачати, що шлях, вказуваний партією - вільно чи невільно приводить композитора до поразок в мистецькому відношенні; і навпаки, все, що створене в душі традиційної народности, супроводжується творчими досягненнями, творчою удачею, яких не може не визнати і сама советська критика. Цілком недавно в Москві з великою силою звучав "Заповіт" С. Лядкевича, виконуваний там українцями в дні Всесоюзного з'їзду композиторів. Музикознавець Г. Хубов з відповідальної трибуни зачислив цей твір до коротенького списку творів з найвищим виявом народности в музиці, де -

"...ми відчуваємо повів ідей народности" 120/.

А відомо ж, що "Заповіт" / без огляду на редакцію з 1955 р. / був створений в 1933-34 рр. у Львові, тобто на території не советській і не за советськими рецептами, а вільно і, можна вважати, у справді Шевченковому душі. Безперечно, саме такі умовини свободи творчости, відданість національно-визвольній ідеї, уміння виявити народність, естетичні принципи - поставили "Заповіт" С. Лядкевича в ланку найкращих, найбільш сильніших творів української музики. Теж сталося і з 3-ю симфонією Б. Лятошинського, що стала такою відомою і модною: її

створено на основах національно-естетичних принципів, з багатим і широким показом української народної пісенності та самобутності. І коли композитор і музикознавець В. Власов схарактеризував 3-тю симфонію Б. Лятошинського як значний твір "для всієї української симфонічної музики" ^{121/}, то є всі підстави віднести ці слова саме до часу створення симфонії / тобто до 30-х рр./, а не до часу її останньої редакції /1957 р./.

Хіба нам нічого не говорять тематика і сюжети кращих українських музичних творів, які скеровані:

1/ В романтично-легендарне і історичне минуле свого народу - опери "Сотник", "Наймичка", "Гайдамаки", балети "Лілея", "Маруся Богуславка", "Лісова пісня" та ін. Варто навести тут хоча б одну тему Олекси Довбуша - легендарного селянського героя Прикарпаття, борця за національну незалежність, - тему, що нині фігурує в опері С. Лядкевича "Олекса Довбуш" і в балеті А. Кос-Анатольського "Хустка Довбуша".

2/ На зображення старого українського селянського побуту, звичаїв, обрядів: "Гуцульська рапсодія" Г. Майбороди, "Закарпатські ескізи" В. Гомоляки, "Прикарпатська симфонія" С. Лядкевича, "Галицька рапсодія" С. Лядкевича, 5-та симфонія Р. Сімонича, в якій відображені краса Карпат і життя гуцулів, сюїта "Картини моєї Батьківщини" В. Нахабіна та інші.

3/ На створення вчень, присвячених українським національним великим письменникам і поетам, а також образам за їх творами: Т. Шевченкові - опери "Сотник" і "Наймичка" М. Бериківського, "Гайдамаки" Ю. Мейтуса, В. Рибальченка та М. Тіца, вокально-симфонічний твір "Хустина" Л. Резуцьного, "Заповіт" С. Лядкевича та Б. Лятошинського, симфонічна поема "Тарас Шевченко" К. Данькевича, пісня "На вгороді коло броду" П. Глушкова та ін.; І. Франкові - опера "Золотий обруч" Б. Лятошинського, симфонічні поеми "Великий Каменяр" С. Лядкевича і А. Колодуба, сюїта на Франкові казки І. Гимера та ін.; Лесі Українки - балет "Лісова пісня" М. Скорульського, сюїта "Пам'яті Лесі Українки" А. Штогаренка та інші.

На принципах української народності, на фольклорній українській основі написані і твори, які не мають певних назв і за-

раховуються до "чистої музики", як, наприклад, 2-га симфонія Л. Ревуцького, згадувана вже 3-тя симфонія Б. Лятошинського, 2-га симфонія М. Колесси, концерти для фортепіяна з оркестром Б. Лятошинського і В. Нахабіна, концерти для скрипки з оркестром О. Знеско-Боровського і Д. Клебанова, поема для скрипки О. Жука, "Український квінтет" Б. Лятошинського та інші.

Дуже важливим є і те, що принципи справжньої української народності, ідеали української національної естетики служать підвалинами і для творчості молодших українських композиторів. Ось одна характеристична нотатка в советському часописі щодо останнього пленуму Спілки композиторів УРСР, в якій читаємо:

"Загальну увагу учасників пленуму привернули обробки народних пісень львівського композитора С. Козака" 122/.

З повідомлення Ф. Кезицького довідуємося, що композитор С. Козак - "продовжує в хоровій творчості традиції Леонтовича" 123/. Тепер є зрозумілим і напрямок творчості С. Козака та його колег, як і те, чому саме такі обробки української народної пісні звернули на себе загальну увагу музичної громадськості: її настрій, виходить, не по тій стороні, що пропагує "інтернаціональний гібрид", а по тій, яка - всупереч такій пропаганді - міцно стоїть на основах національної самобутності / за яку боровся і загинув М. Леонтович, один із найпослідовніших пропагаторів ідей М. Лисенка/.

Висновок

Музикознавка Трошова, колись гостро критикуючи оперу Ю. Мейтуса "Зоря над Двином", все ж не змогла не милуватися чудово поданою в ній пісенністю, хорами, масовими сценами 124/. Майже адекватні критичні зауваги про сучасну українську музичну творчість робили музикознавці Б. Ярустовський, Ігнат'єва та ін. Є підстави вважати, що подібні оцінки не тільки не випадкові, а й являють характеричне явище в сучасній українській советській музиці, і коли розширити їх сутність,

значення і свід - то ми матимемо справу із загальним становищем української музичної творчості і знайдемо тут чимало симптоматичного чи й символічного. Як тільки українським композиторам доводиться виконувати завдання, що стосується розв'язки проблеми сучасність - народність в їх советській, партійній концепції, тих проблем, що, на думку советської критики, зайняли в советському мистецтві кардинальне, "вічне" місце, - це відразу ж відбивається на якості їхньої творчості. В останньому навіть недобррозуміла критика не може не сказати про штампобі "балванки", схеми, про механічний підхід авторів, тривіальність і т.п. гріхи. Типи советських героїв випадають із драматургічного розвитку, втрачають свої риси і характеристику, твір є крихким, починає робитися безпомічним і фальшивим.

Таким чином, зіткнення українського композитора із советською дійсністю, соціалістичною народністю приводить його до творчої поразки. Переробки і редакції, як докорінні, так і вокальні, якщо і змінюють твір, то тільки незначною мірою і несуттєво. Таке явище - більше чи менше виявлене - стало явищем буденним, стало неписаним законом.

Але варто лише авторові відійти від советської сучасності і партійного розуміння народності, варто лише звернутися до свого національного змісту і форми, як відразу ж докорінно змінюється і творче обличчя композитора, і його твір. З'являються винахідливість, творча думка, соковитість і яскравість малюнку, драматургічний розвиток; постаті набирають живого, правдивого виразу, твір показує силу мистця. Звичайно, і в таких випадках треба внести коректу на ту чи іншу ступінь якості, майстерності, техніки, що залежить від індивідуальності кожного автора, але незаперечний той факт, що при такій змозі автор знаходить грунт для свого творчого процесу. Він доторкається до землі, народу, національної батьківщини і звідти черпає соки, пише, як говорить сама советська критика, "не голсвою", а "кров'ю серця" / гірше чи краще - варто для об'єктивності додати/.

І можна з переконанням сказати, що доки українські советські автори будуть, без огляду на всі "прицілювання" партії, відчувати цей національний ґрунт, доти і між советськими сурогатами буде жити справжнє мистецтво, справжня музика.

Новий наступ на національне мистецтво України серйозний, дужий і сконцентрований. І те, що партійне керівництво, навіть в ювілейну дату, було стурбоване відходом українських авторів від совєтської дійсності, від партійного розуміння народності, - яскраво доказує життєвість їхніх стремлень, скерованих на захист народу і його мистецтва.

Бібліографічний показник

1/ За ювілейною датою 40-річчя Октябрю ішла / в кінці грудня/ і дата 40-річчя формального утворення УСРСР, але, як це буде далі зазначено, остання подія "розплилася" в партій, що дуже характерично для української совєтської "суверенності";

2/ Так, наприклад, названий в енциклопедіях композитор В. Барвінський / 1939-41 рр./, популярний в УСРСР як автор; нині вже ніде не фігурує як творчий працівник; і навпаки - Ф. Козицький, не включений в БСЗ, користується увагою преси тепер, навіть і після зняття його з посту голови Спілки совєтських композиторів УСРСР / у 1956 р./;

3/ Виступ Данькевича, "Советская культура" ч. 4, 1957;

4/ З доповіді, зробленої Ф. Козицьким на з'їзді; "Советская культура" 2.4.1957;

5/"Советская музыка" ч. 3, 1956;

6/ "Советская культура" 8.5.1956;

7/ "Советская культура" , 3.4.1957;

8/ "Музыкальная литература", видання "Всесоюзного об'єднання "Международная книга" чч. 16 і 17, 1956 р. та ч. 30 - 1957 р. /каталоги /;

9/ "Віданська Україна" від 30.8 та 7.9. 1957;

10/ Дані взято, крім названих вище джерел, із "Советской музыки" ч. 5, 1951 р.; БСЗ т. 55, 1947 р. /Українська музика/; БСЗ т. 44, 1956 р. / Українська ССР/;

11/ "Советская культура" 4.4.1957;

- 12/ Там же;
- " 13/ "Радянська Україна" 30.8.1957;
- 14/ "Радянська Україна" 7.9.1957;
- 15/ Виступ Худова на з'їзді. "Советская культура" 31.3.1957;
- 16/ Виступ українського музикознавця Михайлова. "Советская культура" 3.4.1957;
- 17/ Виступ Худова. "Советская культура" 31.3.1957;
- 18/ Доповідь Г. Хреннікова, "Советская культура" 29.3.1957;
- 19/ Співдоповідь Худова, "Советская культура" 31.3.1957;
- 20/ Із виступу К. Данькевича, "Советская культура" 4.4.1957;
- 21/ Там же;
- 22/ "Советская культура" 29.3.1957;
- 23/ "Советская культура" 30.3.1957;
- 24/ За повідомленням Н. Михайлова, "Советская культура" , 3.3.1957;
- 25/ "Після з'їзду", "Советская культура" 30.10.1956;
- 26/ "Советская музыка" ч. 3, 1956;
- 27/ "Советская культура" 10.I.1957;
- 28/ Там же;
- 29/ Там же;
- 30/ "Советская культура" 9.7.1957;
- 31/ "Советская культура" 2.4.1957;
- 32/ За опрацюваннями Ф. Козяцького, "Советская культура", 2.4.1957;
- 33/ Тут в основному наведені думки Ярустовського / "Советская культура" 30.3.1957/ та кореспондента Ігнат'єва /"Советская культура" 2.3.1957/;
- 34/ "Советская культура" 2.3.1957;
- 35/ "Советская музыка" ч. 6, 1951;
- 36/ "Правда" 20.7.1951;
- 37/ "Советская культура" за 2.3. 1957 р. наводить такі критичні думки;
- 38/ "Советская культура" 29.3.1957;
- 39/ Тут натяк і на недостатки оперної творчості українських композиторів;

- 40/ "Советська опера і балет на Київській сцені", стаття спеціального кореспондента "Советской культуры" М. Ігнат'євої. "Советская культура" 2.3.1957;
- 41/ Г. Хренніков у звіті назвав тільки балет В. Вахабіна "Вічна казка", саме малопопулярний в Україні, а Ярустовський, у своїй доповіді повинен би був докладніше зупинитися на балетному мистецтві, взагалі не згадав про український балет;
- 42/ Про них згадував у доповіді і Г. Хренніков;
- 43/ Там же;
- 44/ В 1930-х рр. "Заповіт" був створений також Б. Лятошинським і користувався популярністю;
- 45/ Звичайно, після М. Лисенка і М. Леонтовича. Їх успіх сприділяється слідуванням за традиціями цих українських класиків;
- 46/ Із доповіді Г. Хреннікова, "Советская культура" 29.3.1957;
- 47/ "Лавреати фестивалю", "Советская культура", 12.3.1957;
- 48/ Із промови А. Шеліова на з'їзді, "Советская культура" 4.4.1957;
- 49/ Із виступу Г. Хреннікова, "Советская культура" 29.3.1957;
- 50/ "Советская культура" 30.10.1956;
- 51/ "Советская культура" 30.10.1956;
- 52/ "Советская культура" 2.4.1957;
- 53/ "Советская культура" 2.4.1957;
- 54/ "Достойно зустрінемо 40-річчя Октябрю", "Советская культура", 9.7.1957;
- 55/ Там же;
- 56/ "Після з'їзду", "Советская культура" 30.10.1956;
- 57/ Єдина добре обладнана друкарня нот / Музгізу/ є в Москві;
- 58/ Каталог зголошень ч. 16 і ч. 17 за 1956 р. і ч. 30 за 1957 р. Всесоюзного об'єднання "Международная книга";
- 59/ Виступ А. Кос-Анатольського, "Советская культура" 2.4.1957;
- 60/ Каталог зголошень "Международной книги" ч. 30 за 1957;

- 61/ Там же;
- 62/ Праця театральних-концертних організацій УРСР - окрема і велика тема для дослідження;
- 63/ "Советская культура" 2.3.1957;
- 64/ Там же;
- 65/ "Советская культура" 2.4.1957;
- 66/ "Советская культура" 9.7.1957;
- 67/ "Советская культура" 9.7.1957;
- 68/ "Правда" 20.7.1951;
- 69/ Останню світлинку знаходимо в БСЗ, т. 44, 1956;
- 70/ Дивись примітку 18;
- 71/ Гасло "Лятошинський", БСЗ, т. 25, 1954;
- 72/ Мовиться про провал опер "Від всього серця" Г. Жуковського в 1947 р. та "Велика дружба" В. Мураделі в 1947-48 рр.;
- 73/ "Советская культура" 30.3.1957;
- 74/ "Советская музыка" ч. 3, стор. 42-50, 1956;
- 75/ "Советская культура" 30.3.1957;
- 76/ Передова "Привіт майстрам українського мистецтва", "Советская музыка" ч. 6, 1951 ;
- 77/ "Советская культура" 8.5.1956;
- 78/ БСЗ, т. 7 / гасло "Вериківський"/, 1951;
- 79/ Рецензія композитора Власова, "Сов. культура", 9.3.1957;
- 80/ Там же;
- 81/ "Советська опера та балет на Київській сцені", "Советская культура" 2.3.1957;
- 82/ Тут мовиться про "Марусю Богуславку" в советському трактуванні, відмінному від класичної української;
- 83/ "Советская культура" 2.3.1957;
- 84/ "Советская культура" 9.7.1957;
- 85/ "Советская культура" 30.10.1956;
- 86/ Там же;
- 87/ Про це докладніше була мова в статті "Сталінські і післясталінські могона в українській підсоветській музиці", "Український Збірник" ч. 10, стор. 91-109, Мюнхен;
- 88/ Ці матеріали стосуються часу, коли вже ішло "викриття" "нездорових" тенденцій, але саме в них і виявляється правдива картина справжнього стану речей;

- 89/ "Советская культура" 8.I.1957;
90/ "Советская культура" 10.I.1957;
91/ Там же;
92/ Там же;
93/ Там же;
94/ Там же;
95/ "Советская культура" 26.3.1957;
96/ "Советская культура" 2.4.1957;
97/ "Радянська Україна", 7 вересня 1957, Київ;
98/ "Правда" 29.9.1957. До речі тут сказати, що кар'єру композитор С. Аксєк зробив саме через партійну працю, а не за свою скромну творчість;
99/ "Достойно зустрінемо 40-річчя Великого Октябрю", "Советская культура" 9.7.1957;
100/ Там же;
101/ Там же;
102/ "Радянська Україна" 30.9.1957;
103/ "Советская культура" 9.7.1957;
104/ Там же;
105/ Там же;
106/ Виступ А. Кос-Анатольського, "Советская культура", 2.4.1957;
107/ Подібні думки виявляються із заперечень К. Демькевича, "Советская культура" 4.4.1957;
108/ Промова Сталіна до фінляндської делегації 7.I.1948 р. "Большевик", 1948 р. № 7, стор. 2;
109/ "Советская культура" 2.4.1957;
110/ "Советская культура" 30.3.1957;
111/ Там же;
112/ "Советская культура" 2.4.1957;
113/ "Советская культура" 2.3.1957;
114/ "Советская культура" 10.I.1957;
115/ Советське твердження, що "нацмени" не йшли далі бандури, неправдиве вже тому, що, як згадувано, саме в 1920-х рр. відбувалося становлення і утвердження всіх жанрів українського музичного мистецтва;
116/ "Український Збірник" ч. 11, Мюнхен;
117/ "Коммунист" ч. 12, стор. 11-30, 1957;

118/ "Правда" 27.9.1957;

119/ "Радянська Україна" 4.9.1957. Протиріччя у висловлюваннях Г. Майбороди, то надто ортодоксальних, то правдивих, об'єктивних - походять із протиріч самої советської дійсності;

120/ "Советская культура" 31.3.1957;

121/ "Советская культура" 9.3.1957;

122/ "Советская культура" 10.I.1957;

123/ "Советская культура" 2.4.1957;

124/ "Советская музыка" ч. 3, 1956.

О.Василева

УКРАЇНСЬКА КНИЖКОВА ПАЛАТА ПЕРЕД ЇЇ ЗНИЩЕННЯМ В РОКАХ 1930-1933

Україна, як і інші країни, що входили до складу колишньої Російської імперії, не мала змоги вільно розвиватись, терпіла суворі утиски.

"Централізаційна система, що з величезною експансією прокинулася за петербурзької доби в Російській історії, встигла вже тоді обдерти "провінцію" і з людей, і з техніки - і натурально, все це збирається там, на півночі, в державному центрі з божівільною сміливістю закладеному на фінському багниську" 1/.

Царська влада пильно стежила за тим, щоб відразу ж припинити вияв української думки, не давати розвинути ініціативі та творчим пориванням українського народу, систематично провадила політику русифікації. Про розмір тих міроприємств може свідчити такий приклад, занотований М. Яловим: "... НКО УСРР довідався, що в одній із ленінградських книгозбірень є понад 2000 українських, головним чином, театральних рукописів, заборонених у свій час царською цензурою" 2/. Царський уряд унеможливив видання українських книг цілою низкою обмежень та заборон. Доля української книги щільно пов'язується з двома факторами:

"Один - це внутрішня творча сила народу, що намагався вибитися вгору на націю й жити повним національним життям. Другий - це зовнішня руйнівна сила, що нівелювала розбуркані змагання і приборкувала їх, різні переходячи стадії насильства. Власне боротьба цих двох сил сповнює цілу історію української книги і по спільнодійній стих сил і йшла доля письменства та книги нашої" 3/.

Наказ царя Петра I з 1720 року "Вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать" - надовго визначив долю української книги. Указ і заведена ним же спеціальна цен-

зура для України призвели до занепаду віками здобутого культурного багатства.

Видання українських книг у XVIII стол. зсереджувалось в Петербурзі та Москві. Першу книгу українською мовою у Харкові видано лише 1819 р., а в Києві - 1837 року. Видання книг в Україні відроджувалося з великими труднощами. Перше місце в 30-х роках займав Харків, де було засновано перший університет на території України. Там почали гуртуватись українські мовознавці та письменники. Київ став твердо на ноги лише в 40-х роках / Кулішева "Україна", 1843 р./ . Процес Кирило-методієвського братства / 1847 р./ закінчився трагічно. Найвизначнішим письменникам, учасникам братства, - Шевченкові, Костомарову, Кулішеві влада заборонила писати. Їхні видрукувані твори знищувались. Цензура щодо українських видань загострилася настільки, що настало справжнє винищення української книги. Моральна депресія після розгрому "братчиків" призвела до того, що українське видавництво ледве животіло. Та за якийсь час на провінції розпочалося помітне пожвавлення, Київська цензура скаржилася на "систематический наплыв изданий на малороссийском наречии". Українську мову розглядали як "малороссийское наречие" - відгалуження російської мови. Ось вирок міністра внутрішніх справ Валуєва: " Никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может". 18 липня 1863 р. він своїм наказом спробував взагалі припинити українські видання. Та через деякий час гострота цензури почала спадати. Українські сили їх використали. Центром українського руху став Київ. Найвизначніші українські наукові й літературні сили об'єдналися в "Громаді". Широка культурна робота звернула на себе увагу не тільки центрів і за кордону, але й місцевої поліції. Цензурне відомство також звернуло увагу на значну кількість популярних книжок, що виходили українською мовою та поширювались через сільських учителів.

В 1876 році у Петербург, де при Міністерстві внутрішніх справ відбувалася особлива нарада в справі українського руху, був запрошений Юзефович, автор доповідної записки про небезпеку "українофільства". Занепокоєний доносом уряд переведив таємні слідства з приводу вже надрукованих за дозволом цензури

видань. Коли частину тієї художньої літератури дали переглянути Юзефовичеві, він зробив такий висновок: "Все эти книги не заключают в себе ничего вредного и противоцензурного; но распространение их в народе имеет, разумеется, свою политическую цель, а эта цель начинается с национального партикуляризма, как переход к политическому сепаратизму" 4/.

"18 травня 1876 р., напередодні "визвольної" війни за слов'янство, цар підписав наказ, що ним засуджував на смерть другий числом слов'янський народ. Наказ цей забороняв привозити українські видання з-за кордону, заборонив усікі видання українською мовою в Росії, окрім белетристики; забороняв цілком український театр і навіть ноти з українськими текстами, забороняв український правопис" 5/. Одночасно з цим закрили і центр української наукової роботи - "Юго-Западный Отдел" Географічного товариства в Києві. Цензурні репресії щодалі то більше загострювались. "Так, заборонявано книги для дітей навіть белетристичні, бо "діти мусять учитись по-руськи"; заборонено торкатись історичних сюжетів, заборонено всі твори з життя інтелігенції, заборонявано поодинокі слова, як "Україна", "Запорізька Січ", "Козак" і т.і. 6/

Кінець 19-го століття поставив перед українськими видавництвами ще й додаткове завдання - розповсюдження книги. Книжкові склепи стали легальними осередками української пропаганди. Степаненко зумів офіційно перетворити книжковий склеп журналу "Киевская Старина" на громадську книгарню, себто осередок, що виховав не одну тисячу свідомих українців.

Перша світова війна поставила Україну в таке ж саме становище, як і закон 1876 року. Уряд відразу закрав єдину щоденну українську газету, і протягом першого місяця війни заборонив 15 періодичних видань. Не краще було і з видавництвом книжок. Коли російське військо перейшло кордон, то те ж саме почалося і в Галичині, де закрили щось із 50 видань. "Переможна армія своїм шлях устеляла клаптями "мазепинських" книг, які збирали з шкіл, з "Пресвіт", з книгарень, дерли на шматки й пускали за вітром" 7/. Та, нищучи українські видання, російський уряд тим самим викликав велику зацікавленість серед тих кіл, які до того українським рухом не цікавились.

"Не все гинуло під руїницькою рукою варварства та несвідомості, але дещо й переховувалося з любов'ю та замилюванням: той самий шлях, усіяний було клаптами понищених книг, був разом і шляхом усвідомлення широких мас, що досі різно йшли з культурними змаганнями інтелігенції. З Галичини тисячі привезли й "повного Шевченка" і низку інших книг, досі в Україні не виданих ..." ^{8/} В 1916 році прокидається піднесений попит на українську книгу. Книгарні не встигають виконувати замовлень, полиці швидко порожніють. Навіть ті видання, що роками лежали нерухомо, пішли тепер швидко на продаж. Не маючи змоги поповнювати книжкові запаси через цензурні й технічні причини, торговельна українська мережа була напередодні катастрофи - книжкового голоду. В такому становищі вона вступає у добу Лютневої революції.

З революцією попит на українську книгу досяг таких розмірів, що задовольнити його за рахунок того, що залишалось по склепах, вже не було змоги / не кажучи про те, що нові умови викликали потребу в іншій книзі, не зв'язаній ніякими обмеженнями політичного характеру, в книзі, де б усі сподівання українського народу, стримувані віками, могли б вільно виявитись/. Це викликало гарячкову видавничу діяльність політичних партій, земств, кооперативів, просвіт, а також приватних осіб. Українська книжка, що була завжди революційним чинником, в перші ж дні революції знайшла і видавців, і читачів. Книги виходили нечуваними досі накладками і по кілька разів перевидавались. "За перші два роки було видано на Україні 2899 назв, з них українською мовою 1831 назву" ^{9/}.

"З відомостей, уміщених у "Книгарі" / ч. 16 за 1918 р./, на Україні одних українських видавництв зареєстровано 104, а до революції їх було не більше 15. Правда, причиною розквіту видавничої діяльності був ще чинник принесений революцією - це розкріпачення слова від цензури царських жандармів і народження цілого ряду видавництв партійних, соціалістичних, що видавали свою літературу: листівки, відозви, брошури ..." ^{10/} Після знищення царизму на територіях, заселених недержавними націями, вибухла завзята боротьба за національне визволення, за національну мову, культуру, за національно-державні форми

устрою. "Націоналістичний український рух знаходить досить тривкий міцний ґрунт для свого існування і дальшої боротьби" ^{11/}. Трьохсотлітній національний гніт царизму в Україні викликав бурхливу реакцію.

"... більшість видань за перший період є ніщо інше, як апологія національної української справи. Починаючи от дощу листівок і відозв до українського народу і кінчаючи дитячою літературою й навіть подавляюча більшість підручників, не кажучи вже про історичні книги / М. Грушевського, О. Ксвалевського, Б. Грінченка, Кащенко і інших/ - все присвячене національному відродженню українського народу" ^{12/}.

Лютнева революція дала видавцям повну можливість видавати найрізноманітнішу літературу, різних політичних напрямків. Не існувало ніяких обмежень у правовому чи громадському становищі видавництва. Це був час, коли видавці користувалися необмеженою свободою слова, а могутні хвилі національного руху в першу чергу виявились у видавничій справі, в книжці. "Мабуть ні в одній республіці нашого Союзу народів національні процеси не проходили з такою глибиною і з таким розмахом, як в Україні" ^{13/}. Після захоплення влади більшовиками, коли почалась боротьба з українським націоналізмом, на сторінках преси з іронією зазначали, що більшість українських книжок того часу мали за тематику питання "Хто ми, чії сини, яких батьків".

Видавнича діяльність викликала потребу реєструвати все те, що виходило друком, створити бібліографічний орган. Ініціатива в цій справі належить видавництву "Час". З 1917 року виходить "Книгарь". Подаючи бібліографічні списки літератури, що виходила, журнал вмщував також критично-бібліографічні огляди й рецензії, крім того розробляв питання продажу книжок та реклами. Постало питання і про збереження друкованої продукції. Збирання літератури за 1917 рік спочатку було в руках окремих осіб / Київ, Чернігів, Одеса/. З 1917 року в Україні починається збирання обов'язкового примірника. Оформлюється думка про створення архіву, де можна було б зберігати всі видання, зв'язані з українською революцією. Здійсненню цього сприяли політичні події в Україні: утворення Українського Уряду та проголошення України незалежною від Росії.

"За Центральної Ради на кінець 1917 р. - на початок 1918 року народній Міністер Освіти удається з доповіддю до Ради Народніх Міністрів, щоб внести на ухвалу Української Центральної Ради закон про обов'язкове надсилання від друкарень усіх видань" ^{14/}. Міністер освіти Іван Стешенко підкреслював, що примірники друкованої продукції потрібні Україні для наукових студій, висував на чільне місце пляновість постачання обов'язкового примірника. Цей проєкт пропонував надати законеві зворотньої сили, щоб зібрати те, що було надруковано в Україні від 20 листопада 1917 року, себто з того часу, коли Центральна Рада проголосила Третій Універсал, заманіфестувавши себе Всеукраїнською Владою Української Народньої Республіки. Через політичні події цей закон не був переведений в життя.

Після 30 квітня 1918 р. було оглошено новий закон, що мав силу з 1 липня 1918 р., про утворення в складі Міністерства Внутрішніх Справ Управління в Справах Друку. Обов'язки його були визначені такі: загальна реєстрація всього друку, що виходить у межах країни, складання каталогів та бібліографічних оглядів цих творів ^{15/}. Не було мови ні про кількість обов'язкових примірників, ані про їх розподіл; про Міністерство освіти не згадувалось.

Коли в грудні місяці 1918 року до влади прийшла Директорія, вона вжила заходів, щоб закон про обов'язковий примірник перевести в життя. До Ради Міністрів Української Народньої Республіки було подано доповідну записку і проєкт закону про створення в Києві Української Книжкової Палати та обов'язкове надсилання всіх видань. Українська Книжкова Палата мала не лише реєструвати та зберігати книжкову продукцію, але й спрацьовувати їй науково. Згідно з проєктом, всі друкарні в Україні були зобов'язані протягом доби після випуску друку приставити до повітових комісарів по 10 примірників всієї друкованої продукції: книжок, брошур, журналів, часописів, нот, мап, гравюр, закликів, афіш, оголошень, літографічних видань тощо / сюди входили і офіційні видання/.

Після ухвали цього законопроекту та пояснючої записки до нього, 24 січня 1919 року ^{х/} було видано ухвалений Радою Народніх Міністрів такий закон:

..."1. Для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями засновується в м. Києві Головна Книжна Палата.

2. Асигнувати з коштів Державної Скарбниці 50 000 карб. в розпорядження Головноуправляючого Справами Мистецтв та Національної Культури на початкові видатки, зв'язані з організацією Головної Книжної Палати" ^{16/} .

26 січня 1919 року Рада Народніх Міністрів ухвалила закон і про те, що друкарні та інші заклади повинні надсилати по 10 примірників усіх видань до повітових комісарів.

Архівно-Бібліографічний Відділ, що мав виконувати обов'язки Книжної Палати, аж доки її буде утворено, звернувся 29 січня 1919 р. / лист за № 20 331/ до Головного Управління в справах преси та інформації і запропонував - "з огляду на те, що Головне Управління в справах преси та інформації має вже готовий апарат, який одержує видання від друкарень, Архівно-Бібліографічний Відділ уважав би за доцільне, аби поки що всі видання київських друкарень надсилювалися до них з тим, щоб 10 примірників цих видань щодня передавалося б до Відділу" ^{17/} . До цього Архівно-Бібліографічний Відділ додав своє прохання дати розпорядження друкарням, щоб вони приступили до виконання закону негайно, а також щоби до Відділу був переданий увесь матеріал, що є в Управлінні; щоб "... разом із здобуттям політичної влади, найбільшим завданням на Україні вважалася справа української культури, мови, книжки" ^{18/} . М. Шаповал стверджує: "Для України це питання є найголовнішим, бо ми не маємо того, що мають державні нації" ^{19/} . Через політичні обставини ці закони в життя не переведено.

^{х/} М. Годкевич помилково зазначає, що Книжкова Палата була заснована 24 січня 1918 року. Вважають, що він узяв цю дату із статті Юра Ковалевського /Книгар, ч. 22 за 1919 р./, де вона була подана помилково. О.В.

Тимчасовий большевицький уряд, який опинився в Києві на початку лютого 1919 р., оголосив 18 лютого наказ комісара по Головному Управлінню Мистецтва і Національної культури, в якому було запропоновано Бібліотечно-Архівному Відділові приступити до формування Головної Книжної Палати. Останньому були передані й матеріяли Головного Управління в справах преси та інформації. Незабаром совєтська влада скасувала Управління в справах друку. Комісар Головного Управління Мистецтва та Національної Культури звернувся 20 лютого 1919 р. до комісара в справах друку і констатував, що закон попереднього уряду друкарні не виконують, велика кількість книжок та часописів не надходить до Книжної Палати і не реєструється. В листі зазначалась потреба видати наказ і зобов'язати друкарні надсилати друковану продукцію безпосередньо до Головної Книжної Палати; зазначалося також, що мусить бути надіслано все, що лише вийшло друком, починаючи з 1 лютого, бо саме від тієї дати друкарні вже не виконували наказу попереднього уряду ^{20/}. Народній комісар освіти видав наказ, зазначивши, що друковані матеріяли повинні надходити безпосередньо до Книжної Палати в кількості 11 примірників. За невиконання наказу власники друкарень підлягають суду Революційного Трибуналу. Правил для розподілу зобов'язкових примірників в законі не було передбачено ^{21/}.

Так розпочала роботу Головна Книжна Палата, збираючи поточну друкарську продукцію України, розшукуючи матеріяли за 1917-1918 роки. Зібрати докладні відомості за 1919 рік було дуже важко через перерви у зв'язку. Бракувало відомостей про видання, що виходили на провінції. Завданням Головної Книжної Палати було : 1/ реєструвати увесь друк в Україні; 2/ науково систематизувати його; 3/ провадити обмін книжковими фондами з іншими інституціями. Було створено чотири відділи: 1/ Відділ Реєстрації, 2/ Бібліографічний Інститут, 3/ Книжковий фонд, 4/ Відділ бібліотечного управління. Рада Палати складалася з чотирьох завідувачів відділів Палати, а також представників Національної бібліотеки, міських бібліотек м. Києва, Бібліотеки Українського Наукового Товариства, Одеського Бібліографічного Товариства, Бібліотеки Столичного Університету, представників від Виконкому С.Р.Д., Центропрофу, Військового Ревкому та

представника кооперативів. Науково-дослідча робота Головної Книжної Палати була сконцентрована у Бібліографічному Інституті.

Завданням Бібліографічного Інституту було "... утворення повної української бібліографії" / розрядка автора/. Вона мала б занотувати всі книжки, брошури, відозви, статті в періодичних виданнях і т.ін., що кожному давало б змогу орієнтуватись в морі друкованого слова. "

"Володіти знанням неможливо без знання книг, головного засобу володіння. Отже бібліографія і є потрібним ключем знання, графічною пам'яттю людности. Вона пропускає через свою фільтру друкований струмінь, реєструє, угруповує, систематизує його зміст, оголошує реєстри надрукованих творів, відзначає найцінніше, розробляє засоби складання і студіювання цих реєстрів" 22/.

Основою була проголошена бібліографія державна, територіальна.

"Така бібліографія не повинна обмежуватись лише тим, що надруковано українською мовою: вона мусить охоплювати всі друковані твори, що з'явилися на Україні незалежно від мови, і занотовувати однаково як українські книжки, так й ті, котрі видано польською, російською, єврейською та іншими мовами. При зазначеній рівноправності всіх мов, мова українська матиме лише одну перевагу: українська бібліографія повинна занотовувати й ті українські видання, котрі з'явилися поза межами України, тоді як видання на інших мовах підлягають їй тільки в тім разі, коли їх надруковано на території України" 23/.

З утворенням нової української державности / розрядка автора/ до бібліографії ставилися високі вимоги: "... Нам потрібна бібліографія не тільки в стислому практичному розумінні каталога книжок та списку статей, що з'явилися в періодичній пресі: час вимагає утворення міцної підстави для бібліографії, як наукової дисципліни" 24/ "... Необхідно поставити справу одразу так, щоб наслідки праці Бібліографічного Інституту і всі його видання задовольняли найсуворішим теоретичним та практичним вимогам, яким повинна відповідати національна бібліографія, пам'ятаючи, що бібліографії українського друку не було

до цього часу навіть в зародку / про Галичину ми тут не говоримо/" 25/.

Дату утворення Головної Книжної Палати Ю. Ковалевський визначає так: "Український Бібліографічний Інститут існує, як відділ Головної Книжної Палати, яку згідно з законом 7 червня 1919 р. утворено "для реєстрації всієї друкарської продукції на Україні, наукового її систематизування та для обміну книжками з іншими книжними інституціями"; другий відділ Головної Книжної Палати - Відділ Реєстрації та книжкової Літописі спирається в своїй діяльності на закон від 7 червня 1919 р. про обов'язкову надсилку до Головної Книжної Палати всіма друкарнями, літографіями та іншими подібними закладами примірників всіх видань" 26/. "Бібліографічний Інститут та Реєстраційний Відділ, хоча відокремлені з адміністративного боку, але по суті провадять одну спільну бібліографічну працю, і через те все, що ми говоримо про Бібліографічний Інститут, відноситься одночасно і до Реєстраційного Відділу Палати" 27/.

Рішення про утворення бібліографічної централі викликало напружену дослідчу підготовку. " Нам конче потрібно зробити це, щоб наша бібліографія не опинилась в такому безпорадному становищі, в якому перебуває зараз бібліографія російська, де ми бачимо багато бібліографічних творів, на котру покладено силу праці, але не маємо зовсім єдиної національної бібліографії. Найбільшою хибю російської біблографії до останніх часів була відсутність єдиного, добре виробленого пляку складання бібліографії всієї друкованої продукції, та відсутність єдиного осередка, за допомогою котрого вся бібліографічна праця була б розподілена як по окремих галузях заняття, так і територіяльно, - без чого утворення бібліографії річ просто неможлива" 28/

"... Для бібліографічної роботи, більше, ніж для якоїнебудь іншої наукової, необхідною умовою є колективна організована праця" 29/. "Останні 25 років зробились для робітників бібліографії часом успішної боротьби за планомірну організацію бібліографічної праці в національних і міжнародних межах. Країни Європи і Америки, де жадне питання не розв'язується без статистичних даних і бібліографічного показника, оцінили тісне сполучення між бібліографією та наукою / так само, як між наукою

та промисловістю/ і зосередили в державних органах бібліографічне обчислення своєї друкованої продукції" 30/ "... Негайне утворення на місцях справжньої бібліографії / Розрядка автора - О.В. / на підставі науки та здобутків західноєвропейського досвіду, замість безсистемного хаотичного списування книжок, є завданням великої культурної та державної ваги, без здійснення котрого праця Бібліографічного Інституту не може мати належного значення" 31/.

Від самого постановлення проблеми національної бібліографії в Україні спостерігаємо яскраво виявлене рішення орієнтації на Захід. Раз-у-раз підкреслюється потреба використати досвід західних держав" ... Розглянемо ту схему, що після неї збудовано бібліотечну мережу Сполучених Штатів Північної Америки. Її ми розглядатимемо як приклад децентралізованої мережі, що в більшій частині своїй постала з приватної ініціативи. Цю американську схему ми вважаємо за найліпшу, бо, здається, ніде бібліотечна справа не досягла такого розквіту, як в Америці" 32/ . "Американське бібліотечне законодавство дає цілковиту волю акцій кожній громаді в розумінні прийняття чи неприйняття бібліотечного податку і одночасно з цим лишає широкі можливості задля прояви ініціативи поодинських бібліотек в справі об'єднання їх шляхом з'їздів, що дуже поширені в Америці, видання різних органів та організації різних товариств і асоціацій, що, до речі, здебільшого бувають дуже життєздатними, бо існування їх викликане вимогами самого життя" 33/.

Для об'єднання бібліографічних сил в різних культурних центрах України проєктували організувати місцеві відділи Бібліографічного Інституту, які можна було б утримувати на кошти асигнувань як Центрального Уряду, так і місцевих громадських інституцій. Така організація не зв'язувала б відділи адміністративно з центром, створила б потрібні умови для ширшої бібліографічної праці та уможливила запровадження в життя єдиного плану бібліографічної роботи на всьому терені України. Український Бібліографічний Інститут поклав в основу своєї праці міжнародню децимальну систему бібліографічної класифікації

сифікації і вважав це своїм основним теоретичним скарбом, що в'язав його з Міжнародним Бібліографічним Інститутом в Брюсселі^{х/}. Запровадивши в себе таку систему, Український Бібліографічний Інститут, як співробітник Міжнародного Бібліографічного Інституту, мав змогу дістати матеріал, зібраний Міжнародним Інститутом, в питаннях бібліографії України.

Але за півроку робота Головної Книжної Палати знову припинилася через політичні події. З передмови Ю. Меженка до книги Ю. Ковалевського "Правила карткографії" ми довідуємося, що "Головна Книжна Палата за недовгий час свого існування встигла випустити три своїх роботи, що були лише спробою зорганізувати українські книгознавчі сили та дати наукові підстави для книгознавства, котрого так бракувало українській науці"^{34/}. Командуванням окупаційної армії ген. Денікіна "на українську книгу було накладено цензуру"^{35/}. Книжна Палата мусила припинити свою роботу. Все її цінне майно було запаковано. Збирали сбов"язкові примірники лише кілька співробітників-ентузіастів, які ходили, коли дозволяли обставини, до друкарень.

Отак почалась історія обов'язкового примірника в Україні. Перед революцією все, що надсилалося до центру, вливалось в загальне російське річище друкованої продукції, без обліку її за країнами. На чолі інспекції стояло "Главное Управление по делам Печати". Воно керувало роботою "Цензурных комитетов", куди надсилалися всі друки. Цензурні комітети і окремі цензори одержували по два примірники, решта ж безкоштовних обов'язкових примірників розподілялась поміж найбільшими бібліотеками /Імператорська Петербурзька Публічна Бібліотека, Гельсінфорський Александровський Університет, Імператорська Академія Наук/. Фахові видання надсилалися до Бібліотеки головного Штабу, до Головного Гідрографічного Управління Морського Міністерства, а також до Міністерства Внутрішніх Справ / 1 примірник газет,

х/ З ініціативи кількох бельгійських бібліографів, особливо Поля Отлея в процесі трьох міжнародних конференцій і Міжнародного бібліографічного конгресу започатковано міжнародне об'єднання в справі бібліографії. В Брюсселі в 1895 р. засновано Міжнародний Бібліографічний Інститут, пов'язаний з усіма бібліографічними організаціями світу, він підсумовує бібліографічну працю всіх країн. О.В.

журналів та альманахів/. Одержував обов'язковий примірник і Рум'янцовський Музей - по одному примірнику всього, що друкували, гравірували та літографували як приватні особи, так і державні установи ^{36/}.

Політичні події в Україні не сприяли розвиткові роботи Головної Книжної Палати та Українського Бібліографічного Інституту. Організаційно Палата зазнавала різних експериментів. Спочатку перейшла до Вукопайсу - Комітету Шкоропи Пам'яток Мистецтва і Старовини, а потім до "Всевидагу", що майже монополізував видавничу справу, взявши на себе і розповсюдження книжок. "Всевидаг" вирішив зарахувати до своїх обов'язків і бібліографію. Організаційно це було оформлено після відповідної доповіді М. Годкевича, коли Колегія Наркомосу затвердила "Положення про Центральний Бібліографічний Відділ Всеукраїнського Державного Видавництва".

Бібліографія була визначена однією із основних галузей роботи "Всевидагу". Завідувач бібліографічного відділу мав права члена Колегії "Всевидагу". Намічені були також завдання: 1/ бібліографічна реєстрація та статистичний облік усіх видань, що виходять друком в Україні, 2/ збирання, збереження та розподіл друкованої продукції по головних книгосховищах України, 3/ видрукування реєстраційних матеріалів, 4/ складання, на вимогу наркоматів та держустанов УРСР, бібліографічних збірників, 5/ розробка питань бібліології, зокрема бібліографії. Реальні можливості через нестачу фахівців та відсутність коштів були дуже скромні. Все ж головна мета була ніби досягнута: створено державний центр поточної бібліографії, зв'язаної з урядовим апаратом. Перша постанова про надсилку обов'язкових примірників яскраво свідчить про той зв'язок з усіма частинами советського апарату. Крім підпису завідувача Бібліографічним відділом, постанову підписали: Голова Раднаркому, Голова Колегії "Всевидагу", Начальник Політуправління, Уповноважений в справах поліграфічної промисловості.

У всякому разі організація Центрального Бібліографічного Відділу дала можливість зберегти апарат колишньої Головної Книжної Палати в Києві. В квітні 1921 р. Палату перевели до

складу Київського обласного відділу Всеукраїнського Державного Видавництва на правах Київського обласного / 4 губернії/ відділу Центрального Бібліографічного Відділу. Функції Київського обласного відділу було визначено як "розробку теоретичних питань бібліографії зокрема і переважно бібліографічних дисциплін" 37/.

Палата продовжувала працю, реєструючи поточний матеріал і збираючи цінні історичні та бібліографічні збірки, починаючи з 1917 року. Її працю яскраво характеризує відозва до громадянства:

"До всіх, кому дорого допомогти освіті, науці"
"...Революція на Україні набула надзвичайно бурхливих форм і дала стільки матеріалу для дослідувачів, що за обов'язок кожної культурно-свідомої людини треба вважати збирання та зберігання матеріалів та документів, що стосуються найдрібніших боків життя. Треба якнайповніше зібрати й систематизувати матеріали, що відбивають на собі ту велетенську боротьбу народу, свідками якої ми всі зараз є. Звичайно, друкване слово є найцінніший матеріал, незалежно від тих форм, в які воно втілюється. Книжки, брошури, часописи, газети, листівки, накази, відозви, оголошення, метелики, афіши, плякати, календарі, портрети тощо, словом все те, що виходить з-під друкарського станка, є неоцінний матеріал для майбутнього історика, вченого, філософа, письменника, громадського діяча, адміністратора, правника і т.і., і нашим обов'язком мусить бути збереження всіх цих матеріалів, котрі надзвичайно швидко плодяться, поширюються і зовсім зникають, не лишаючи часто-густо після себе жадного матеріального сліду. Книжна Палата - Бібліографічний Підвідділ Всевидавату - збрала вже велику і цінну збірку всяких друкваних видань, але безумовно ця збірка далеко не повна. Бракує головним чином видань провінціальних, які здебільшого ніколи не доходили до Києва. І тому ми звертаємося до всіх, хто дорожить культурною справою, зібрати все, що виходило на території України, починаючи з 1 березня 1917 року, і надсилати до Книжної Палати - Київ, Бульвар Тараса Шевченка, б. 14.

Всі уряди - / Тимчасовий, Центральна Рада, Гетьманщина, всі часи Директорії, Петлюровщини в усіх її проявах, Стаманщина, Денікінщина, Врангелівщина, Махновщина/ - все, що тільки було призначено до розноскодження, незалежно від політичного програму та змісту, має вагу для повноти нашої збірки. Все, що тільки у кого зберіглося, просимо надсилати до Книжної Палати по вказаній адресі. Палата розбере матеріали і за цінні зразки, за коштовні збірки буде видавати премії по згоді з пред'явником або грішми, або книжками.

Нехай же кожна культурна людина візьметься до цієї праці і допоможе нашій культурній важливій роботі, за яку має потім дякувати наука, яка є наше найперше завдання та найдорогоцінніша мета. Центральний Бібліографічний Відділ при Всеукрвидаті. Харків. Київський Краєвий Відділ"38/.

На початку 1921 р. Книжну Палату все ще зважали за відділ Редвидату, але з 21 лютого вона переходить до Крайвидату. У березні 1921 року в Харкові оголошено нову постанову "Про обов'язкову реєстрацію та збереження зразків творів друку"^{39/}. За цією постановою всі друкарні в УССР у триденний термін мали подавати до місцевих відділів Державного Видавництва по 25 примірників всіх витворів друку. Коли тираж менший 1000 примірників, друкарні дають 2%, але не менш як 6 примірників. Цю постанову поширено і на мандрівні друкарні військових установ, або агітпоїздів. Місцеві Відділи Державного Видавництва щотижня надсилали матеріяли, одержувані з друкарень, до Головного Бібліографічного Відділу Державного Видавництва або до його представництва для розподілу по державних книгозбірнях УССР та по головних книгозбірнях федерації. Видання 1917 р. мали подаватися в міру можливості. За недбайливе виконання цієї постанови винні підлягали судовій карі. Цією ж постановою всі попередні оголошення були скасовані. Щодо розподілу обов'язкових примірників, то у Києві вони розподілялися так: 10 примірників надсилали до Харківського Центрального Бібліографічного Відділу ДВУ, 2 примірники передавали до Всенародньої Бібліотеки, 1 примірник до Університетської Бібліотеки, 1 примірник до Історично-Революційного Фонду. Решта залишалася в місцевому Бібліографічному Відділі^{40/}.

У 1922 р. сталися зміни у зв'язку з постановою "Про організацію Української Книжної Палати і про забезпечення головних книгозбиранок всіма виданнями Республіки"^{41/}. Центральний Бібліографічний Відділ у Харкові перетворився з 27 червня 1922 р. на Українську Книжкову Палату.

За постановою Ради Народніх Комісарів Українська Книжкова Палата організовувалася при Державному Видавництві УССР і витрати на неї проводило ДВУ за кошторисом Наркомосу. Її функції залишалися незмінними. Вона мала реєструвати й переховувати зразки видань УССР, починаючи з 1917 р., розподіляти обо-

в"язкові примірники по головних державних книгосховищах УССР та видавати періодичний бюлетень друкованих творів - "Літопис Українського Друку". В цій постанові згадано і наказ про обов"язкові примірники, які всі друкарські заклади мали подавати протягом тижня в кількості 25 примірників / за рахунок видавця/ до місцевого Управління в справах друку, незалежно від примірників, поданих для потреб цієї установи. Коли тираж менший 1000 примірників, то, як і за постановою 1921 р., їх подавалося тільки 2%, але не менше 6 примірників. Обов"язково надсилалися до Книжкової Палати й друки таємного характеру, але цей обов"язок мали ті установи, для яких ці друки виконано і вже аж тоді, коли вони втратили таємність. Відповідальність за виконання покладалося на завідувачів державними друкарнями або на власників підприємств. Місцеве Управління в справах друку контролювало виконання правил; воно мало право ставити до відповідальности тих, хто ухилявся від виконання постанови ^{42/}.

Від 1-го липня 1922 р. Київська Книжна Палата, як Палата, вже не існувала - її тимчасово перетворили на канцелярію уповноваженого. Такі самі уповноважені діяли ще в Одесі та Катеринославі. Функції їх, за інструкцією, були такі: слідкувати в межах своєї округи за тим, щоб поліграфічні підприємства виконували постанови Раднаркому від 27 червня 1922 р. і інші розпорядження, що їх стосуються; одержувати обов"язкові примірники і надсилати їх до Харкова; притягати до суду винних у невиконанні постанов; розподіляти обов"язкові примірники між книгосховищами свого району. По інших же місцях це належало до функцій Управління в справах друку.

Всі заходи організувати в Україні Книжкову Палату свідчать про відмову визнати аналогічну російську установу. Це підтверджував і курс самостійної української бібліографії відповідно до загального напрямку революції в Україні. Про це свідчила і організаційна структура. Українська Книжкова Палата мала ті ж самі відділи, що й Ленінградська Книжкова Палата. За зразком Ленінградської Книжкової Палати Головна Книжна Палата мала в своєму складі Бібліографічний Інститут / на чолі з Ю. Ковалевським/ і мала спи-

ритись на провінційні книжкові палати. На провінції були утворені лише дві - у Вінниці та Кам"янці Подільському. Книжкова Палата в Катеринославі, що накопичила багато цінних матеріалів, вела свою роботу самостійно, незалежно від Головної Книжкової Палати. Цінне майно цієї установи загинуло: його спалили махновці.

В 1923 році 8-9 листопада в Харкові відбулася I Всеукраїнська нарада робітників книги, скликана Науковим Комітетом та Українською Книжковою Палатою для об'єднання науково-бібліологічної роботи по всій Україні та раціональної розбудови установ, розмежування обов'язків і використання за призначенням кваліфікованих сил ^{43/}. Крім спеціальних установ / УНІК - Український Науково-Дослідний Інститут Книгознавства та Українська Книжкова Палата/, вважали потрібним залучити до цієї роботи бібліотеки академічного та політосвітнього типу. УНІК мав вивчати загальні проблеми бібліології та її окремих галузів; йому ж підлягала "Україніка". Але основними завданнями Книжкової Палати були державна бібліографія та статистика друку УСРС. Рекомендаційна бібліографія мала належати до Методкому Головополітпросвіти. Спеціально-наукову бібліографію мали провадити науково-дослідчі катедри та інші наукові організації. Для дослідження творчих можливостей рекомендували запровадити бібліотечну анкету. За одну з важливіших постанов конференції можна вважати індексацію, що її вирішено вести з січня 1924 р. ^{44/}.

Київська "Канцелярія" Уповноваженого проіснувала біля двох років. Робота Української Книжкової Палати за цей час налагодилась і "Канцелярії" уповноважених були вже зайві. Палата стала центральною установою, і вже не мала своєї периферії. Київський відділ був реорганізований в Український Науковий Інститут Книгознавства.

6 липня 1926 року Колегія Наркомосу затвердила нове положення про Український Науково-Дослідний Інститут Книгознавства що має своїм завданням:

- " а/ наукову розробку питань книгознавства;
- б/ підготування висококваліфікованих робітників і викладачів з різних галузів книгознавства; в/ популяризацію питань книгознавства та підготовку підруч-

ної літератури для робітників видавничої, книгарської, бібліотечної та бібліографічної праці, що потрібна для їхньої практичної діяльності" 45/.

Нове положення ніби підкреслювало, що збирання та реєстрування видань не входили до завдань УНІК-у. В положенні було вказано, що УНІК "користується для своєї роботи всім книжковим фондом бібліотек УССР, а в першу чергу Всенародньої Бібліотеки України, не утворюючи при собі постійного книгосховища, і тільки в окремих випадках з дозволу Укрнауки - тимчасово переховуючи при собі для ліпших умов праці книжкові фонди тої чи іншої бібліотеки" 46/.

Перші роки роботи Української Книжкової Палати були дуже важкі. Всі сили невеличкого штату зосереджувалися на тому, щоб здобути обов'язкові примірники та постачати книгосховища. В "Бібліологічних вістях" / відділ хроніки/ натрапляємо на таку замітку: "Штати Української Книжкової Палати в Харкові збільшуються з 7 до 10 душ. Палата включена в бюджет Наркомосвіти на найближчий бюджетовий рік" 47/. Невеличкий штат Української Книжкової Палати віддано працював за дуже важких обставин, побільшував свій робочий день, аби лише налагодити роботу, яка почалась за дуже несприятливих умов. День був фактично не нормований; виплата грошей систематично затримувалася, співробітники перебували у скрутному матеріальному становищі. Та вони не кидали праці. Бібліографи - це ті науковці, які крім все-сторонньої освіти, знання чужих мов, великої фахової кваліфікації, відчуття книги та прикмети вдумливості, мають ще характерну для свого фаху рису - терпіння. Це були свідомі українці, яких полонила ідея державної бібліографії України. Ось як хроніка "Бібліологічних Вістей" відбиває цей період роботи Української Книжкової Палати:

"Українська Книжкова Палата перебуває в тяжкому матеріальному стані. Криза викликана одмовленням ДВУ утримувати Палату. Колегією Наркомпросу було зроблено постанову про фінансування Палати різними великими видавництвами. В зв'язку з переходом на нову систему / тобто "Нову Економічну Політику", - О.В./, коло двох місяців не виплачувались гроші і зрештою в пресі /"Комуніст", "Вісті"/ з'явилось кілька статтів та заміток про необхідність якомога скоріше розв'язати грошову справу установи, безумовно дуже потрібної Держави. Для порівняння: бюджет Книжкової Па-

лати РСФСР підіймає суму 1000 червінців місячно, бюджет Книжкової Палати УСРР не бере й 10 відсотків цієї суми. Обидві Палати утримувалися на кошти Держвидаву" 48/.

Потім Українська Книжкова Палата переходить з Держвидаву у відання Наукового Комітету Укрголовпрофокру / пізніше - Упрнауки/. За цей час Палата нав'язала зв'язки з Управлінням у Справах Друку / згодом - Укрголовлітом/, з бюро Радпартвидавництва та з Відділом Друку ЦК КП/б/У. Бібліографічні й статистичні зведення Палати служили цим установам за основний матеріал для планування видавничої діяльності. Зміцнювався зв'язок із Укрполітосвітою через цілу низку функцій Палати: комплектування основних великих книгозбірень; бібліографічну інформацію, лабораторну роботу щодо раціоналізації бібліографічної техніки бібліотек. Між Палатою та науковими бібліотеками налагодився постійний зв'язок. Через своє становище в системі радянських установ Українська Книжкова Палата стала впливовим органом бібліотечної політики.

Українська Книжкова Палата не була зв'язана традиціями бібліографічної роботи так, як російська Палата; до того ж - раніш, ніж інші республіки, розбудувала свій державний апарат. Все це сприяло тому, що вона взяла в свої руки ініціативу в справі реконструкції бібліографічної роботи в СРСР. На початку січня 1924 р. Українська Книжкова Палата розіслала до Наркомосів союзних республік листа. Переповідомлює його зміст: децентралізація справи народної освіти - з метою найбільшого виявлення національної культури - привела до утворення, на підставі конституції СРСР, самостійних республік, які мають самостійні наркомати освіти; а це означає, що всі культустанови повинні бути цілком самостійними. Висловлювалось також побажання, щоб кожна з республік організувала свою книжкову палату і що координація роботи повинна провадитись в загальному порядку координації праці самостійних наукових установ. Намагання надати провідну роль якійсь одній із книжкових палат мусить бути рішуче відкинуто 49/. У відповідь на це Українська Книжкова Палата одержала повідомлення від Наркомосу Білорусії / № 92 від 14 лютого 1924 р./ і Грузії / № 2111 з 4 лютого 1924 р./ про їхню згоду. Наркомос Білорусії повідомив, що він уже організу-

вав Книжкову Палату, а Наркомос Грузії писав, що роботу щодо організації вже розпочали ^{50/}.

Надзвичайно важливою щодо визначення меж державної бібліографії була постанова ВУЦВК-у з 29 вересня 1926 року. За умовами з книжковими палатами сусідніх советських республік було припинено реєстрацію тих видань, що виходили в Україні, але видавали їх видавництва РСФСР чи Білорусії. За тими ж самими умовами продукція видавництв УССР, що через економічні чи технічні причини друкували свої книги в РСФСР або Білорусії, були реєстровані Українською Книжковою Палатою з 1921 р. ^{51/} Та навіть таке збільшення обсягу не могло задовольнити зростаючих потреб. Виникало питання зібрати всі українські видання, що виходили по окремих частинах України, без огляду на те, під чия владою дані землі перебували із Чехо-Словаччини / Закарпатська Україна/, Польщі /Галичина, Волинь/, Румунія / Буковина/, - а також із різних країн Європи та Америки, де оселилися в наслідок політичної та аграрно-економічної еміграції українці ^{52/}.

Українська Книжкова Палата поставила практичне завдання - налагодити культурний зв'язок, щоб використати те, що відповідало б завданням советської України. До здійснення цього завдання Українська Книжкова Палата пішла такими шляхами :

1. Найкращому книгосховищу Західної України, Бібліотеці наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові було надано обов'язковий примірник видань УССР з умовою, що до Палати будуть надсилатись видання Західної України. Мали на оці подібні ж заходи щодо інших частин західних земель України. Це не лише зміцнило б бібліографічну роботу в УССР, але й було б допомогою українським культурним установам за кордоном. З цією метою оголосили й опублікували відозву Української Книжкової Палати. У ній підкреслювалась потреба єдиного центру, в якому реєстрували б українську книгу, та повідомлялось про рішення Палати взяти на себе функції такого центру.
2. Палата просила надсилати їй хоча б один примірник всіх видань українською мовою, незалежно від наукового й політичного змісту, для бібліографічної обробки та видрукування на сторінках "Літопису Українського Дру-

ку" і обіцяла видавництвам, що відгукнуться на її заклик, надсилати як "Літопис", так і інші свої видання. 3. Були зроблені спроби налагодити книгообмін через закордонні культурно-освітні організації ^{53/}. Крім того було запроєктовано: 1/ Реєстрацію іншомовних видань, присвячених Україні в цілому або окремій українознавчій темі; 2/ Реєстрацію перекладів з української та інших мов, а також бібліографію творів "авторів-українців, де б вони не жили" ^{54/}.

Українська Книжкова Палата висунули вперше у світовій бібліографії теоретичне питання про принцип "Соціального призначення" у бібліографічній роботі. Принцип соціальної доцільності. "Друк - не вільний прояв самовільної творчості, а з н а р я д д я / розрядка автора - О.В./ класової боротьби в епоху громадянської війни, знаряддя освітнього впливу на широкі трудові маси" ^{55/}. Звідси випливають нові завдання для книжкової статистики: "Об'єктом її є наслідки продукції, тісно сполучені з усією системою радянського будівництва, що має певні цільові завдання" ^{56/}... Постає основне й кардинальне завдання - виховання працюючих через друкване слово, через нову книжку" ^{57/}.

Бібліографічна обробка друкованої продукції висувала чимало принципів питань, наприклад питання про істотні й неістотні частини бібліографічного опису, питання пов'язані формулювань бібліографічного опису і т.ін. Все це було матеріалом для лабораторної роботи Української Книжкової Палати в галузі каталографії. Для тих книг, заголовки яких не розкривав змісту, Палата запровадила тематичні анотації. Наступний етап - критична оцінка видань, якість книги з погляду зовдань, що їх поставив автор, та соціального призначення.

Перед революцією 1917 р. бібліотечна думка Росії була під впливом "Пруської інструкції". В 1917 р., разом з десятиальною класифікацією, поширились каталографічні правила Міжнародного Бібліографічного Інституту. В 20-х роках почали ширитись методи англо-американської інструкції. Українська Книжкова Палата висунула питання про національну каталографічну інструкцію

"...усі успіхи англо-американської системи не заважають УСРР мати н а ц і о н а л ь н у /розрядка автора - О.В./ каталографічну інструкцію. Тут ви-

никає питання про взаємини в цьому питанні з іншими радянськими республіками. Не кажучи про тюркські країни / Узбекистан, Азербайджан, Туркменістан/, у яких специфічні особливості мови й графіки вимагають окремої інструкції, треба визнати, що для УСРР та РСФСР можна утворити єдину / розрядка автора - О.В./ інструкцію з деякими національними варіантами та коментаріями. Коли північно-американські Сполучені Держави й Канада, що належать до різних державних систем, мають єдину інструкцію / навіть єдину бібліотечну організацію/, то радянські бібліотеки, сполучені єдністю політичного буття, близькістю мов та трохи чи не єдиною абеткою, просто вимагають / розрядка автора - О.В./ єдиної інструкції. Такі вимоги ще підтримують єдність книжкового ринку та взаємодопомога республік у комплектуванні державних бібліотек / обов'язковий примірник/. Отже орієнтація на радянську практику /розрядка автора - О.В./ передусім^{58/}.

Державна бібліографія УСРР з перших днів свого існування розв'язала питання про мову опису відповідно до загальних основ советської національно-культурної політики, а саме опис мовою книги. "Коли ми наше правило про мову опису виводили з основ широкої національної політики, то не дивно, що й до чужих правил ми теж підходили з запитанням про їхні політичні передумови"^{59/}.

У своїй звітній доповіді на 3-ій нараді книжкових палат у Харкові 14-17 березня 1927 р. директор Української Книжкової Палати М. Годкевич зазначив, що лише одне питання вже цілком розв'язане - це питання про мову бібліографічного опису. Висунуте гасло "опис мовою книги" повинно правити за основу каталогічної теорії советських республік. Цілковите рівноправ'я всіх мов, право на розвиток всякої культури змушує визнати право за кожною національною групою мати бібліографію своєю мовою. Українська Книжкова Палата вважала неприпустимою будь-яку транскрипцію, транслітерацію, переклад та примітки іншими мовами^{60/}. Вона гостро критикувала поради каталогічної інструкції Російської Книжкової Палати^{61/}. Ось цікавий приклад. Наводимо параграф 203 з сторінки 109 "Параграф 203. Сведения о тираже в записях не на русском языке - отмечаются общим порядком, но с той разницей, что в записях, в которых выходные сведения занесены на западно-европейских

/романських и германських безразлично/ язьках вместо "экз." ставится латинское "ex." - 5.250 ex. В записях, в которых выводные сведения написаны на славянских восточных и др. языках, должно быть поставлено "экз." / Так, описывая украинское издание, в которых часто вместо "экземпляров" ставится "премирников" /!/, следует поставить "экз.", игнорируя поставленное на оригинале слова/". Цей розділ дуже характерний для концепції про мови "великих" та "малих" держав. Яскравою ілюстрацією всієї концепції є також "Інструкція по каталогізації произведений коллективов", написана Г.К. Дерманом, Г.І. Івановим і Л.В. Трофімовим. Параграф 4-й цієї інструкції дає таке пояснення: "урядові та відомчі видання країн, областей і т.ін., офіційною мовою якщо є російська, англійська, французька, німецька або італійська, описуються під назвою країни або місцевості. Однак, урядові та відомчі видання союзних та автономних республік, областей і т.і., що входять до складу ССРСР, підзаголовок "закони, постанови і т.і. наводиться російською мовою" ^{63/}. І далі: описуючи договори країн, офіційною мовою яких є російська, англійська, французька, німецька або італійська підзаголовок наводиться рідною мовою цих країн, а описуючи видання інших країн - англійською мовою. Однак, описуючи договори всіх країн російською мовою, а також договори республік, що входять до складу ССРСР, підзаголовок наводиться російською мовою. Там же був поданий такий приклад:

"6. Украинская ССР. Договоры. Ми свой договор
миж Україною и Литвою" ^{64/}.

Виступаючи на 2-ій конференції наукових бібліотек РСІСР, директор Української Книжкової Палати зазначив, що "політичним двигуном цього дивного пакту могла бути стара ідея про розділ світу на "сфери впливу" між імперіалістичними державами і що ця ідея навряд чи личить радянській бібліографії" ^{65/}. Книжкові палати республік, що виникли на уламках централізованої держави не хотіли приймати інструкцій, що випливали з твердження про великі й малі народи. Почалася боротьба і на спеціальній нараді в справах каталогізації в Москві 1 - 3 лютого 1988р. погодились з тим, що "опис творів, виданих білоруською, російською та українською мовою, провадиться м о в о ю в и д а н -

н я , незалежно від того, чи є твір, що списується оригінальний, чи перекладний" 66/.

Робота Української Книжкової Палати з обов'язковим примірником потребувала багато енергії та уваги. Треба було стежити, щоб друкарні своєчасно надсилали всі зразки друкованої продукції, щоб не було запізень і пропусків, щоб усе друковане по всій Україні надходило для реєстрації до Палати то було своєчасно розіслане по відповідних бібліотеках. Принцип розподілу обов'язкового примірника був такий: "В першу чергу всім державним центрам складових частин Союзу й в другу - головним культурно-промисловим центрам кожної з них" 67/.

В перші роки існування Палати, у зв'язку з поганим становищем транспорту, пошти та незадовільною роботою на місцях, матеріали з провінції поступали дуже неакуратно. Через ці труднощі чимало друкованої продукції не було зареєстровано і назавжди зникло з обігу. За таких умов не могла допомогти і подвійна контроля органів Всевидату та Поліграфічного відділу. Ціла низка наказів Раднаркому та Комісаріату Народньої Освіти в справі обов'язкових примірників свідчить, що ця ділянка роботи Української Книжкової Палати була завжди в центрі уваги влади. Постановою Раднаркому з 27 червня 1922 р. обов'язок організації та контролі приставки обов'язкового примірника до Палати покладался на Центральне Управління в Справах Друку / пізніше Укрголовліт/. За згодою з Укрголовлітом Палата прийняла на себе обов'язок одержувати обов'язковий примірник для Головліту. Для друкарні було простіше надсилати на одну адресу, а Палата теж мала більше гарантії, що одержить своєчасно і в повному комплекті. 5 грудня 1922 р. Раднарком ухвалив постанову про безкоштовну пересилку й перевіз вантажу, пакунків, що надсилаються для Української Книжкової Палати. Ця постанова була доповнена та уточнена постановою Раднаркому з 11 липня 1923 р.

" 390. Про доповнення постанови РНК від 5 грудня 1922 р. "Про безплатну пересилку й перевіз вантажу і пакунків, що надсилаються для Української Книжкової Палати".

" На підставі постанови РНК РСФСР від 26 червня 1923 року /"Известия ВЦИК", ч. 148 від 5 липня 1923 р./ і в додаток до своєї постанови від 5.XII.1922 р. "Про безплатну пересилку й

перевіз вантажу і пакунків, що надсилаються для Української Книжкової Палати".

"На підставі постанови РНК РСФСР від 26 червня 1923 року /"Известия ВЦИК", ч. 148 від 5 липня 1923 р./ і в додаток до своєї постанови від 5.XII.1922 р. "Про безплатну пересилку й перевіз вантажу і пакунків, що надсилаються для Української Книжкової Палати" / 36. Уз.1922 р., ч. 53, арт. 758/, Рада Народніх Комісарів постановила: Право безплатно пересилати вантаж й пакунки з друкованими творами, що надсилаються залізницею і поштою на адресу Української Книжкової Палати у Харкові, і з Української Книжкової Палати на адресу книгозбірень УСРР і РСФСР поширити на установи / місцеві книжкові палати, відділи Держвидаву, Губдруку і т.і./, що надалі висилають до Палати твори поруч з друкарнями.

М. Харків, дня 11-го липня 1923 р. Голова Ради Народніх Комісарів Раковський. Керуючий справами Раднарккому Солосуд. Секретар РНК Стрілків. Сголошено в "Вістях ВУЦВК" від 19 липня 1923 р. ч. 158" ^{68/}.

В кінці 1924 р. Українську Книжкову Палату приєднано, як окремий відділ, до Головліту, а це забезпечило установі кращі умови роботи. Місцевим органам Головліту було запропоновано давати дозвіл на випуск видання з друкарні лише після пред"явлення поштового квитка про надсилку книжок Палаті ^{69/}. В процесі роботи, коли постачання налагоджувалося, обов"язковий примірник став "міцним знаряддям бібліотечної політики" ^{70/}. Директор Української Книжкової Палати М. Годкевич наполягав на тому, щоб округові бібліотеки доставали обов"язковий примірник. "Новий адміністративно-економічний поділ України ставить нові завдання в справі використання обов"язкового примірника" ^{71/}. І далі: "Радянському й партійному апарату, радянській суспільності та науці в округовому місті необхідно подати технічну підмогу для виконання завдань, що покладено на них моментом" ^{72/}. Такою підмогою він вважав округову бібліотеку, якщо вона одержуватиме обов"язковий примірник.

На 1 січня 1928 р. Українська Книжкова Палата постачала такі книгосховища:

по УССР - Всенародня Бібліотека України в Києві - 2 прим., Державна Публічна Бібліотека ім. Короленка в Харкові, Державні Публічні Бібліотеки в Одесі і Дніпропетровську, Бібліотека Центрархіву в Харкові, Центральні Наукові Бібліотеки в Харкові і Одесі, Центральна Робітнича Бібліотека ім. ВКП в Києві, Філія Всенародньої Бібліотеки України у Вінниці, Центральна Бібліотека в Херсоні, Центральна Бібліотека в АМССР в Балті, Бібліотеки Інститутів Народної Освіти в Луганському та Кам'янці-Подільському;

по РСФСР - Публічна Бібліотека СРСР ім. Леніна в Москві - 2 прим., Бібліотека Інституту ім. Леніна в Москві, Бібліотека Комуністичної Академії в Москві, Бібліотека Інституту Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, Державна Публічна Бібліотека в Ленінграді.

Інші республіки СРСР одержували по одному примірнику. Поза межами СРСР обов'язковий примірник одержувала Бібліотека Наукового Товариства ім. Т.Г. Шевченка у Львові 73/.

Постанова Раднаркому УССР від 19 травня 1925 р. надала Українській Книжковій Палаті право провадити статистику друкарської продукції. Палата вже давно цього добивалась, не погоджуючись вважати обов'язковий примірник за єдине джерело для статистики. Метод її праці полягала в тому, щоб перевіряти наявність видань та відомості про них за контрольними списками видавництва. Це давало змогу публікувати в "Літописі Українського Друку" вичерпуючі статистичні дані, а також відомості про заплановану друкарську продукцію. Статистичне дослідження провадилось у таких розрізах: за видавництвами, соціальним призначенням та за темою 76/.

Українська Книжкова Палата затвердила погоджену з Центральним Статистичним Управлінням УССР, Комітетом в Справах Друку при Народньому Комісаріяті Торгівлі та Бюром З'єдів Видавництв УССР форму / та Інструкцію до неї / виробничих щомісячних звітів для Палати від усіх видавництв УССР, починаючи з 1 січня 1926 р. Видавничі звіти розроблялися в Центральному Бюро Статистики Друку при Палаті та такою формою: 1/ мова видання та першодруку; 2/ Група за соціальним призначенням та за змістом / остан-

не зазначалося здебільшого індексом децимальної класифікації/;
3/ Автор та назва; 4/ Формат; 5/ Кількість аркушів редакцій-
них та друківаних; 6/ Тираж; 7/ Кількість аркушів відбитків;
8/ Продукційна і торговельна вартість та собівартість всього
видання; 9/ Номінальна ціна одного примірника; 10/ Місто й
друкарня; 11/ Кількість обов'язкових примірників, отриманих
друкарнею ^{74/}.

Після доповіді директора Української Книжкової Палати
М. Годкевича в Колегії Наркомосу УРСР було вирішено, що орга-
нізація книгообміну із закордоном - справа термінова. 23 лис-
топада 1927 р. ВУНБК та РНК ствердили положення про "Централь-
не Бюро книгообміну з закордоном при Українській Книжковій
Палаті " ^{75/}, був опрацьований план книгообміну із закордо-
ном, із заліченням наукових установ Заходу. Багато уваги при-
діляли обмінові із закордонними українськими установами та
організаціями. На цей час Українська Книжкова Палата вже ма-
ла добре налагоджені зв'язки з видавництвами Галичини, При-
карпатської України, Канади та Сполучених Штатів, що було ду-
же важливим під час цієї роботи - для використання культурних
досягнень різних частин України, розділених державними кордо-
нами ^{76/}.

Палата поставила також питання про універсальний карт-
ковий репертуар на книжкову продукцію УРСР, вважаючи його за
основу бібліографічної роботи. На підставі доповіді директо-
ра Палати М. Годкевича на I Всеукраїнській конференції нау-
кових бібліотек і бібліографічних установ у Києві, в грудні
1925 р., конференція визнала, що :

"1. У друкованій картці повинні бути відомості, потріб-
ні всім її споживачам: бібліотекам і політосвітнім, бібліо-
графам і т.ін. 2. Розполог бібліографічного матеріалу на карт-
ці та шрифти, якими вона друкується, повинні задовольняти в
першу чергу потреби бібліотек, що провадять роботу з масовим
читачем. 3. У картці повинні бути такі частини, виділені в
окремні абзаци: а/ автор, б/ внутрішня характеристика твору,
в/ зовнішня його характеристика, г/ анотація щодо змісту й
приступності книги, д/ орієнтовочні вказівки для бібліотекаря
щодо класифікації каталожного матеріалу / індекси, кетериза-

ція, предметові рубрики і т. ін." 77/. Друкувати каталожні картки Українська Книжкова Палата почала з 1 січня 1927 р., і випускала на рік близько 4000 карток на книги, зареєстровані в "Літописі Українського Друку". Наукові бібліотеки регулярно передплачували ці картки, а масові завжди мали змогу їх придбати.

Бібліографічну роботу провадив Консультаційно-бібліографічний відділ. Праця була в тісному контакті з науковими та спеціальними бібліотеками. До цієї роботи Палата увесь час намагалась залучити і політосвітні бібліотеки. Бібліографію використовували і в галузі книжної торгівлі. Як висловився директор Української Книжкової Палати, це була - "здорова боротьба за споживача". Видавничі каталоги містили бібліографічні списки: "Українська Книга", ДВУ за 1919-24 р.р., "Каталог українських книжок" видавництва "Книгоспілка", каталог видавництва "Червоний Шлях", "Радянський Селянин", "Час" та ін. Видавництва "Книгоспілка", "Український Робітник" та ДВУ мали і свої консультаційно-бібліографічні бюро.

Першим бібліографічним журналом був "Книгар", що виходив, починаючи з 1917 р., близько двох років і мав 31 випуск. Редагував його, після В. Старого, Микола Зеров. "Книгар" містив у своїй загальній частині чимало історико-літературного матеріалу. В період найгострішої боротьби з націоналізмом на сторінках журналу "За Марксо-ленінську Критику" на адресу Зерова з'явилися наступні закиди: "Політичне життя в країні ні на хвилину не випадало з поля зору молодого тоді дослідника. Навпаки, молодий дослідник виступав гарячим оборонцем українського буржуазного націоналізму перед "Московським Більшовизмом". Приклад. У Києві, в роках 1917-1919, виходив бібліографічний журнал "Книгар", редактором якого, після В. Старого, став наприкінці 1918 р. М. Зеров. ... журнальчик був політичною трибуною петлюровщини / розрядка автора - О.В./, на його сторінках підносились буквально всі питання культурно-політичного життя буржуазної УНР. Зеров не відставав від "передових людей часу", а коли обставини вимагали, то й говорив мовою "політики" Центральної Ради" 76/

Ця характеристика ворога розкриває великий патріотизм талано-

витої людини, а також вагу "Книгаря".

Всенародня Бібліотека України / Національна / в Києві видала в 1919 році два випуски "Книжного Вісника". "За доби військового комунізму з'явився і перший періодичний орган, присвячений питанням бібліотекознавства, бібліотечної справи, бібліографії та книжної справи: це був "Книжний Вісник", два випуски якого видала Всенародня Бібліотека України 1919 р.". Перша книга була видана в січні-березні; містила вона і урядові накази та розпорядження / передруки з газет /, а також урядові постанови про заборону реквізиції бібліотек, боротьбу з грабуванням книг, охорону бібліотек, перетворення Видавничого Бюро, про обов'язкову надсилку до повітових комісарів примірників усіх видань. Все було скероване на те, щоб урятувати від знищення в такий небезпечний період величезні культурні цінності. У другій книзі опубліковано справоздання Головної Книжної Палати в м. Києві, подано список періодичних видань за 1919 рік. В передмові зазначається, що є величезні прогалини через відсутність зв'язків із провінцією, і в цій справі потрібна допомога всього громадянства. Своє звернення завідувачий справами Головної Книжкової Палати Ю. Меженко закінчив так: "Сподіваємось, що громадянство відгукнеться і допоможе нам в тій великій роботі, яка так потребується для української науки, української культури" ^{x/}. "Видання впало жертвою військового часу, як і багато інших періодичних видань, що виникали за часу 1920-1923 років" ^{80/}.

"Голос Друку" / критико-бібліографічний часопис /, що його видавав Центральний Бібліографічний Відділ Всевидаву, відрізнявся від "Книгаря" політичним змістом і надавав більше уваги книгознавчим темам. В передмові до 7-ої книги "Голосу Друку" журнал названо "першою ластівкою червоної української бібліографії". Він з'явився в наслідок праці нещодавно створеного Харківського Центру Державної Бібліографії та колишнього Київського Центру, що мав уже достатній досвід і традиції.

x/ "Книжний Вісник" зазнав репресій від комуністичного уряду УРСР.

"З книгознавчих журналів особливі надії збуджував критико-бібліографічний журнал "Голос Друку", першу і єдину книжку якого випустило Державне Видавництво України 1921 р. В книзі приділено було почесне місце бібліотекознавству" ^{81/}.

1923 р. з'являється журнал літератури, критики й бібліографії "Книга", місячник, видання "Книгоспілки" / вийшло чотири числа/, у 1924 р. "Нова Книга", видання "Червоного Шляху". /перші три числа/. Той журнал обвинувачено в наслідуванні традицій "Книгаря", мовляв він відірваний від маси бібліотекерів, недостатньо зв'язаний з бібліографічним центром. У 1925 р. переведено реформу "Нової Книги" і журнал почало видавати Державне Видавництво України під керівництвом відділу Друку ЦК КП/б/У. Там був відділ "Бібліотечне життя", у якому подавали статті й замітки з бібліотекознавства та бібліотечної справи в УРСР, Союзі і за кордоном. Журнал виходив протягом одного року. Через надто широкий обсяг роботи йому важко було втриматись. "... "Нова Книга" хотіла обслуговувати книжкову та бібліотечну справу, критику та бібліографію і кінець-кінцем примушена була приділяти кожному з цих фахів так мало місця, що не задовольняла потреб жодного з них" ^{82/}.

Українська Книжкова Палата від самого початку дбала про видання органу поточної бібліографічної реєстрації нових видань. У "Голосі Друку" за 1921 р. було надруковано повідомлення про те, що Палата /тоді це Центральний Бібліографічний Відділ/ збирається в 1922 р. видавати такий журнал. Але заміру не було здійснено. Потім Палата намагалась випускати бюлетень "Державна Бібліографія", друкуючи його у "Вістях ВУЦВК", але і ця спроба була невдалою. Після цього Палата почала випускати реєстраційний бібліографічний журнал "Библиографический Бюллетень Украинской Книжной Палаты", що входив як складова частина до критико-бібліографічного журналу видавництва "Книгоспілки" - "Книга". За 1923 рік вийшло чотири випуски "Книги" та "Бюлетеня". У 1923 р. були намагання видрукувати перше число "Літопису Українського Друку". Через відсутність підтримки Держвидаву ця спроба не мала успіху. "Літопис Українського Друку" почав виходити в 1924 р., як місячник і до того як нерегулярний. У 1925 - 26 р.р. виходив як двохтижневик, а з 1927 р.

- тижневик із додатком списків закордонних видань українською мовою "Українське слово закордоном", що охоплювало український друк за той же період. В літописі реєструвалась книжкова продукція, що виходила на території УРСР всіма мовами, себто й мовами національних меншин. З 1927 р. друкується, вміру накопичення матеріалу, без певної періодичности, показник видань українською мовою, що виходили за межами УРСР не лише в союзних республіках, але й за межами Союзу. Матеріал подавався в абетковому порядку кожною мовою окремо. Літопис мав показники: 1/ За формою видання / книги, брошури тощо/, 2/ Абетковий, 3/ За соціальним призначенням / масова, дитяча, для юнацтва тощо/, 4/ За змістом. Останній показник до 1928 р. подавав систематичну класифікацію за 10-ма відділами / приблизно за десятковою системою/. Починаючи з 1928 р., замість систематичного показника було введено предметовий. 1927 р. до ч. 20 кожне число "Літопису" мало окремий показник. Потім перейшло до друкування показника на кожні 12 чисел, себто щокварталу. Річних зведень показників не видавали.

Роки 1917-23 залишилися поза державною реєстраційною бібліографією в Україні. Бюлетені Української Книжкової Палати / Державна Бібліографія в "Вістях ВУЦВК'у" і Бюлетені Української Книжкової Палати, що друкувався в журналі "Книга"/ не могли охопити всієї літератури за ті роки. За даними директора Української Книжкової Палати, в бюлетенях було вміщено не більше 20% усіх видань, зареєстрованих Палатою.

З'явилися і спеціальні книгознавчі журнали. 1923 року вийшов друком перший часопис Українського Науково-Дослідного Інституту Книгознавства в Києві "Бібліологічні Вісті". Журнал такого типу був єдиний на весь Советський Союз. У ньому брали участь найкращі наукові сили. З 1926 р. редакції почастило забезпечити постійний випуск цього журналу, його присвячено питанням теорії книгознавства, історії книги, журналістики, бібліографії, бібліотекознавства, бібліофілії, видавництва, друкарства, книгарства й мистецтва книги. "Коло наукових інтересів "Бібліологічних Вістей" остільки широке, що журнал не в стані забезпечити бібліотекознавству відповідного місця; з часу до часу з'являються статті переважно з питань бібліо-

течної техніки та вивчення читачів, і цінним з погляду нашої галузі є, власне, тільки огляди та хроніка бібліотечного життя в УССР, Союзі та за кордоном" ^{83/}. Відділи "Miscellanea" та "Хроніка" мають величезне значення інформативного характеру про розвиток даної галузі науки. "Можна з певністю сказати, що розмір та докладність наукової хроніки в журналі в значній мірі свідчать про те місце, що його посідає даний журнал в науці" ^{84/}.

Український Науковий Інститут Книгознавства / УНІК/ склав річники друку УССР за 1917 та 1918 р.р. В пресі підносилося питання, щоб їх видрукувати, бо це конче потрібно для обліку книжкової продукції УССР, але даремно.

Року 1926 виходив "Бібліотечний Збірник", що звертав головну увагу на питання методологічні, а 1927 р. - "Журнал Бібліотекознавства і Бібліографії". Ці солідні наукові журнали трактували бібліографію як науку та підкреслювали державне значення правильної її організації. Бібліографічна Комісія Всеукраїнської Академії Наук видала у 1928 р. випуск перший української бібліографії - "Методологічний Збірник".

Палата провадила важливу працю, розробляючи методологію каталогізації. В хроніці "Бібліологічних Вістей" натрапляємо на таку нотатку: "Індексація витворів друку на Україні. Обов'язковою постановою Управління по справах друку та Головополітпресвітою УССР видано обов'язкову постанову про індексацію витворів друку по міжнародній бібліографічній класифікації /"Вісті" за 1922 р. № 203 і за 1923, № 2". І далі: "Перехід на децимальну систему бібліотек України. В сучасний момент бібліотечний відділ Головополітосвіти провадить роботу щодо встановлення єдиної децимальної системи. Організовано також комісію для вдосконалення цієї системи" ^{85/}. Робота над децимальною системою була дуже відповідальною, складною, вимагала широких знань, ініціативи і великої терпеливості. Децимальної системи Міжнародного Брюссельського Бібліографічного Інституту не можна було застосувати без значних коректив. Поперше - міжнародню десятичну систему треба було пристосувати до советської книжкової продукції, а подруге - темп розвитку сучасної техніки так випереджував схему класифікації, що ті зміни, які час

до часу вносились у схему, не встигали за життям.

Всеукраїнська Бібліотека України теж провадила дослідну роботу в галузі каталогування, але в центрі її уваги стояв предметний каталог та колективне авторство.

Колегія Наркомосу постановила організувати в Україні науково-дослідницький інститут книгознавства. При інституті мали б бути організовані курси і книжні виставки ^{86/}.

Перша Всеукраїнська Конференція наукових робітників книги та Перша Конференція наукових робітників у Києві визнали за потрібне організувати підготовку кваліфікованих фахівців у галузі книгознавства, бібліотечної справи та бібліографії і висловилися за заснування інституту аспірантури при відповідних установах, як бажану форму. "Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства" було затверджене президією Укрнауки З.Х.1925 р., № 43, 8. 20.II.1926 р. № 7, 2. ^{87/}. З 1926 р. постанови вищезазначених конференцій перетворюються в життя. З осені 1926 р. утворено аспірантуру при Всеукраїнській Бібліотеці в Києві, а з початку 1927 р. - при Одеській Центральній Науковій Бібліотеці ^{88/}. З 1926-27 учб. року засновано аспірантуру при Українському Інституті Книгознавства. Завданням цього інституту було підготувати наукових робітників з різних галузей бібліології. В першу чергу був оголошений конкурсний прийом заяв на аспірантів бібліографії, бібліотекознавства та історії української книги. В "Бібліологічних Вістях" за 1930 р., в № 3 / стор. 148/ є оголошення про прийом аспірантів до секцій: Бібліографічної, Соціології Книги та Історії Книги.

Президія Укрголовнауки ухвалила організувати при УАН Бібліографічну Комісію, що мала б об'єднати всю науково-бібліографічну роботу установ України в галузі дослідження українського бібліографічного матеріалу ^{89/}. Вона й була організована за принципом представництва від установ, які вели бібліографічну роботу. Крім того, туди включили також Український Інститут Марксизму і Ленінізму. Бібліографічна Комісія планувала бібліографічну роботу в межах України. Постанови Бібліографічної Комісії, затвердженні Укрнаукою, були обов'язкові для всіх установ Наркомосу УССР, що працювали в цій ді-

лянци. Спеціальну бібліографію вели спеціальні бібліотеки при окремих інститутах, беручи на облік літературу, цінну для даної галузі науки. Ці бібліотеки комплектувалися за певним фахом науковими працями, показниками, довідниками, підручниками, енциклопедіями тощо. До плану своєї праці вони включали й бібліографію. Наукові бібліотеки служили також базами для дослідження своїх територій. Така бібліотека мала складати бібліографічний показник свого краю. Історична бібліографія, так само як і краєзнавча, за методами своєї роботи та установками була виділена з поточної реєстраційної бібліографії.

Відчувалося велике зацікавлення питаннями бібліографічної теорії. Зростав авторитет державного бібліографічного центру - Української Книжкової Палати.

Пляновість у роботі в галузі наукової бібліографії була забезпечена цілою низкою організаційних заходів, в тому числі і з'їздів.

Перша нарада директорів Книжкових Палат відбулася в Москві, у жовтні 1924 р. Були присутні директори Білоруської, Російської, Української книжкових палат і представник Азербайджанського Наркомосу. Нарада висунула кілька питань, де треба було погодити практику й теорію, та намітила певною мірою теми наступних нарад. Серед цих тем були: 1/ Про погодженість у справі оподаткування видавництв натуральним податком на користь бібліотек / так званий обов'язковий примірник/ та про розподіл обов'язкових примірників не тільки в межах кожної республіки, але й по основних книгосховищах всього Союзу; 2/ Питання про випуск кожною книжковою палатою бюлетенів, що містили б матеріяли з бібліографічної реєстрації, а також про усталення термінів та методів статистики друку.

2-а Всесоюзна Нарада Директорів Книжкових Палат відбулася в Москві 20-27 жовтня 1925 р. Були присутні директори Книжкових Палат Азербайджану, Білорусії, Грузії, Росії, Туркменістану, України, а також представник Наркомосу Вірменії. " Інформаційні доповіді про Книжкові Палати виявили надзвичайну різноманітність щодо організаційної структури Палат, напрямку їхньої роботи, зобов'язань видавництв щодо Палат, асигнування коштів на роботу Книжкових Палат і т.п. " ^{90/} Доповідь Дирек-

тора Української Книжкової Палати "Книжкові Палати й радянське будівництво" була - "деклярацією в справі переходу Книжкових Палат від механічного обслуговування органів радянського будівництва до органічної участі в справах радянської просвітньої політики" ^{91/}.

Після доповіді була прийнята резолюція, зміст якої переповідаємо:

1. Революція створила систему Книжкових Палат ССРСР, міцно зв'язану із становищем советського друку, що є одним із основних елементів будівництва. 2. Зв'язок державного советського апарату та советської суспільності з друком виявляється і в активному впливові на весь советський друк з боку ідеологічного контролю та організаційно-економічного регулювання. 3. Щоб уможливити плянову роботу - потрібна міцна обліково-інформаційна база. Такою базою повинні стати Книжкові Палати ССРСР. 4. Роль Книжкових Палат, як обліково-інформаційних осередків советського друку, як органу сприяння його ідеологічному та організаційно-економічному регулюванню, ще не досить усвідомлена. 5. Нарада вважає потрібним включити до обов'язків Палат: а/ реєстрацію всіх витворів друку, що виходять на терені республіки та оголошення їх у спеціальних органах державної бібліографії; б/ статистику друку; в/ постачання книгосховищ обов'язковим примірником, сприяння організації раціонального використання витворів друку шляхом централізованого каталогування і т.ін. 6. Нарада висловила побажання приєднати всі Книжкові Палати до центрального державного апарату, а не до оперативної його периферії ^{92/}.

Ця нарада мала велике організаційне значення щодо накреслення шляхів роботи в майбутньому. Обставини склалися несприятливо і віщували можливість змін. В політиці виявилась тенденція до централізації. Про це свідчили такі події, як організація Всесоюзної Бібліотеки ім. Леніна та цілої низки всесоюзних наукових установ. Про цю тенденцію говорила і сама назва Російської Книжкової Палати "Центральна", а також заміна в назві Палати слова "Російська" словом "Державна". В Головнаці РСФСР обговорювали питання про можливість злиття Всесоюзної Бібліотеки з Російською Книжковою Палатою. Українська

Книжкова Палата, що з перших же днів свого існування зуміла вибороти для себе цілковиту незалежність від подібної російської установи та стимулювала інші союзні республіки до створення в них Книжкових Палат на таких же засадах, передбачала в своїй роботі великі ускладнення. Директор Української Книжкової Палати М. Годкевич рішуче боронив інтереси Союзних Книжкових Палат. Нове становище викликало недовіря і занепокоєння.

Друга доповідь директора Української Книжкової Палати була на тему "Методи координації Книжкових Палат у загальносоюзному масштабі". Виходячи з практики взаємовідносин Книжкових Палат за минулі роки, починаючи з 19-20-го, коли російська "Центральная" Книжкова Палата була здивована, довідавшись про існування аналогічної установи в Україні, і кінчаючи 19-24-м роком, коли ця ж Палата формально відмовилась реєструвати видання всіх інших республік, крім РСФСР, доповідач сказав, що низка нових обставин може висунути питання про створення Всесоюзної Книжкової Палати. Він підкреслив: "Як би там не ставились до питання про утворення Всесоюзної Книжкової Палати, слід сказати одно: Потрібна або Всесоюзна Палата, або цілковита певність у повноті прав та незалежності в роботі Книжкових Палат окремих республік"^{93/}. Висновки: 1/ Визнати за потрібне координувати роботу Книжкових Палат ССРСР; 2/ визнати недоцільними організацію центральної для ССРСР установи з функціями Книжкових Палат чи об'єднання Палат з виділенням виконавчого органу; 3/ Координацію роботи Книжкових Палат ССРСР перевести в життя шляхом щорічних нарад директорів Книжкових Палат; 4/ Юридично оформити зазначені наради шляхом видання спеціального "Положення про Наради Директорів Книжкових Палат СРСР".

Учасники наради обговорювали доповідь Є. Шамуріна / ред. "Книжной летописи" РСФСР/ про "Видання бібліографічних показників / "літописів"/ у союзних республіках за однаковими методами бібліографічного опису й класифікації". Нарада ухвалила: 1. Періодичні органи державної бібліографії советських республік / "Літописи"/ слід видавати за спільним пляном. 2. Докладно визначила її зміст та обсяг^{94/}. 3. Встановила правила про розподілення матеріалу^{95/}. 4. "Щодо методів бібліографічного опису тимчасово за основу / до погодження з бібліотечними осе-

редками у всесоюзному масштабі/ приймається англо-американська інструкція в російській редакції Є.І. Шамуріна /"Каталогія". "Колос". 1925 р./, за винятком №№ 88 - 96, стор. 51-65 і першого абзацу параграфу 151, п. 87 про колективне авторство та про місце дати, що їхнє вживання є факультативне. Всяке інше ухилення точно обговорюється у відповіднім "Літопису". Бібліографічний зпис провадиться мовою книги" 96/. Були також встановлені принципи технічного виконання 97/.

Доповідь Яніцького "Видання бібліографічних показників /"Літописів"/ у союзних республіках за принципом мови "викликала великі суперечки, бо пропозиція Російської Книжкової Палати полягала в тому, щоб кожна Книжкова Палата видавала показники лише мовою, найбільше поширеною в даній республіці. Проти такої пропозиції виступали представники тих палат, де вже провадилась робота над виданням бібліографічних показників / Білорусії, Грузії та України/. Вони вбачали, в цьому руйнування всієї системи праці Книжкових Палат, перший крок до централізації справи державної бібліографії. Розподіл всесоюзного витвору друку за мовою вони розглядали як перший крок до видання Всесоюзного Книжкового Літопису, а директор Української Книжкової Палати М. Годкевич підкреслив, що це, поперше, - невірно з формального боку, бо Наркомоси союзних республік не були повідомлені про включення даного питання в програму наради, подруге - така пропозиція Російської Книжкової Палати не збігається з національно-державною політикою советської влади. Всі культурні досягнення певної республіки, незалежно від того, якою мовою були оформлені назовні, мають бути зафіксовані. Якщо, видаючи "Літописи", зважати на принцип мови, то вони будуть позбавлені значення органів державної реєстрації країн, незалежних в питаннях культурного будівництва. Крім того, це не відповідає тим принциповим положенням, що визначали функції Книжкових Палат, які затверджено в законодавчому порядку 98/.

Нарада ухвалила: 1. Видання реєструвати мовою тих національностей, які мають союзну територію в межах ССРСР, в "Літопису" Палати відповідної республіки. 2. Прикріпити реєстрацію видань мовою тих національностей, які не мають союзної терито-

рії, до бібліографічних органів / "Літописів" / окремих союзних республік за обопільною згодою Книжкових Палат. До ухвали була подана примітка: "Вважати здійснення цієї пропозиції за можливе лише при умові погодження Книжкових Палат всіх союзних республік". І ця примітка позбавляла резолюцію будь-якої сили ^{99/}. Ця примітка скорше свідчила, що Книжкові Палати союзних республік об'єдналися, щоб боронити свої позиції.

Наступна доповідь Яніцького була присвячена розмежуванню функцій між Книжковими Палатами та Комітетами у справах друку, а також переведенню обліку друкованої продукції, що його Книжкові Палати мали подавати за загальними формами та в загальні терміни.

В доповіді "Про міжнародній книжковий обмін" М. Годкевич констатував, що справа міжнароднього книжкового обміну в ССРСР задовольняє лише РСФСР, бо, поперше, за кордоном під РСФСР мають на увазі колишню Росію і, подруге - там мало поінформовані про діяльність наукових установ інших республік. Справу обмінного фонду треба передати Книжковим Палатам, які зможуть утворити обмінні фонди.

Після доповіді директора Білоруської Книжкової Палати Симановського "Зв'язок Книжкових Палат з книгосховищами, що одержують обов'язкові примірники" було ухвалено: 1. Книжкові Палати треба визнати за значну частину організованої державної бібліотечної системи і за великий фактор в справі її належної постановки та розвитку. 2. Вичерпаність обробки й використання обов'язкового примірника - основне завдання книгосховища. Книжкові Палати мають право догляду за правильним використанням обов'язкового примірника, що вони постачають. 3. Доручити спеціальній комісії виробити в погодженні з бібліотеками, технічні норми прийняття та здачі матеріалу. 4. Централізовану каталогізацію повинні зробити Книжкові Палати, пов'язавши її з бібліографічною реєстрацією та виданням "Книжкового Літопису"^{100/}.

Доповідь представника Російської Книжкової Палати А. Боровського "Про встановлення мережі державних книгосховищ загальносоюзного значення та про обмін витворів друку між Союзними Республіками" вразила всіх присутніх, бо він запропонував такої мережі не встановлювати, а обмежитись постачанням загаль-

носоюзних установ / в Москві/; обмін же між республіками проводити шляхом договорів. Кожна республіка мала б діставати не менш як один комплект.

Від імени Української Книжкової Палати Годкевич протестував проти цієї постанови, бо дві наради Головнауки ухвалили такі мережі створити, отже треба це реалізувати, а не відкидати. З минулого року культурні потреби республік збільшились, отож пляновий обмін слід було б теж збільшити. Відмовлення від обов'язкової мережі приведе до анархії у відношеннях між Книжковими Палатами. Таке становище н а й б і л ь ш е ш к о д и т ь У к р а ї н і . Багатство книжкової продукції РСФСР / в наслідок того, що на її території є всесоюзні органи і вона має спеціально привілеї/ дає можливість Російській Книжковій Палаті диктувати бажані умови при обміні з іншими Палатами 101/.

3-я Всесоюзна нарада директорів Книжкових Палат відбулася в Харкові 14-17 березня 1927 року. На ній, крім директорів 5 Книжкових Палат, учасників 2-го з'їзду, були присутні й представники новоутворених союзних республік - Туркменістану та Узбекистану. Нарада розпочалася промовою народнього комісара Освіти УССР М.О. Скрипника, який визначив завдання Книжкових Палат в системі советського культурного будівництва, зв'язок їх із установами, що регулюють видавничу роботу, а також спинився на методах, координації діяльності Палат 102/.

На доповідь Годкевича "Основні принципи взаємин між Книжковими Палатами Советських Союзних Республік" винесено такі резолюції: "1. Бібліографічна робота в СРСР будується на принципі погодження і асоціювання Книжкових Палат, побудованих на республіканській підставі. 2. Основною передумовою всесоюзних взаємин Книжкових Палат є: а/ взаємна незалежність Палат; б/ принципове передбачення про розвиток работ Книжкових Палат аж до цілковитого обсягу функцій, що їх визначила 2-а Нарада Книжкових Палат / реєстрація, статистика друку, "Літониси", книгообмін і т.ін./; в/ неутручання кожної Книжкової Палати в сферу дії іншої Книжкової Палати та відмовлення від підприємства всесоюзного характеру без погодження з усіма Книжковими Палатами СРСР" 103/.

Враховуючи позитивні наслідки перших трьох нарад Книжкових Палат у справі обміну досвідом та досягнення загальних методів роботи, нарада постановила визнати за потрібне юридично оформити скликання наступних нарад в "Положенні про наради Книжкових Палат", ствердженому Союзним Урядом ^{104/}. Подано проєкт "Положення про наради Книжкових Палат Радянських Соціалістичних Республік". Зміст цього проєкту: 1. Наради Книжкових Палат скликати щорічно. 2. Всі Книжкові Палати мають на нараді однакове представництво та однакову кількість голосів. Головує той, на території чия республіка відбувається нарада. Питання вирішується більшістю голосів. 3. Постанови наради обов'язкові для виконання всіма учасниками наради аж до перегляду на наступній нараді, якщо відповідні Наркомоси в тримісячний термін не оголосять протесту проти тієї чи іншої постанови наради. 4. Здійснення постанов наради і передача їх, у випадку необхідності, на ствердження союзного уряду в порядку, передбаченому конституцією СРСР, провадить Наркомос тієї республіки, на території якої відбувається нарада.

Узгіднено справу розподілу обов'язкових примірників, розглянуто питання про всесоюзний обов'язковий примірник, його розподіл та кількість. / доповіді директора Азербайджанської Державної Книжкової Палати Салімова та директора Туркменської Книжкової Палати Н. Бурова/. Було затверджено список книгосховищ всесоюзного значення, що дістають обов'язковий примірник всіх видань СРСР ^{105/}.

Про уніфікацію органів державної бібліографії советських республік / "Літописів" / зробив доповідь М. Годкевич. Він наполягав на спрощення бібліографічних записів, відмові від деталізації, зайвої точності і т.і.; треба давати вказівки, що полегшували б роботу широких кіл споживачів. Вмідувати в "Літопису" продукцію не лише за ознакою мови республіки, але й мовами національних меншостей, групуючи за мовою. В кожному "Літопису" публікувати список інших "Літописів", що виходять в СРСР. Включати в "Літопис" бібліографічні матеріали, тематично пов'язані із певною республікою ^{106/}.

Про видання зведених річних показників за принципом мови говорив А. Боровський, заступник директора Державної Централь-

ної Книжкової Палати РСФСР. Він вважав за потрібне: 1. видавати зведений бібліографічний показник літератури мовами народів СРСР раз на рік під назвою "Бібліографія народів СРСР". 2. Роботу розподілити між Палатами. 3. Почати з матеріалів за 1927 р. 4. За термін виходу кожного річника встановити 1 жовтня наступного за виданням року. 5. За основний матеріал вважати "Літопис". 6. Вважати за потрібне встановити єдиний формат, що важливе для підшивання. 7. Єдина форма титульного аркуша. Розподіл мов між Палатами, які видають окремі частини "Бібліографії народів СРСР": Азербайджанська Книжкова Палата: казансько-татарська, тюркська, перська, дагестанська, кукумська, татарська; Вірменська Книжкова Палата: вірменська; Білоруська Книжкова Палата: білоруська, жидівська, польська; Грузинська Книжкова Палата: грузинська, осетинська, абхазська, яфетична група; Російська Книжкова Палата: всі мови, що не ввійшли у перелік інших Книжкових Палат; Туркменська Книжкова Палата: туркменська; Узбекська Книжкова Палата: башкирська, кара-киргизська, узбекська, таджикська; Українська Книжкова Палата: українська, болгарська, молдаванська ^{107/}.

Про службу бібліографічної інформації в Книжкових Палатах та створення репертуару совєтської книги доповідав А. Боровський. Він пропонував організувати службу бібліографічної інформації для державних установ, наукових організацій та працівників книжкової справи. За основу репертуарів повинні правити зведені каталоги, утворені шляхом розклеювання на картках "Книжкових Літописів" за всі роки існування. Не механічне об'єднання шріток, а серйозне пророблення, додаткові описи, покликання. Реperтуари алфавітні й систематичні. Їх треба поповнити описами тих видань, що не були зареєстровані за час з 1917-27 р.р. в органах державної бібліографії. В майбутньому, - говорив доповідач, - треба приступити до складання репертуару журнальних статей.

Про передачу до відповідних Книжкових Палат обов'язкових примірників видань, видрукованих на території інших совєтських республік видавництвами їх республік доповідав А. Боровський. Книжкова Палата, одержавши видання, повинна надсилати обов'язкові примірники Книжковій Палаті тієї республіки, де

перебуває видавництво, що випустило це видання, і ця Палата повинна їх реєструвати ^{108/}.

Про уніфікацію статистичних робіт Книжкових Палат доповідав А. Козаченко, завідувач Центрального Бюро статистики друку Української Книжкової Палати 1. Статистична робота Книжкових Палат має своїм завданням застосувати плановість в галузі організації та розвитку видавничої справи. 2. Об'єкт статистики - всі витвори друку. 3. Основне джерело - обов'язковий примірник, при чому бажана перевірка даних, зазначених на цьому примірнику, за іншими джерелами, в т.ч. за контрольними списками головних видавництв республіки. 4. Подаються визначення об'єктів обліку в галузі статистики друку ^{109/}. 5. Основним показником видавничої діяльності, що входить до мінімуму статистичного підрахунку Палат, є суцільна аналіза продукції за: а/ мовою, б/ типами видавництв, в/ соціальним призначенням, г/ змістом. 6. Видавництва розподілити на дві групи: основні та допоміжні. 7. Для класифікації за соціальним призначенням застосувати п'ятнадцять груп. 8. Класифікація за змістом має двадцять п'ять груп. 9. Врахувати кількість назв / бібліографічних одиниць/, кількість друкованих аркушів, тираж, кількість друкованих аркушів у всьому тиражі, номінальну ціну всієї продукції. 10. Встановлюється єдина форма статистичного зведення всіх Книжкових Палат. 11. Періоди обліку - поквартальні. 12. Зведені дані кожна Книжкова Палата надсилає до інших Книжкових Палат для взаємної інформації ^{110/}.

Про чергові завдання Книжкових Палат у зв'язку з десятиліттям Жовтневої революції читав доповідач І. Симановський, директор Білоруської Книжкової Палати. Було намічено план роботи ^{111/}.

На нараді вияснилося, що міжнародній обмін не задовольняє Книжкові Палати всіх республік, крім РСФСР; його треба підсилити. Потрібно також створити фонди старої книги. Низку питань, обговорюваних на нараді Книжкових Палат, побажано перенести на з'їзд робітників книги: бібліографів, бібліотекарів, видавців, книгопродавців, теоретиків, книгознавців і т.і.

Тоді ж було висловлено подяку Наркомосові УРСР: "Висловити подяку Наркомосу УРСР за організацію наради і з окремим за-

доволенням відзначити виступ на нараді Наркомосу УСРР т. М. О. Скрипника. Самий факт цього виступу свідчить про значення, яке надається бібліографії в системі советського культурного будівництва визначними керівниками державного життя СРСР".

Крім того, під час 3-ої Всесоюзної наради директорів Книжкових Палат було затверджено список книгосховищ всесоюзного значення, що мають доставати обов'язковий примірник усіх видань СРСР: "РСФСР 1/ Публічна Бібліотека СРСР ім. Леніна, 2/ Бібліотека Комуністичної Академії в Москві, 3/ Бібліотека Інституту Маркса і Енгельса в Москві, 4/ Бібліотека Інституту Леніна в Москві, 5/ Бібліотека Всесоюзної Академії Наук в Ленінграді, 6/ Російська Публічна Бібліотека в Ленінграді. Бібліотеки в таких містах: 7/ в Ростові, 8/ в Казані, 9/ у Владивостоці, 10/ у Томську. В УСРР: 11/ Всенародня Бібліотека в Києві, 12/ Державна Бібліотека ім. Корсленка в Харкові, 13/ Державна Публічна Бібліотека в Одесі, 14/ Державна Бібліотека ім. Жовтневої Революції в Дніпропетровському. В Білоруській СРР: Державна Публічна Бібліотека в Мінську. В Грузинській СРР: Державна Публічна Бібліотека в Тбілісі. В Азербайджанській СРР: 17/ Державна Бібліотека в Баку. В Армянській СРР : 18/ Державна Бібліотека в Єривані. В Узбекській СРР: 19/ Державна Бібліотека в Ташкенті, 20/ Державна Бібліотека в Самарканді. В Туркменській СРР: 21/ Державна Бібліотека в Ашхабаді" 112/.

Четверта Всесоюзна нарада 1928 р. поширила принцип "опису творів мовою видання" / без огляду на те, чи твір оригінальний, чи перекладний/ і на інші мови.

П'ята Всесоюзна нарада Книжкових Палат відбулася 9-12 вересня 1929 р. в Баку. У ній вперше брали участь представники Книжкових Палат всіх союзних республік: Азербайджану, Білорусії, Вірменії, Грузії, РСФСР, Туркменістану, України, Узбекістану. Крім того, Колегія НКО УСРР, зважаючи на важливість багатьох питань, що їх розглядала нарада з ініціативи представництва УСРР, доручила взяти участь у нараді членові Колегії НКО Фалькевичеві.

Основне питання цієї наради - форми масової роботи Книжкових Палат. Питання не нове, але останні роки увага Книжко-

вих Палат була звернена в основному на організацію реєстраційної роботи та національну політику. Масові бібліотеки не привертали їх уваги, не мали допомоги від бібліографічних установ. Питання масового поширення книги дуже гостро стояло в перші роки революції. "Жадної околиці, жадного міста, жадного найвідлеглішого села, жадної людини не лишити без книжки - в цьому полягає найперше завдання сучасної бібліотеки. Вона не чекає читача, - вона шукає його, вона сама йде назустріч йому і не лише заспокоює попит на книжку, але й викликає його" ^{113/}.

Про форми масової роботи Книжкових Палат доповідав директор Української Книжкової Палати М. Годкевич. Він підкреслив, що державна бібліографія майже всіх радянських республік мала формально-реєстраційні досягнення, але не знайшла шляхів стати знаряддям культурного будівництва доби соціалістичної реконструкції. Орієнтація досі була на академічні книгозборища або на майбутнього дослідника нашої доби, а масовий споживач не мав реальної допомоги від бібліографічних органів. Накресливши низку заходів, доповідач зупинився на величезній ролі експериментальної роботи в УРСР, де Книжкова Палата не була під впливом консервативних традицій та мала більший обсяг дослідження ніж інші республіки.

Член Колегії НКО УРСР Фалькевич підкреслив, що "доповідь Української Книжкової Палати відбиває погляд Народнього Комісаріату Освіти в цілому й зокрема відповідає тим думкам, що їх на III Всесоюзній нараді Книжкових Палат у Харкові висловив Нарком Освіти УРСР т. М.О. Скрипник" ^{114/}. Резолюція на доповідь М. Годкевича спрямовувала діяльність Книжкових Палат в бік безпосереднього обслуговування книжкової справи в цілому і бібліографічних потреб масового читача. У зв'язку з цим Книжкові Палати вважали за потрібне скликати восени 1930 року I Всесоюзний Бібліографічний З'їзд.

Слід виділити такі постанови: " 1. Про негайну реалізацію спільного видання Книжкових Палат "Библиография народов СССР", щорічника з окремими випусками для кожної мови, або групи мов - починаючи з матеріалів за 1928 р." "2. Про участь Книжкових Палат в підготовці "Індексів наукової літератури" / видання спеціальної Комісії при РНК СРСР/ - таку участь на підставі річ-

ного досвіду визнано за дуже доцільну з боку науково-методологічного, як і з боку матеріально-технічного". Про нове "спільне видання Палат "Периодическая печать СССР", що має виходити з 1929 р. / реалізацію доручено Російській Книжковій Палаті/ . 4. Про видавання щорічних статистичних оглядів книжкової продукції СССР / доручено Українській Книжковій Палаті/. 5. Про зведені бібліографії - визнано з потрібне видати зведені показники / за мовами/ за 1926 - 30 р.р., 1921 - 25 р.р., 1917 - 20 р.р. і надалі спубліковувати матеріали щоп'ять років ^{115/}.

Резолюція на доповідь М. Годкевича "Форми масової роботи Книжкових Палат" фіксувала: 1. Поворот советської державної бібліографії в напрямку активної участі щодо поширення книги в масах. 2. З погляду культурно-політичних завдань Книжкових Палат той мінімум, що його намітили попередні наради, вже недостатній, бо забезпечує лише загальне охоплення книжкової продукції та первісну інформацію про неї. 3. Всі Книжкові Палати повинні сприяти масовому поширенню книги: а/ обслуговувати масового читача; б/ спрямовувати свою роботу на масових провідників книги. 4. Досягнення всіх Книжкових Палат в галузі формально-реєстраційної роботи створюють достатню базу, щоб охопити всі форми бібліографічної роботи. 5. Тому потрібно: 1/ Використати обов'язковий примірник, як знаряддя наочної пропаганди / виставки, періодичне ознайомлення бібліотекарів і книгарів із книжковими новинами, усвідомлення ролі обов'язкового примірника, як підручника для комплектування/; 2/ Погодити видавання "Літописів" із бібліографічною працею видавництва, прагнути до активної участі Палат у видаванні єдиних республіканських видавничо-книготорговельних бюлетенів, згідно з постановами I-ої Всесоюзної Книготорговельної Народи. Палати мусять виявити: а/ організаційну ініціативу в справі реалізації зазначених видань; б/ якнайбільшу поступливість щодо спрощення бібліографічних записів, виділення неринкового матеріалу в окремі бюлетені і т.д.; в/ прагнення до об'єднання сил і коштів бібліографічної та видавничої інформації. 3/ Що стосується централізованої каталогізації, то Палати повинні мати на увазі насамперед масові

бібліотеки і книгарів. 4/ Застосування методів критико-бібліографічної роботи має надзвичайну вагу. Обов'язкові примірники - база для дослідження книжкової продукції та її донесення до масового читача. Палати можуть організувати пропаганду, друкуючи матеріали в своїх виданнях або в загальній періодичній пресі. 5/ Розроблені бібліографічні репертуари та науково-бібліографічні матеріали мусять бути основою для довідково-інформаційного й консультаційного обслуговування видавництв, бібліотечної і книготорговельної мережі політосвіт, колекторів, наукових інституцій, а також різних установ, організацій та осіб. 6/ Констатуючи, що в деяких советських республіках Палати активізують масову роботу, нарада вважає це обов'язковим для всіх Книжкових Палат. 7/ Масове значення й успішні наслідки діяльності Книжкових Палат залежать значною мірою від того, чи встановили Палати доцільні, відповідно до місцевих умов, форми зв'язку з видавництвами, бібліотеками і широкою советською громадськістю. Як одну з форм такого зв'язку, нарада рекомендувала організацію советських Книжкових Палат на основі широкого представництва зацікавлених установ і організацій ^{116/}.

П'ята Всесоюзна Нарада Книжкових Палат відбулася в цілковітій відмінній від інших нарад атмосфері. Попередні наради відбувались під знаком широкої національної політики, сміливої критики централізаційної системи, захисту інтересів окремих республік, дружньої співпраці колись недержавних націй. Українська Книжкова Палата з перших же кроків перебрала ініціативу в свої руки та стимулювала інші республіки до створення в них Книжкових Палат, енергійно підтримувала їхні національні змагання. Під час 2-ої Всесоюзної Наради директор Української Книжкової Палати підкреслював, що пропозиція Російської Книжкової Палати / про видання бібліографічних показників за принципом мови / не збігається з національно-державною політикою советської влади. "Якщо, видаючи "Літописи", зважати на принцип мови, то вони будуть позбавлені значення органів державної реєстрації країн, незалежних в питаннях культурного будівництва". В резолюціях 3-ої Всесоюзної Наради підкреслювалась "взаємна незалежність Палат" та "невтручання кожної Книжкової Палати в сферу дії іншої Книжкової Палати та відмовлення

від підприємства всесоюзного характеру без погодження з усіма Книжковими Палатами СРСР". Була піддана критиці організація міжнародного обміну, що не задовольняв Книжкові Палати, бо обмін відбувався лише в інтересах РСФСР. Намагаючись закріпити свої досягнення юридично, учасники 3-їзду висунули проект "Положення про наради Книжкових Палат Советських Соціалістичних Республік". В точці другій цього проекту зазначено: "Всі Книжкові Палати мають на нараді однакове представництво та однакову кількість голосів".

Після 5-ої Всесоюзної Нарادي Книжкових Палат в пресі все частіше виступали з критикою формалізму та звертали увагу на те, що працівники різних ділянок культурного процесу не зуміли перебудуватись відповідно до доби "соціалістичної реконструкції"; розпочиналася боротьба з націоналізмом. Несприятливі обставини диктували певну стриманість. Формально Українська Книжкова Палата і тоді вела перед, директор її виступив з доповіддю та пропозиціями. Та все це мало цілком інший зміст. Тепер він став носієм політики НКО, виконуючи доручення під наглядом члена колегії НКО. Державній бібліографії закидали формальні досягнення, підкреслювали, що вона не виявила себе як знаряддя культурного будівництва доби соціалістичної реконструкції.
/ Розрядка наша , - О.В./.

Це був сигнал до наступу на державну бібліографію ...

Наукова продукція України в 1926-1927 р.р. помітно зростала, що й викликало активізацію наукових видавництв.

"Не вважаючи на фінансові труднощі, в зв'язку з тим, що чергові завдання індустріалізації відтягають фінансові засоби від завдань культурних, і на всякі інші переноси, все таки мережа наукових видавництв шириться і густішає з року на рік, - хоч і не так швидко, як сподівалися керівники нашого науково-видавничого руху років два-три тому ... Проте динаміка наукової продукції не неутралізувалася, не заникала; в останніх роках, 1926-1927, ця продукція прибрала доволі значних розмірів, а з тим стала відчуватися потреба обліку, підсумку, перегляду - для того, щоб переконатися, наскільки робота йде рівно і чітко, наскільки рівномірно вона виконує різні ділянки в системі наукового знання і досліджу, і наскільки при тім виконується українізаційний ухил: наскільки наука українізується в досліді і в публікаціях" 117/.

На початку 1927 р. співробітники "України" / органу Історичної Секції Академії Наук/ звернулися до редакції з проханням, щоб вона організувала на сторінках журналу огляд наукової продукції. В чотирьох книжках "України" за 1927 р. було видруковано 15 оглядів з різних ділянок науки, а також огляди україніки в російських виданнях Союзу та українську наукову продукцію поза межами Союзу. Огляди не претендували на вичерпність, бо ж не було змоги охопити всю наукову літературу та налагодити обмін з науковими установами. Бракувало й закордонних видань, а за кордон ішли чимало розвідок і звідомлень, бо частина українських авторів через недостатню кількість українських видань друкувала свої праці за кордоном.

Після закінчення публікацій бібліографічного характеру за 1926 р., що були вміщені в "Україні" в 1927 році, редакція скликала своїх співробітників, щоб спільно вивчити чи варто й надалі друкувати огляди наукової літератури. Дехто гадав, що краще було б цю роботу передати якійнебудь спеціальній організації, яка могла б дати бібліографічні списки наукової літератури окремим щорічним виданням, охоплюючи всю українську наукову продукцію. Та виявилось, що такої змоги не було. І тому ухвалили цю роботу провадити й далі, по змозі охопити друковану продукцію і за 1927 рік, а також включити праці дослідників України / друковані у виданнях поза межами України/ в огляді наукової продукції України. Більшість співробітників, запрошених до цієї праці, охоче взяли в ній участь.

Бібліографічний огляд, друкований на сторінках "України", викликав зацікавлення і увагу серед найрізноманітніших груп науковців та читачів. Але, враховуючи всю складність бібліографічної роботи і недосконалість її за існуючих умов, академік М. Грушевський на нараді співробітників відновив питання про доцільність таких оглядів досягнень української науки. Коли ж усі присутні висловились за те, щоб огляди друкувати в журналі "Україна", М. Грушевський висунув питання про організацію відділу "Бібліографії" або "Бібліографічного реєстру". "Дискусія тільки підтвердила необхідність організації такого відділу. Цю прогалину мав би якоюсь мірою заповнити бібліографічний реєстр журналу "Україна" - доки з'явиться якесь спеціальне видан-

ня такого роду" 118/.

Потреба мати систематичні вичерпуючі показники наукової літератури призвела до створення спеціального видавництва. Рада Народніх Комісарів ССРСР постановою від 9 січня 1928 року визнала за потрібне " з метою систематизації довідкових відомостей про наукову літературу, що видається в межах Союзу РСР, а також про наукову літературу, що їй видано, починаючи з 1914 року, на території, що увійшла до складу Союзу РСР ... а/ приступити, починаючи з 1928 р., до видання ... щорічних Індексів літератури з усіх галузів знання, що виходить в Союзі РСР; б/ видати Індеси наукової літератури, що була видана за період 1914 - 1928 р.р. в колишній Російській імперії і в советських республіках, утворених на її території" 119/ .

Для керівництва працею над складанням та виданням Ідексів наукової літератури постановою РНК ССРСР була утворена Постійна Комісія в складі голови і вченого секретаря, що їх призначала Рада Народніх Комісарів ССРСР, і членів. Останні мали делегувати по одному від Академії Наук ССРСР, Комуністичної Академії, Військової Академії РСЧА, Академії Наук союзних республік, Інституту Народнього господарства ССРСР, Головного Управління Науковими Установами за згодою Народніх Комісарятів Освіти всіх союзних республік, та одного - за згодою Народніх Комісарятів Охорони Здоров'я. Згодом, із січня 1930 року, Постійна Комісія перейшла у відання Комітету керівництва вченими та учбовими закладами при ЦВК ССРСР.

Праця Комісія для складання Ідексів розпочалася в травні 1928 року. Доводилося працювати швидко, з максимальною продуктивністю, до мінімуму скорочуючи кошти. За умовою між Постійною Комісією та Книжковою Палатою РСФСР і Книжковими Палатами союзних республік, - останні мали спочатку відібрати всі книжки і статті наукового характеру, забезпечивши повність вибірки. Книжкові Палати зобов'язалися реферувати наукову літературу, що виходила друком на територіях їхніх республік.

З перших же кроків роботи Комісії Ідексів у Москві треба було розв'язати низку методологічних питань: встановити

критерій для відбору наукової літератури, визначити правила бібліографічного опису на книги та журнальні статті. Крім того, потрібно було визначити, на які саме праці належало б давати реферети, анотації, а де обмежитися лише бібліографічним описом. Постало складне питання класифікації літератури, а також структури реферету, - все це відповідно до нових завдань Індексів. Для розв'язання цих питань запросили вчених-бібліографів та наукових робітників, і в липні 1928 р. вже була змога розпочати безпосередню працю над складанням Індексів за 1928 рік.

Та в попередньому вирішенні методологічних питань годі було передбачити всі ті випадки, що їх давав матеріял. Після цілої низки вказівок від Комісії Індексів та складання інструкції бібліографічного опису, надісланої до всіх Книжкових Палат, раз-у-раз виникали питання методологічного характеру. Справа була значно складніша, ніж це здавалося спочатку. Методологічна робота в центрі тривала до останньої хвилини надходження матеріялу. Потім починалась робота над бібліографічною редакцією записів, класифікацією матеріялів та перекладом бібліографічних записів на німецьку мову. Останнє ускладнювалося тим, що "советська" мова рясніла новими термінами, виниклими в наслідок революції й її соціалістичного будівництва. Не аби якою проблемою було перекласти і умовні скорочені назви установ та організацій і т.п.

Все видання розбивалося на п'ять частин: 1/ Суспільні науки, 2/ Природознавство, 3/ Сільське господарство, 4/ Техніка, 5/ Медицина. Щоб виявити матеріяли для Індексів, доводилося переглянути всі без винятку видання СРСР - книги, періодичні видання та збірники. За підставу для добору наукової літератури були покладені такі принципи: для того, щоб включити матеріял до Індексів, книга або стаття повинна бути працею, зміст якої являє дослід нового матеріялу, дає нові висновки або нові погляди на видруковані раніш матеріяли, розробляє питання наукової методології, дає огляди наукових досліджень, повідомляє про нові матеріяли, цікаві для наукового робітника. На підставі цих ознак, до Індексів, поруч з працями науково-дослідного характеру, належали і такі літературні праці: а/ плани й звіти

роботи наукових установ; б/ підручники для вузів; в/ енциклопедії; г/ огляди викладів наукових дисциплін у вузах; д/ відомчі видання, що мали значення наукового першоджерела; е/ мемуари, що також мали характер джерела; ж/ збірники народних пісень, "частушки" і т. ін. з/ статистичні матеріали загального характеру та статистичні огляди місцевого характеру; і/ перекладна наукова література; к/ повторні видання наукової літератури; л/ музейні довідники та провідники, що характеризують наукову роботу даних установ; м/ ювілейні видання, присвячені науковим робітникам; н/ метеорологічні огляди; о/ стенсграми скремих промов на з'їздах, якщо в промовах висловлювалися нові погляди або нові перспективи в розвитку ССРСР; п/ каталоги та бюлетені виставок, що мали характер науково-проблематичного видання; р/ науково оброблений матеріал поточних політичних питань; с/ некрологи, присвячені науковим робітникам, та некрологи громадських робітників, у діяльності яких був науковий елемент; т/ огляди наукової літератури, розраховані на наукового фахівця; у/ офіційний та неофіційний звітний матеріал про наукові з'їзди, а також звіти про діяльність наукових установ; ф/ рецензії, що мали науководослідний характер 120/.

Перед Комісією дуже гостро стояло питання про класифікацію матеріалів у Індексах. Після всебічного обговорення цього питання, Комісія вирішила не зв'язувати себе канонами й рамками ідеологічно застарілих класифікаційних схем, а виробити нові, відповідні до розвитку советської науки, для кожної з п'яти частин, на які ділилося все видання / відповідно до матеріалу, що його давала література/.

Щодо бібліографічного опису, то, виробляючи інструкцію, Комісія керувалась двома настановами: робити бібліографічний запис якнайкоротший, не ускладнюючи його відомостями, використовуваними у реєстраційних бібліографічних органах / розмір, друкарня, ціна, тираж і т.ін./, і одночасно - зрозумілим, щоб читачеві якнайменше доводилося звертатись до списків скорочених назв журналів та інших умовних знаків 121/.

Вміщуючи реферати, редакція не мала на меті давати науковцеві можливість обійтись без оригіналу. Реферат мав дава-

ти лише найістотніші вказівки щодо завдання, методики та наслідків дослідів цитованого автора. Відзначались найголовніші висновки його спостережень або досліджень, а також те нове, що вносила дана робота в науку. Реферат повинен був дати вказівку на наявність бібліографії. Форма його була дуже стисла: 400-500 друкованих знаків.

Ініціативу щодо складання Індексів наукової літератури наукові кола зустріли з величезним задоволенням. Фахівці вважали, що вони нарешті матимуть до своїх послуг організовану на державних підставах бібліографію, що реєструє й реферує наукову літературу СРСР з усіх галузей знання ^{122/}.

У зв'язку з цією роботою бібліографи почали складати плани щодо співробітництва з найвидатнішими органами спеціальної бібліографії на Заході. "Ініціатива Комісії щодо складання та видання Індексів наукової літератури, ініціатива, що могла б привести до утворення цілої мережі умов за різними фахами з різними органами всіх значніших культурних країн, була б надзвичайно бажана. Вважалося доцільним, щоб Постійна Комісія для складання "Індексів" приділила б цьому планові науково-бібліографічного зв'язку із Заходом належну увагу" ^{123/}.

С. Рубінштейн вважав, що для того, щоб організувати бібліографічну роботу на належній височині, треба, крім річників / які мають перевагу щодо компактності матеріялу / рівнобіжно видавати і бібліографічні органи малої періодичности, потрібні для швидкої інформації. Досвід роботи "Індекса" літератури за 1928 рік свідчить, що річник - це справа затажна. Навіть на Заході, де є вже великий досвід в такій праці, бібліографічні річники виходять із зніпінням.

Праця над складанням Індексів наукової літератури в Українській Книжковій Палаті була побудована таким чином: відповідав за неї один постійний робітник - вчений секретар - керівник Науково-Реферативної групи; до участі в складанні Індексів наукової літератури були запрошені науковці міста Харкова. Кожна галузь знання мала референтів відповідного фаху та редакторів - академіків, професорів, науковців. Вчений секретар цієї групи підлягав Комісії Індексів у Москві, але був самостійний у своїй праці, мав змогу виявити ініціативу; від нього залежало запрошення на працю того чи іншого референта або редакто-

ра. Він же добирав літературу для вміщення в Індексах, розподіляючи її на таку, що треба було реферувати, анотувати або давати лише бібліографічні записи./підкреслення автора - О.В./. Якщо потрібна була консультація, фахові редактори завжди могли її дати.

Редакторами українських матеріалів були: академіки Н.Б. Мельніков-Разваденков / + 1937 /, Проскура, Д.М. Сінцов, професори Потебня / + 1935 /, М.О. Хармадар"ян, С.О. Воровков та ін.

Як тільки до Палати надходили обов'язкові примірники наукової літератури, їх передавали до Науково-Реферативної групи, де перш за все відбувався добір літератури, що мала ввійти до Індексів. Після цього замовлялись реферати або анотації. До реферування наукової літератури були запрошені наукові робітники науково-дослідчих інститутів, вузів та інші фахівці. Після того, як реферати надходили до Науково-Реферативної групи, вони передавались на редагування редакторові відповідного фаху. Бібліографічна редакція та літературна належали вченому секретареві. Отже за кожен бібліографічну одиницю, що надсилалась до Комісії Індексів, була потрібна відповідальність.

Реферативна та редакційна праця була відрядна. Гонорар за реферування і редагування був досить скромний, особливо відповідно до платні, одержуваної професорами та академіками. Та праця референтів, крім гонорару, мала ще й той плюс, що до їхніх рук потрапляла найновіша література за їхнім фахом. Крім того, участь у роботі складання Індексів наукової літератури розглядали як роботу почесну, в національних інтересах України. Академіки та професори, перевантажені лекціями і науковими працями, вміли не тільки викроїти час для редагування рефератів, але й повертали їх завжди вчасно, у зазначені терміни, ніколи не затримуючи матеріалів. Вони вважали цю роботу за громадську, в інтересах української науки, державної бібліографії. Був ще один момент, ще одна особливість, що стимулювала працю науковців: реферат не включав жодної марксо-ленінської партійної оцінки. Це надавало Індексам характеру універсальності, пов'язувало їх із аналогічними показниками

всього світу. Другою рисою універсальності Індексів був переклад усіх бібліографічних описів німецькою мовою, що давало можливість науковцям усього світу бути в курсі наукової роботи країни, ізольованої від решти світу.

124/

Список Книжкових Палат СССР

Назва та рік заснування	Друкований орган та рік заснування	Адреса
Государственная Центральная Книжная Палата РСФСР 3.VIII-1920 р.	"Книжная Летопись" 1907	Москва 69, Новинский Бульвар, 36.
Українська Книжкова Палата 22.VI-1922 р.	"Літопис Українського Друку", 1924	Харків, вул. Артема, 29.
Беларуская Книжная Палата 1925 р.	"Летапіс Беларускага Друку", 1925	Мінськ, Со- ветская, 94.
Азербайджан девлет Кітаб Палатаси /Азербайджанська Державна Книжкова Палата/ 5.II.1925 р.	"Кітабіят", 1926	Баку, Кому- ністична, 10.
Сакартвелос Цігніс Палата /Книжкова Палата Грузії/ 24.IV.1924 р.	"Цігніс Матіане" 1926	Тбілісі, Ле- ніна, 28.
Гайастані Грапалат /Книжкова Палата Вірменії/ 27.XII-1922 р.	"Тпагрутян Тарегір" 1926	Ериван, Спан- дарян, Дім Культури.
Узбекистан Кітаб Палатаси /Узбекистанська Книжкова Палата/ 6.I.1926 р.	-	Самарканд, Старе Місто.
Туркменістан Кітаб Палатаси /Туркменістанська Книжкова Палата/ 2.IX.1926 р.	-	Асхабад-Пол- торацк, Карла Лібкнехта, 60.

Бібліографічний показник

- 1/ Єфремов, С. В тісних рямцях. Українська книга в 1798-1916 р.р., Київ. 1926. Укр.Наук. Інститут Книгознавства, стор. 5;
- 2/ Яловий, М. Українські рукописи, заборонені царською цензурою. Нова Книга. 1925. № 4-6, стор. 79;
- 3/ Єфремов, С. В тісних рямцях. цит. твір, стор. 3;
- 4/ Міяковський, В. Ювілей цензурного акту 1876 року. Бібліологічні Вісті, 1926. №3, стор. 68;
- 5/ Єфремов, С. В тісних рямцях. Цит. твір, стор. 13;
- 6/ Там же, стор. 16;
- 7/ Там же, стор. 28;
- 8/ Там же, стор. 29;
- 9/ Книжкова продукція на Україні в 1917-1922 р.р. Книга. 1923. № 2, стор. 66;
- 10/ Приходько, Ан. Книжкова продукція на Україні за час революції. Голос Друку. Кн. 1, 1921, стор. 18;
- 11/ Скрипник, М.О. Начерк історії пролетарської революції на Україні. "Червоний Шлях", 1923, № 1, стор. 91;
- 12/ Приходько, Ан. Книжкова продукція, стор. 23;
- 13/ Скрипник, М.О. . Статті й промови. Т. II., ч. II. ДВОУ.Х. 1931, стор. 380;
- 14/ Шпілевич, В. Матеріали до історії обов'язкового примірника на Україні. Українська Бібліографія. Вип. 1. "Методологічний Збірник". 1928, стор. 141;
- 15/ Там же, стор. 144;
- 16/ Шпілевич, В. Матеріали до ... цит. твір, стор. 144;
- 17/ Там же, стор. 145;
- 18/ Приходько, Ан. Книжкова продукція ... цит. твір, стор. 21;
- 19/ Шаповал, М. Революційний соціалізм на Україні. Відень. 1921, стор. 243;
- 20/ Шпілевич, В. Матеріали до ... цит. твір, стор. 145;
- 21/ Там же, стор. 146;
- 22/ Годкевич, М. Центральний бібліографічний відділ в 1921 р "Голос Друку". 1921. Кн. 1, стор. 70;

- 23/ Ковалевський, Юр. Бібліографія ... цит. твір, стор. 3;
- 24/ Там же, стор. 4;
- 25/ Там же, стор. 6;
- 26/ Там же, стор. 4;
- 27/ Там же, стор. 5;
- 28/ Там же, стор. 3;
- 29/ Рубінштейн, С. Основні завдання наукової бібліографії в ССРСР. Праці Одеської Центрально-Наукової Бібліотеки. Сдеса.1927.І.стор. 121;
- 30/ Годкевич, М. Центральний ... цит. твір, стор. 70;
- 31/ Ковалевський Юр. Бібліографія ... цит. твір, стор.10;
- 32/ Матовец, В. Різні типи бібліотек та їхнє місце у бібліотечній мережі. "Голос Друку". Кн. 1.1921, стор.65;
- 33/ Там же, стор. 66;
- 34/ Ковалевський Юр. Правила картографії. К. "Село Книга". 1923, стор. 5;
- 35/ Приходько, Ан. Книжкова продукція ... цит. твір, стор. 18;
- 36/ Шпілевич, В. Матеріали до ... цит. твір, стор. 139;
- 37/ Годкевич, М. Организация библиографической работы на Украине. Сб. Библиография в СССР и Книжные Палаты.Х.1928.стор. 98;
- 38/ "Голос Друку", Кн.І.1921, стор. 221;
- 39/ Газета "Комуніст".Х.1921.№ 65 /360/ за 26.III;
- 40/ Шпілевич, В. Матеріали до ... цит. твір, стор.148;
- 41/ Газета "Вісті" ВУЦВК. 1922, від 26.VII;
- 42/ Шпілевич, В. Матеріали ... цит. твір, стор. 149;
- 43/ "Бібліологічні Вісті". 1926.№ 4 /13/, стор. 60;
- 44/ "Бібліологічні Вісті". 1923, ч. 3, стор. 54;
- 45/ "Бібліологічні Вісті". 1926. № 2, стор. 85;
- 46/ Там же, стор. 85;
- 47/ "Бібліологічні Вісті".1923.ч.3, стор. 48;
- 48/ "Бібліологічні Вісті". Рік I.Грудень.1923.ч.4, стор.84,
- 49/ Годкевич, М. Организация ... цит. твір, стор. 103;
- 50/ Там же, стор. 104;
- 51/ Там же, стор. 107;

- 52/ Там же, стор. 107;
- 53/ Там же, стор. 107;
- 54/ Резолюція по доповідях на бібліографічні теми на I Всеукраїнській конференції наукових бібліотек. Праці і конференції наукових бібліотек УСРР. К. 1926., стор. 85;
- 55/ Годкевич, М. Статистика видань. "Нова Книга". 1925. №2, стор. 11;
- 56/ Там же, стор. 11;
- 57/ Приходько, Ан. Книжкова продукція ... цит. твір, стор. 18;
- 58/ Годкевич, М. До майбутньої каталографічної інструкції /Критичні нотатки/. Українська Бібліографія. Вип.1. "Методологічний Збірник". 1928, стор. 155;
- 59/ Там же, стор. 156;
- 60/ Годкевич, М. Організація ... цит. твір, стор. 110;
- 61/ Шамурин, Е.И. Каталогія. Руководство к библиографическому описанию книг. Применяется в Российской Центральной Книжной Палате. Л. "Колос". 1925, стор. 203;
- 62/ Дерман, Г.К., Иванов, Г.И., Трофимов, Л.В. Инструкция по каталогизации произведений коллективов. Утв. Научно-политич. секцией Госуд. ученого совета. Гос. Центр. Книжная Палата РСФСР. М. 1926, стор. 4;
- 63/ Там же, стор. 17;
- 64/ Там же, стор. 24;
- 65/ Там же;
- 66/ Постанови Народи. "Літопис Українського Друку". 1928. № 6;
- 67/ Годкевич, М. Адміністративна реформа та округова бібліотека. "Нова Книга". 1925. № 7-8, стор. 4;
- 68/ Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. 5 вересня 1923 р., ч. 26. Відділ I. Декрети та постанови ВУЦВК і РНК /4-11 липня 1923 року/, стор. 823;
- 69/ "Бібліологічні Вісті". 1925. № 1-2 /8-9/. Хроніка, стор. 145;
- 70/ Годкевич, М. Адміністративна ... цит. твір, стор. 4;
- 71/ Там же, стор. 5;
- 72/ Там же, стор. 5;

- 73/ Докладніше див. Козаченко, А. Книжкова продукція УСРР 1923-1926. "Бібліологічні Вісті". 1927. № 2, стор. 24;
- 74/ "Бібліологічні Вісті". 1926. № 3, стор. 93;
- 75/ Там же, стор. 119;
- 76/ Там же, стор. 119;
- 77/ Резолюція про видання друкованих каталогових карток "Біблістечний збірник". ч. I. 1926, стор. 88;
- 78/ Колесник, П. Плач Ярославни або агонія буржуазно-націоналістичної камени. /Літературно-політична позиція М. Зерова/. "За Марксоленінську Критику". 1934. № 4, стор. 35;
- 79/ Козловський, В. Бібліотекознавство в УСРР за період 1917-1927 років. Журнал Бібліотекознавства та Бібліографії. 1928. 2, стор. 5;
- 80/ Там же, стор. 5;
- 81/ Там же, стор. 5;
- 82/ Козловський, В. Бібліотекознавство ... цит. твір, стор. 10;
- 83/ Там же, стор. 10;
- 84/ Айзеншток, І. Бібліологічні Вісті, 1927, № 1-4. "Червоний Шлях". 1928. № 9-10, стор. 280;
- 85/ Бібліологічні Вісті. 1923. ч. 3, стор. 47;
- 86/ Хроніка. "Червоний Шлях". 1926, № 9, стор. 248;
- 87/ Положення про аспірантів у галузі бібліотекознавства та книгознавства. "Бібліологічні Вісті". 1927, № 2, стор. 104;
- 88/ Козловський, В. Бібліотекознавство ... цит. твір, стор. 10;
- 89/ Положення про Бібліографічну Комісію Української Академії Наук. Біблістечний Збірник". 1927, ч. 3, стор. 36;
- 90/ З роботи Книжкових Палат СРСР. "Бібліологічні Вісті". 1926. № 4, стор. 76;
- 91/ Там же, стор. 77;
- 92/ Там же, стор. 77;
- 93/ Там же, стор. 7;
- 94/ Там же, стор. 78;
- 95/ Там же, стор. 78;
- 96/ Там же, стор. 78;
- 97/ Там же, стор. 78;

- 98/ Там же, стор. 79;
- 99/ Там же, стор. 79;
- 100/ Там же, стор. 80;
- 101/ Там же, стор. 81;
- 102/ Годкевич, М. Організація ... цит. твір, стор. VII;
- 103/ Там же, стор. 187;
- 104/ Там же, стор. 187;
- 105/ Там же, стор. 188;
- 106/ Там же, стор. 189;
- 107/ Там же, стор. 192;
- 108/ Там же, стор. 193;
- 109/ Там же, стор. 194;
- 110/ Там же, стор. 196;
- 111/ Там же, стор. 198;
- 112/ Там же, стор. 188;
- 113/ Матовец, В. Різні типи бібліотек та їхнє місце у бібліотечній мережі. "Голос Друку". 1921. Кн.1, стор. 60;
- 114/ П'ята Всесоюзна Нарада Книжкових Палат. "Бібліологічні Вісті". 1929, № 4, стор. 71;
- 115/ Там же, стор. 71;
- 116/ Там же, стор. 72;
- 117/ Грушевський, Михайло, Акад. Науково-дослідчий і науково-видавничий рух Радянської України в 1927 році. Бібліографічний огляд. "Україна". 1928. Кн. 3, стор. 101;
- 118/ Карачківський, М. Організація бібліографічної роботи при Редакції "України". "Україна". 1928. Кн. 6, стор. 214;
- 119/ Научная литература СССР. Систематический указатель книг и журнальных статей. 1928. Общественные науки. Предисловие. С. XV;
- 120/ Там же, стор. XV;
- 121/ Там же, стор. XVII;
- 122/ Рубінштейн, С.Д. Современное состояние и очередные задачи научной библиографии в СССР. Библиография. 1929. № 4, стор. 17;
- 123/ Там же, стор. 20;
- 124/ Годкевич, М. Организация ... цит. твір, стор. 201

Матеріали до історії комунізму
у поневолених народів ССРСР

Мустафа В. Айтуган

ТЮРКО-ТАТАРСЬКІ КОМУНІСТИ В ССРСР

Основні національні території поневолених в ССРСР народів, у наслідок історичного життя, були багатонаціональними. Так, наприклад, на 1.1.1933 р. Україна мала такий склад населення: українців - 23 212 тис. /80,0%/; росіян - 2677 тис. / 9,2%/; жидів - 1577 тис. / 5,4%/; поляків - 467 тис. / 1,6%/; німців - 394 тис. / 1,4%/; інших 1760 тис. / 3,3%/. Серед "інших" було : румунів - 483 тис., татар і тюрків - 257 тис., греків - 167 тис., вірмен - 146 тис., білорусинів - 143 тис., болгар - 126 тис., чехів і словаків - 102 тис., кавказців - 63 тис., угорців - 43 тис. / В. Кубійович ЕУ, т. I, стор. 164/.

Нитки національних відносин України були переплутані царським правительством ще кол. Росії через колонізацію українських земель зайшлим елементом та переселенням українців поза її межі / Сибір, Далекій Схід, Казахія/. Вони ще більш були заплутані національною політикою большевиків.

Нитки національних відносин давалися знати на ході цілої революції і весь час використовувалися большевизмом для розпалювання антагонізмів навіть у складі національних комуністичних партій, для закріплення колоніального рабства в захоплених ними територіях. З окремих фактів, що сполучують український національний визвольний рух з рухами інших народів, особливо тюрко-татарських, треба завжди мати на оці такі, як от: утворення національних армій в Україні в часі большевизації південно-західного фронту під час першої світової війни, скликання першого з'їзду поневолених народів у Києві 21-28.IX.1917 р., забезпечення національних меншин в Україні національним представництвом в самсурядуванні та уряді Української Народньої Республіки, утворення національних районів на терені УССР та українських поза межами її, участь національних сил інших народів в закріпленні совєтської влади в УССР, загальні спільні акції національних сил проти большевизму.

Нарис Мустафи Айтугана, що містимо першим в серії "Матеріалів до історії національного комунізму

в СРСР", запозичаємо зі збірника "Дергі" що його видає Інститут в турецькій мові. Автор на прохання редакції доповнив його і дає документальну картину розвитку татарського національного комунізму та його змагання здобути хоч малий голос у справах свого народу в межах імперіялістичної політики КПСС.

Редакція

Советський Союз / як і колись Російська імперія/ це багатонаціональна держава: властива Росія / Московщина/ і колонії - країни, населені неросіянами.

До Жовтневої революції 1917 року в Російській імперії нараховувалося близько 30 мільйонів тюркських і мусульманських народів, які боролись за звільнення від колоніальної залежності.

До початку ХХ століття боротьбу за свободу мусульманських народів вели окремі особи, т.зв. лицарі / батирство/ але без позитивних наслідків. З початком ХХ століття мусульмани почали організовувати різні політичні партії, громадські товариства тощо.

Першою з таких мусульманських політичних партій була партія "Іттіфак" / єдина/, що постала 1905 року. Пізніше виникли і інші партії, що вели боротьбу за звільнення мусульман на місцях / Крим, Кавказ, Ідел-Урал, Туркестан/.

Тоді ж постали різні політичні партії російського, українського, грузинського, вірменського, фінського, білоруського та інших народів. Головнішими російськими партіями того часу слід вважати: партію конституційних демократів, партію соціалістів-революціонерів і соціал-демократичну партію.

Неуспіхи марксизму серед мусульман Росії

КПСС вважає, що вона веде свій початок від першого з'їзду РСДРП в 1898 році. Ця партія до 1917 року мала 5 з'їздів і до жовтня 1917 року нараховувала в своїх лавах 240 000 чле-

нів та кандидатів. В ЦК тоді було 21 членів і 6 кандидатів / див. таблицю/.

Не тільки в складі членів ЦК, але й серед рядового членства РСДРП/б/ майже не було на той час тюрко-мусульман. Правда, в 1905 - 1907 р.р. були настирливі спроби втягнути когось із мусульман в большевицьку фракцію цієї партії. Так большевики в Казані і Оренбурзі зуміли завербувати до своїх лав групу татарських робітників Алафузівського заводу. В цю групу входили: 1/ Хусейн Ямашов, 2/ Садик Сагдев, 3/ Валиулла Хуснутжінов, 4/ Кулахметов, 5/ Ахтямов, 6/ Х. Ямашов та інші ^{1/}.

Тепер комуністична преса в Казані намагається довести, що ця група була попередницею сьогочасних комуністів. Насправді під керівництвом Х.Ямашова була створена соціал-демократична організація, що не була большевицькою.

Після революції 1905 року в Оренбурзі постала соціал-демократична партія татаро-башкир: Х. Ямашов переїхав у 1907 році до Оренбургу і там, разом із башкирською соціал-демократичною організацією, видавав нелегальний часопис "Урал" татарською мовою. Газета почала виходити 1 квітня 1907 року. Всього вийшло 31 число ^{2/}. Видавцем "Уралу" був основоположник соціал-демократичного руху в Башкирії Гумер Терегулев ^{3/}. Характеризуючи часопис "Урал", комуністична преса в 1949 році писала: "Але "Урал" не був уповні большевицьким органом ... Не вбачав суттєвої різниці між спілкою ліберальної буржуазії "Іттіфак" та мусульманськими трудовиками / хизмет тайфесі/, зводячи всі різниці між ними до форми ..." ^{4/}

Таким чином і ця соціал-демократична група не була большевицькою, вона стояла ближче до мусульманської партії "Іттіфак" до мусульманських есерів "Хизмет тайфесі". З наступом у Росії реакції в 1907 році ця група розпалась, частина татаро-башкирських с.-д. влилась в інші національні партії, частина ж взагалі від с.-д. руху і від марксизму відмовилась.

Один із основоположників соціал-демократичного руху в Башкирії серед башкир і татар, видавець часопису "Урал" Гумер Терешулов, показав своїми діями всю чужість марксизму для колоніальних народів. Покращання життя наших колоніальних робітників прийде одночасово із звільненням народу від колоніально-

го становища. Тому для здійснення цієї ідеї Г. Терегулов у 1917 році, після Лютневої революції, бере активну участь в мусулманських з'їздах у Москві й Казані. Він був вибраний депутатом національних зборів "Ідел-уральської з'єднаної держави". У липні 1917 року від фракції "Туркчі" він працював членом освітньої комісії. Після большевицької окупації Ідел / Волга / - Уралу Г. Терегулов емігрував за кордон. Помер в Істамбулі в 1939 році ^{5/}. Хусейн Ямашов помер у 1911 році ^{6/}.

В 1905 - 1907 р.р. також серед бакинських робітників-нафтовиків була створена невеличка соціал-демократична група під назвою "Гуммет". Керівниками цієї групи були Азизбеков, Джапаридзе. Ця група 26 травня 1906 року почала видавати часопис "Коч-Девет" / Заклик / двома мовами - азербайджанською і вірменською ^{7/}. Група "Гуммет" у 1918 році відмовилась від марксизму і комунізму. Большевики самі пишуть про це так: "Гуммет" в 1918 року відмовляється підтримувати советську владу" ^{8/}. Гумметисти підтримували національну народню партію "Муссоват" і демократичний уряд Азербайджану.

В Туркестані, в Криму, на Північному Кавказі не було ніяких соціал-демократичних груп чи гуртків.

Таким чином, можна ствердити, що серед мусулман до 1917 року не було слів ні одного комуніста. Партійні організації РСДРП/б/ на мусулманських землях кооптувались виключно із колоністів-росіян. Мусулмани до них не належали.

Початки комуністичного руху серед тюрко-мусулманських народів

Перед появою членів большевицької партії від тюрко-мусулман політичне становище в 1917 році було таке:

Після Лютневої революції фактична влада перейшла в руки партії кадетів, есерів і частково соціал-демократів / меншовиків/. До складу цього тимчасового уряду не входив ні один представник від тюрко-мусулманських народів.

Колишні члени Державної Думи мусулманської фракції після Лютневої революції організували "Всеросійське мусулманське революційне бюро" для очолення визвольної боротьби мусул-

ман Російської імперії.

Турко-мусулмани не були членами тих політичних партій, що творили тимчасовий російський уряд. Тому вони й не входили до Тимчасового Уряду. А не були вони членами цих партій тому, що ні партія кадетів, ні есери ніколи не визнавали права самовизначення націй, тобто вільне відокремлення їх від Росії^{9/}. Національне питання, так само, як і питання про земельну реформу та про війну, Тимчасовий Уряд відкладав до скликання Установчих Зборів, тобто до осені 1917 р.

Тимчасовий Уряд призначав на місце старої царської адміністрації своїх комісарів, представників партій, що входили до складу Тимчасового Уряду. Практично це приводило до того, що мусулмани навіть на місцях не могли творити самоуправи; їх тримали й далі на колоніальному становищі, як це було й за царизму.

Чисельно слаба большевицька партія після Лютневої революції, використовуючи демократичний лад, розгорнула працю по мобілізації сил для боротьби з кадетами, меншовиками, есерами та монархістами.

В квітні 1917 р. РСДРП/б/ скликала в Петрограді свою конференцію. Основними гаслами, ухваленими на конференції, були: припинення війни, земля селянам, влада советам. Щоб викликати до себе симпатії неросійських народів, на конференції було поставлено національне питання. В ухвалі конференції з цього приводу говориться:

"...за всіма націями, що входять до складу Росії, повинне бути визнане право на вільне відокремлення і на творення самостійної держави. Заперечення такого права, незастосовання заходів, що гарантували б його практичне здійснення, дорівнюється підтримці політики захоплень і анексії"^{10/}.

Отже, вже в квітні 1917 р. большевики вели підготовку працю для втягнення в свої лави також представників турко-мусулман. З другого боку, такі гасла конференції ставили в опозицію до Тимчасового Уряду всі неросійські народи, бо Тимчасовий Уряд не мав ніякої позитивної програми щодо розв'язки національного питання, ба навіть не визнавав його наявності.

В квітні 1917 р., коли Тимчасовий Уряд ще не пробував розв'язувати національного питання та не переводив аграрної реформи, большевики вже висунули гасла самовизначення всіх націй Російської імперії " аж до відокремлення" та передачу всієї землі селянам.

За таких обставин Всеросійське мусульманське революційне Бюро скликало на 1 травня 1917 р. у Москві всеросійський мусульманський з'їзд, на який прибуло 900 делегатів, представників 30- мільйонного мусульманського населення Росії ^{11/}. На цьому з'їзді, після довгих дебат, щодо першого питання надійшло дві резолюції: перша / внесена північнокавказьким делегатом Ахмедом Соліховим/ домагалась національно-культурної автономії для мусульман Росії, друга / внесена азербайджанським тюрком Мемедемін Расулзаде - партія "Муссават"/ домагалась територіальної автономії в рамках Російської Федерації. Значною більшістю голосів була прийнята друга резолюція, що, на думку Аяза Ісхакі / Ідел-Урал/ була рівнозначна з практичною вимогою творення автономних територій: Туркестану, Криму, Кавказу, Ідел-Уралу й Сибіру ^{12/}.

Роз'їхавшись 11 травня, делегати на місцях почали здійснювати ухвали Московського з'їзду мусульман Росії, тобто почалось самозначення мусульманських народів. Уже восени 1917 року утворились самостійні держави зо своїми парламентами і конституціями: Азербайджан, Крим та створились передумови для самостійности Ідел-Уралу, Туркестану і Північного Кавказу, себто 5 мусульманських держав.

Розуміється, що здійсненню самоозначення на місцях перешкоджали губернатори Тимчасового Уряду, кадети, есери, меншовики, большевики та рештки монархістів, об'єднаних навколо реставраційних рухів Колчака, Дутова і Денікіна. Але, не зважаючи на ці перешкоди, мусульмани здійснювали ухвали Московського з'їзду, опираючись на свої власні збройні сили - відкликаних із фронту тюрко-мусульманських солдат та офіцерів.

Окремі мусульманські соціалісти тоді нечисельні не проявляли активності; вони поодиначі тягнулись до большевиків, бо резолюції квітневої конференції цієї партії, щодо національного питання подавали їм надії на звільнення колоніальних

народів Росії.

До жовтня 1917 р. всі 5 тюрко-мусульманських республік майже оформились: мали свої - курлтаї - міллят-меджіліси і слабенькі свої озброєні сили. Це підтверджують самі большевики:

"... ще до жовтневої революції Росія, як держава, являла собою образ руїни. Стара "велика держава" і поруч з нею цілий ряд нових дрібних "держав", що тягнулися в різні боки. Така була дійсність" 13/

Але не лише тюрко-мусульманські народи самоозначились. Утворились самостійні республіки - Україна, Білорусь, Балтійські держави, Польща, Грузія, Вірменія, Фінляндія. Про те, що колоніальні народи самоозначились, свідчить хоча б така цитата:

"Соціалістична революція, що перемогла в центрі, розповсюджуючись по всій країні, наптовхнулась на греблю перепон у вигляді контрреволюційних національних урядів, що утворились на окраїнах Росії" 14/.

Це свідчить про те, що большевики у цих новопосталих чи відновлених державах ґрунту не мали. Мусульманські соціалісти стягувались у Москву і Петроград, поближче до ЦК РСДРП/б/. Під осінь невелика частина татаро-башкирських соціалістів перейшла у табір большевиків, намагаючись використати цю партію у своїх інтересах для самоозначення своєї країни, згідно з ухвалами квітневої конференції РСДРП/б/ по національному питанню, бо на місцях, як про це ми вже згадували, здійсненню самоозначення перешкоджали царські генерали, Тимчасовий Уряд і російські націоналісти.

Перший з'їзд мусульман Росії у Москві 11 травня вибрав Центральне Бюро мусульманського Союзу. Большевики намагались мусульманський союз прихилити на свій бік, але не мали успіху. Тоді ЦК РСДРП/б/ вирішив поруч з існуючим мусульманським союзом, організувати большевицьке мусульманське бюро. 17 січня 1918 року декретом СНК був створений комісаріят для справ мусульман Росії. Комісаром для мусульманських справ був призначений Муланур Вахитов 15/. Цей Комісаріят складався з авантюриста Гізатула Янгаличева, Каміла Матиґи / актор/, Шаріфа Манатова / працівник царської охоранки/ і тих мусульман, які відійшли до большевиків після 2-го мусульманського з'їзду в Ка-

зані 20 липня 1917 р. - Муланура Вахитова, соціалістів Галімджана Ібрагімова, Фатіха Сейфі, Каміла Якуба та Хансуварова, згодом працівника в часописі "Чулпан" ^{16/}.

У цей комісаріят кооптували інших мусулманських представників, а саме: з Туркестану - Крбізова, Рискулова, з Кавказу - Н. Нариманова, Багірова, Мусабекова. Також до Наркомнацу / Народній Комісаріят у справах національностей / призначено було членом колегії Мирсайда Султангалєєва. Він у 1917 році працював у Баку вчителем ^{17/}. Як висунувся на таке визначне становище невідомий Султангалєєв? Можна припускати, що це сталося завдяки тому, що в бакинській організації РСДРП /б/ працювали Сталін, Джапарідзе, Азидбеков. Султангалєєв вступив у члени РСДРП/б/ в 1917 р. в Баку і там, очевидно, особисто познайомився зо Сталіном. Під час організації Наркомнаца 1918 року в Москві Сталін його притягнув на працю, як члена колегії і заступника наркома від мусулман. В той же час стали членами РСДРП/б/ Юмагулов / перший ревком Башкирії - 1918 року /, Баймбетов / член ревкому Татарії, 1918 р. /, Сайдгалєєв / голова ЦВК Татарії з 1920 р. /, Фердєєєв / нарком юстиції Криму з 1920 р. /. Після організації мусульманського Комісаріату в січні 1918 р. пристали до большевиків: Мансуров, Адгамов, Галі Галєєв, Мухтаров, Сабіров, Я. Чанишов та інші.

Таким чином, в січні 1918 року було до двох десятків мусулманських комуністів, зосереджених у Москві. Самостійної большевицької організації тюрко-мусулман ще не існувало.

Організація комуністів-мусулман

У 1918 році, а саме, 12 квітня, большевики скупували Ідел-Урал ^{18/}, зокрема Казань. Це була перша жертва тюрко-мусулманського Сходу. Після насильного захоплення Ідел-Уралу, большевики почали там творити свої комісаріати. Самі большевики про це пишуть:

"Якщо при організації національних комісаріатів народів західних областей Наркомнац спирався на комуністичні секції, висуваючи на чолі посади ко-

муністів, то цілком інакше стояла справа при творенні комісаріятів і відділів для народів східних областей" 19/.

Серед народів Сходу большевицькі організації майже не існували. Доводилося притягати до праці в апараті Наркомнацу окремих осіб. Тому ЦК РСДРП/б/ і Наркомнац, з метою залучення до партії татаро-башкир, почали видавати в 1918 році в Москві часопис татарською мовою "Чулпан" 20/.

На сторінках "Чулпан-у" друкували промови Леніна, статут і програму партії та агітаційний матеріал, скерований проти мусульманського духівництва і національної інтелігенції. На доручення Сталіна було видано накладом в 50 тис. примірників переклад "Комуністичного маніфесту" 21/. Крім цих пропогандивних зусиль, яких аж ніяк не вистачало для большевизації мусульман, большевики вогнем і мечем ліквідували членів національних тюркських партій, їх органи - часописи і журнали; вони почали жахливий похід проти мусульманського духівництва та інтелігенції. Впродовж цього періоду вони зуміли приєднати до партії РКП/б/ близько сотні легковірних татар і башкирів.

Після окупації Казані, за наказом ЦК РКП/б/ та особисто Леніна і Сталіна туди прибули працівники Мусульманського Комісаріату та Наркомнацу з Москви. По трьох місяцях праці на нараді мусульман-комуністів у Казані 17-20 липня 1918 р. був вибраний ЦК комуністів / большевиків/ мусульман. Цей комітет розпочав підготування до з'їзду комуністів-мусульман у Москві 22/, після чого восени 1918 р. і був скликаний з'їзд комуністів-мусульман.

"17 листопада 1918 р. в Москві збирається перший з'їзд мусульман-комуністів. Представники осередків, комітетів і секцій при загальних комітетах, всього 43 делегати міст і повітів Поволжжя, Кавказу, Криму. На порядку денному з'їзду були питання: 1/ Доповідь ЦК комуністів-мусульман / мабуть цю доповідь зробив М. Султангалеев, - автор/, 2/ Доповідь з місць, 3/ Поточні справи, 4/ Організаційні питання, тип парт-організації мусульман. і т.д." 23/.

З приводу організаційного питання на з'їзді розгорілась гостра боротьба, головним чином навколо питання про форми організації комуністів-мусульман. М. Султангалеев був за створення

самостійної партії мусульман-комуністів із своїм ЦК, що входила б до РКП/б/ на принципах федерації. Інший комуніст з приводу цього писав:

"...прихильники помилкового погляду відстоювали збереження мусульманських організацій комуністів як самостійної партії" 24/.

Чи хотіли ці комуністи-мусульмани справді організувати компартію - неясно, бо Султангалеев згодом організував іншу, підпільну антикомуністичну партію. На I з'їзді між членами ЦК РКП/б/ і членами ЦК комуністів-мусульман виник розкол. Ленін і Сталін не могли погодитися на вимогу Султангалеева та з'їзду. Цілком ясно, що самостійна партія означала самостійну владу і самостійну країну. Тому Сталін вніс пропозицію про те,

"...що мусульмани-комуністи повинні об'єднатися в секцію РКП/б/ дотеперішню назву "Російська партія комуністів / большевиків/ мусульман" замінити загальною назвою РКП/б/. Комітет перейменувати ... в ЦК мусульманської організації РКП/б/" 25/.

Після дискусій 24 листопада 1918 р. з'їзд вибрав Центральне Бюро мусульманської організації РКП/б/ та його голову - Сталіна - мусульманин, - Автор/ 26/. ЦК РКП/б/, Ленін і Сталін шляхом такої політики намагались зробити із комуністів-мусульман тільки помічників для колонізації їх країн і народів. Вони розраховували на побудову єдиної і неподільної партії большевиків. З цього дня виникло недовір'я до мусульман-комуністів.

Кількість комуністів-мусульман на I-му з'їзді невідома. Гадається, що тих 43 делегати на I-му з'їзді були тільки від татар-башкирів при спільних комітетах і від кількох сот комуністів, які вступили в партію в 1918 році. Здається від Туркестану, Криму й Кавказу були приявні на з'їзді лише одиниці, бо Червона Армія тоді ще не окупувала тих країн. У цей час РКП/б/ нараховувала в своїх лавах до 300 тисяч членів / див. таблицю/. Майже всі учасники I-го з'їзду комуністів-мусульман в 1918 році були до 1938 року зліквідовані. Їх обвинувачували, головним чином, в пантюркізмі, панісламізмі та націоналізмі.

На наступних з'їздах нікого з них не було обрано до ЦК РКП/б/.

2-й з'їзд комуністів-мусулман . Початок творення обкомів
у мусулманських країнах /1919 - 1921 /

ЦК РКП/б/ постійно міняв назви, творив нові установи для комуністів-мусулман , не даючи ніякої змоги створити окрему мусулманську компартію. Не зважаючи на те, що на I-му з'їзді була прийнята нова назва "ЦК мусулманської організації РКП/б/", в березні 1919 р. він був перетворений в "Бюро комуністичних організацій народів Сходу" із секціями при ньому: татарською, башкирською, киргизською, туркестанською, азербайджанською та іншими ^{27/}. Ці зміни назв відповідали обставинам, бо Червона Армія вже на той час ліквідувала "Ідел - Уральський з'єднаний штат", втопивши в морі крові мусулман татар-башкирів, і посувалася далі для завоювання Туркестану, Криму й Кавказу. До речі зазначити, що командир військ Східнього фронту, комуніст і член ЦК М. Фрунзе, у своєму наказі № 150 з 4 жовтня 1919 р. писав :

"Славетні війська Туркестанського фронту пробивають Росії шлях до бавовни і нафти, стоять напередодні завершення свого завдання" ^{28/}.

ЦК РКП/б/ розпочав ще настирливіше закликати і вербувати мусулман в компартію. 22 листопада 1919 р., напередодні завершення операцій Червоної Армії в Туркестані, ЦК РКП/б/ скликав 2-й з'їзд комуністичних організацій народів Сходу. Якщо на I-му з'їзді в 1918 р. було всього 43 делегати, то на 2-му з'їзді уже зібралось 80 делегатів. І на цьому з'їзді розгорілась гостра боротьба щодо форм партійної організації і організації державної системи в мусулманських країнах. Але висловлювання делегатів стали обережнішими, стриманішими, бо на цьому з'їзді комуністи-мусулманці були цілком залежні від ЦК РКП/б/, а свого ЦК вже не мали.

Мета і значення 2-го з'їзду комуністів-мусулман ясно сформульовані у виступах Леніна і Сталіна.

"2-й Всеросійський з'їзд комуністичних організацій народів Сходу - з'їзд представників місцевих мусулман -комуністів / татар-башкирів, народів Туркестану та ін./, що відбувся з 23.11. до 3.12. 1919 р. З'їзд був відкритий від імени ЦК РКП/б/ т. Сталіном, який висловив певність, що "з'їзд зуміє продовжити розпочату працю пробудження народів Сходу, закріплення мосту, перекиненого між Заходом й Сходом, за звільнення трудящих мас від віковичного уярмлення, уярмлення імперіялізмом" 29/.

Про мету і значення "мосту" та про ролі вантажників комуністичного багажу / маємо на увазі делегатів з'їзду, - автор/ Ленін сказав докладніше у своїй промові 22 листопада 1919 року при відкритті з'їзду:

"Я повинен сказати, що якщо російським більшовикам довелось пробити пролом у старому імперіялізмі, взяти на себе незвичне завдання творення нових шляхів революції, то вам, представникам трудящих мас Сходу, доведеться виконати ще величніше, ще новіше завдання ... Вам доведеться в історії розвитку світової революції, що буде, зважаючи на її початок, продовжуватися багато років і вимагатиме багато праці, вам доведеться в революційній боротьбі, в революційному русі відіграти величну ролю та об'єднатися в цій боротьбі з нашою боротьбою проти міжнародного імперіялізму ... У вас є зв'язки і змога турбуватися далі про те, щоб в кожній країні, зрозумілою для народу мовою, провадилась комуністична пропаганда" 30/.

Таким чином Ленін, Сталін і ЦК РКП/б/ розраховували скерувати національно-визвольні рухи колоніальних народів Російської імперії, зокрема мусулман, в комуністичне річище. Практика однак показала, що ні Ленін, ні Сталін, ні ЦК РКП/б/ на протязі 40 років не змогли використати комуністів-мусулман як вантажників комуністичного багажу. Сталінський міст не був збудований. Але зате неслухняні комуністи-мусулмани заплатили за свою стійкість власним життям.

Якщо на 2-му з'їзді зовні все ніби було спокійно, то на місцях кипіла гостра боротьба між російськими більшовиками і мусулманськими комуністами. Наприклад, ЦК РКП/б/ і СНК 22 березня 1919 року створили Башкирську АССР, але партійного органу ще не було; офіційно очолював першу мусулманську авто-

номну республіку Ревком, головою котрого задля форми і пропаганди був призначений башкир Юмагулов. ЦК РКП/б/ з метою створення обкому в Башкирії скликав 8 - 11 листопада 1919 року партійну конференцію. На ній комуністи-башкири висунули свій власний проєкт щодо організаційного питання і типу партійної організації.

"В республіках колись пригнічених націй, де є також пролетаріат колись пануючої нації, загальне керівництво та ініціатива партійної праці належать місцевому пролетаріату, а представники панувальної нації в жодному партійному органі не сміють займати більше третини місць. Там, де туземні комуністи складають менше 1/4 загальної кількості комуністів перед тим пануючої нації, останні обмежуються працею тільки між колоністами, цілком підкорюючись загальному партійному органу туземної республіки" 31/.

Башкирські комуністи, виходить, добре розуміли, що питання звільнення від колоніального ярма це питання влади. Питання влади тісно пов'язане з наявністю самостійної і незалежної національної партії. Ці дії башкирів можна порівняти з діями нинішнього титоїзму.

Чи хотіли башкирські комуністи будувати комунізм і мати для цього самостійну партію - не відомо. Але відомо, що через 2 місяці після утворення башкирського обкому, - "вночі з 15 на 16 січня 1920 року за наказом голови башревкому Юмагулова були заарештовані всі члени башкирського обкому РКП/б/" 32/. Характеристично, що це був перший обком на території тюркомусульманського Сходу і цей перший обком був заарештований комуністом-мусульманом. Щоб це налагодити "уповноважений СНК Артем - Сергеев і представник ВЦИКу Самоїлов вжили всіх необхідних заходів" 33/. Ці члени ЦК РКП/б/ не церемонились: вони зажадали від командуючого туркестанським фронтом М. Фрунзе збройної допомоги. Тому Юмагулов 19 січня був змушений телеграфувати до команди туркестанського фронту, що заарештовані будуть звільнені, але з умовою, щоб вони виїхали в Москву 34/. З цієї вимоги Юмагулова видно, що заарештовані члени обкому Башкирії були москвичами. За непокірність Юмагулова та його ревком зліквідовано. Після такого і подібних йому випадків ЦК РКП/б/ почав діяти обережніше. В окупованих згодом інших мусульманських країнах у ревкоми й обкоми вже не допускали місце-

вих комуністів, а якщо й допускали, то лише на підрядні ставниці. Керівні посади займали виключно люди, прислані з Москви. Таким чином демократія була ліквідована і почалась диктатура партії та ВЦВК в мусулманських республіках. Наприклад, після окупації Туркестану / 22 лютого 1920 р. / ЦК РКП/б/ скерував у Туркестан комісію, складену із Куйбишова, Фрунзе і Кагановича - тобто членів ЦК.

Після цих двох з'їздів мусулман-комуністів / 1918 і 1919 р.р. / нового з'їзду мусулман-комуністів скликано не було. Всіх комуністів об'єднали в єдину РКП/б/.

У березні 1919 р. загальна кількість комуністів в СРСР становила 313 760 чоловік, членів ЦК було 19, кандидатів у члени ЦК - 8, членів Політбюро - 5 осіб, Секретаріат складався з 2 осіб. Із комуністів-мусулман нікого не було ні в Політбюро, ні в ЦК / див. таблицю/.

" Антисоветські настрої", виступи і дії мусулман-комуністів

/ 1921 - 1931 /

У ці роки комуністи-мусулмани вели вперту боротьбу проти ЦК РКП/б/, за свою національну волю. Про це є чимало документів, з яких ми наведемо кілька.

1 документ. Лист голови ЦВК Татарської республіки Сандгалієва / члена партії з 1918 року / на ім'я Леніна, датований 18 червня 1921 р.

"Дорогий Володимир Ільїч!" - писав він, ставлячи чотири запитання.

Перше запитання: Чи необхідне існування малих автономних республік Російської советської федерації взагалі і зокрема існування татарії ?

Ленін обмежився відповіддю - "так".

Друге питання: Якщо "так", то на який час, інакше кажучи, для здійснення яких завдань і для досягнення якої мети?

Ленін відповів - "надовго". /На практиці ж виявилось, що

автономні республіки не довговічні: 1941 - 1945 р.р. було 8 автономних республік ліквідовано самим ЦК КПСС/.

Третє запитання: Чи я не помиляюсь, якщо дотримуюсь такої думки, що, добре розуміючи резолюцію X з'їзду партії по національному питанню, в процесі реалізації їх комуністи колишньої пануючої нації, як ті, що стоять своїм рівнем у всіх відношеннях вище, повинні грати ролю педагогів і няньок щодо комуністів і всіх трудящих колишніх уярмлених націй, іменем яких називається та чи інша автономна республіка / область комуна/; а в міру зростання автономної республіки, перші повинні уступити свої місця своїм учням і наслідникам. Після досягнення останніми достатнього / для успішного керівництва партійною і советською роботою/ досвіду та кількісного зросту також ініціатива повинна перейти до рук цих наслідників?

Ленін обмежився відповіддю - "не педагогів і няньок, але помічників" /Але ці "помічники" і до нині не поступилися своїми місцями на користь неросійських народів ані в партійно-советському апараті, ані навіть в кількості членів партії в автономних чи й союзних республіках!/.

Четверте запитання: У всіх автономних республіках, а в даному випадкові і в Татарії, серед тутешніх комуністів /татар/ існують дві течії, що різко відрізняються одна від другої; одна течія стоїть за класову боротьбу і прагне до дальшої класової диференціації туземного населення, друга течія має відтінок дрібнобуржуазного націоналізму і є проти класової боротьби ...

З приводу цього Ленін попрохав "точних, коротких і ясних даних про обидві течії" ^{35/}.

Мусулмани-комуністи у своїй більшості не зоріяли класовій диференціації туземного населення. Колишній революціонер, член Казанського Губвиконкому в 1918 році, Гилмдар Баймбетов у роки суцільної колективізації та заміни арабської абетки на латинську казав: "Якби на місці росіян в советських установах сиділи татари, було б гаразд. Татаро-башкирські куркулі не такі вже й небезпечні ..." ^{36/}.

Ці дії правих комуністів, - і Султангалеева, і Баймбетова - можна порівняти з нинішнім тітоїзмом, бо ж без жодних пе-

ребільшень можем сказати, що вони хотіли позбутися в мусулманських республіках російських комуністів.

Другий документ. Він стосується 4-ої наради ЦК РКП/б/ з відповідальними робітниками національних республік та областей, що відбулася 10 - 12 червня 1923 р. в Москві. Тоді обмірковувалося питання про "правих" і "лівих" в національних республіках та областях. "Справа Султангалєєва" обмірковувалась 10 червня 1923 року. Основним доповідачем був Сталін.

Сталін говорив: "... Коли я дістав можливість ознайомитися з його / тобто Султангалєєва, - Автор/ першим конспіративним листом, адресованим, здається, Адганову / Башкирія /... його перший лист говорить про те, що він, Султангалєєв, уже розриває з партією ... він пише про членів ЦК так, як можуть писати тільки про ворогів ..." 37/

"Я слухав, - продовжував Сталін, - Рискулова / туркестанець, - Автор/. Його промова була не цілком конкретною ... у нього лежать вдома два конспіративних листи Султангалєєва, котрих він нікому не показав, ясно, що він був зв'язаний із Султангалєєвим ідейно ... йдеться про ідейний, ідєслогічний зв'язок із султангалєєвщиною ..." 38/

Переходячи до Кримської республіки, Сталін, говорив: "Промова Фердеєса була суцільною дипломатією від початку до кінця. Хто ним керував ідейно: Султангалєєв Фердеєсом, чи Фердеєс / наркомюст Кримської АССР, - Автор/ Султангалєєвим, це питання я залишаю відкритим..." 39/

Щодо Туркестану, Сталін сказав: Добре говорив, по-моєму, Хаджанов, не погано говорив Ікрамов. Але я повинен відмітити одне місце в промовах цих товаришів ..., що між Туркестаном нинішнім і царським нема ніякої різниці, що тільки вивіска змінилася, що Туркестан залишився таким самим, яким він був за царизму..." 40/

Після "відкриття" султангалєєвщини, нарада прийняла ухвалу.

Документ третій. В ухвалі читаємо: "Султангалєєв, поставлений партією на відповідальне становище / член Колегії Наркомнаца/, використав своє становище та зв'язки, що їх мав,

з відповідальними робітниками в республіках і областях / як із партійними, та із позапартійними/, щоб створити нелегальну організацію для протидії міроприємствам партійних органів з центру ... Антипартійна робота довела Султангалеева до зрадницьких спроб з явно контрреволюційними силами, покликаними до усунення советського ладу. Це ставить його поза лави комуністичної партії" 41/.

Наслідки цієї ухвали: "Влітку 1924 року Султангалеев був заарештований. Разом з ним заарештовано 250 татаро-башкирів, його однодумців..." 42/

Скільки було заарештовано і зіслано національної інтелігенції в Туркестані, в Криму і на Кавказі - невідомо. Однак, здається, що це далеко перевищувало кількість заарештованих і зниклих татаро-башкирів.

Четвертий документ. Під керівництвом Алібекова в 1926 році ЦВК Казахстану прийняв ухвалу, "... згідно з якою під час землевпорядкування в Казахстані росіяни, які самовільно переселилися сюди після 31 серпня 1925 року, позбавлялися права на наділ землі, вони повинні були виїхати назад, або задовольнитись правом арендувати землю. При цьому, арендувати повинні були від самої влади Казахстану" ... Голоцокіну / секретар ЦК компартії Казахстану, росіянин, - Автор/ ця ухвала не сподобалася. Він розповідає: " Перед тим, як іти на засідання комісії, я викликав товариша Алібекова та інших і попросив їх пояснити мені, у чому справа. Виявилось, що виконуючи ухвалу ЦВК / про самовільних переселенців/, близько 40 - 50 тисяч родин росіян доведеться або виселити назад, або запропонувати їм арендувати землю. Потім, прийшовши на засідання комісії, я запитав, чи це правда? Чи є у вас озброєна сила, щоб виселити назад 200 тисяч душ росіян? Чи є у вас грошові засоби, щоб покрити видатки, зв'язані з перевозом їх назад, на свої місця?"

Результат інтервенції Голоцокіна, як він сам каже, був такий: "Засоромились, згсдились, відмінили" 43/.

Хоча Казахстан за конституцією є союзною республікою, що входить добровільно в ССРСР, фактично там Алібекови не мали ні слова, ні сили, ні влади. Вся влада перебуває в руках ЦК і його членів. Це доводить, що Казахстан - поневолена колоніальна країна.

П'ятий документ. В Криму в ці роки також постав спротив заходам ЦК комуністичної партії, спротив очолюваний головою ЦВК Кримської автономної республіки Вели Ібрагімовим / з 1923 до 1928 р.р./.

"Земля, що належала поміщикам з російської аристократії, частково була передана селянам, а частково перетворена в т.зв. радгоспи й артлі. В середньому, в Криму, в степовій частині, під керівництвом Вели Ібрагімова були утворені нові села, куди переселились турки-селяни з перенаселених частин півострова" ^{44/}.

Москва наказала заборонити ці міроприємства, але кримські турки продовжували свою справу. "Москва відповіла на спротив Вели Ібрагімова і його прихильників піддали політичному примусові та репресіям. У січні 1928 р. Вели Ібрагімов був обвинувачений у місцевому націоналізмі, заарештований, засуджений і розстріляний / 9 травня 1928 р./ . Тоді ж було заарештовано під цим самим закидом 3500 кримських турків і розстріляно або виселено ..." ^{45/}

Що так сталося під безпосереднім керівництвом ЦК, свідчать самі большевики: "8 серпня 1928 року ЦК ВКП/б/ після переведеної перевірки праці партійних і советських організацій Криму прийняв історичну для Криму ухвалу в справі ліквідації веліібрагімовщини та оздоровлення партійних організацій" ^{46/}.

Це доводить, що ЦК ВКП/б/ поводить ся у своїх колоніях, як йому хочеться, а не як хоче нарід та місцева влада.

Шостий документ. Перед початком суцільної колективізації і заміни арабської абетки на латинську, а також початком найсильнішого переслідування ісламської релігії, восени 1928 року, Мирсаїд Султангалєєв / звільнений у 1925 р./ знову був заарештований. Після цього розпочалася масова чистка і арешти національної мусульманської інтелігенції. Комісія ЦК ВКП/б/ про цю чистку в своєму рапорті писала: "Татарія і Башкирія складається із замаскованих націоналістів, або з позапартійних шахраїв" ^{47/}.

В журналі "Горцы Кавказа" далі читаємо: "У зв'язку з цією подією / чисткою, - Автор/ кількість заарештованих інтелігентів у Татарії досягала 5 тисяч чоловік" ^{48/}. Серед цих 5 тисяч у першу чергу були комуністи татари і башкири. Через чистку

у першу чергу були пропущені всі члени і кандидати комуністичної партії Татарії - 16 620 чоловік. Наслідки чистки такі: виключено 2056 чоловік, з них членів партії 1300, кандидатів 756, комсомольців 108 чоловік, знято з посад партійних і советських працівників 239 чоловік..." 49/

Ось короткий перелік антикомуністичних подій і виступів серед комуністів тюрко-мусулманського Сходу. ЦК ВКП/б/ був зайнятий тільки чисткою серед комуністів-мусулман, і не знаходив належного лояльного члена партії, щоб його вибрати в члени ЦК або Політбюро ВКП/б/.

Висунення кандидатів у члени ЦК і навіть членів ЦК з-поміж

комуністів-мусулман / 1922 - 1951 р.р./

У ті роки, як відомо, більшовики організували понад 20 мусулманських республік; у кожній із них вони створили обкоми нацкомпартії або ЦК. Було 6 ЦК нацкомпартій, 10 обкомів автономних республік, 7 обкомів автономних областей, разом 23 партійних організацій, підлеглих безпосередньо ЦК ВКП/б/. Не зважаючи на велику кількість парторганізацій, у члени ЦК ВКП/б/ не вибирали ні одного комуніста-мусулманина. Щойно на XI партійному з'їзді був вибраний, для гідиться, один комуніст-мусулманин кандидатом у члени ЦК / А. Рахимбаєв/. На наступних з'їздах уже вибирали чи то одного, чи 2-3 кандидатів у члени ЦК. Навіть на XVI з'їзді в 1930 році, коли мережа компартії в мусулманських республіках була вже добре розбудована, не було вибрано ні одного члена ЦК, а тільки 3 кандидати в члени / Див. таблицю/.

Кількість партійних у двох мусулманських республіках була на той час така:

	Татарія 50/	Башкирія 51/
Населення на 1929 р.	2 919 423	3 144 713
з того татар	55,6%	40,8%
росіян	38,8%	36,1%
інших	5,6%	23,1%
Кількість комуністів на 1930 р. /чоловік/	15 900	14 057
з того татар	37,1%	38,1%
росіян	54,7%	54,2%
інших	3,2%	7,7%

В Криму на 1 червня 1936 р. комуністів нараховувалось 16 457 чоловік, що розподілялись за національністю так:

Національність	К о м у н і с т і в	
	в абсолютних цифрах	у відсотках
Кримські тюрки	2257	11,6
Росіяни	9300	59,3
інші	4700	29,3 52/

В Азербайджані за даними на 1 червня 1925 р. становиде було таке:

Розподіл по території	Всього комуністів	Азербайдж. тюрків	Армян	інш. кавказців	Росіян	Інших
В Баку	16 344	27,1%	16,1%	1,7%	48,1%	11,4%
В решті Азербайджану	5929	64,0%	19,7%	6,4%	12,0%	3,3% 53/

Ці советські дані про національний склад ВКП/б/ мусулманських республік показує, що в кожній такій республіці мусулмани-комуністи складають нижче 50% загальної кількості всіх комуністів, а 50% і вище - це росіяни і не мусулмани, що

живуть в цих республіках, або відрядженні з центру. Якщо взяти такі республіки, як Туркестан і Північний Кавказ, то там комуністів-мусулман ще менше.

Не зважаючи на збільшення кількості комуністів у мусулманських республіках порівняно з попередніми з"їздами, до XVII з"їзду не було від комуністів-мусулман ні одного члена ЦК ВКП/б/. Цойно на XVII з"їзді вибрали одного мусулманина - Ікрамова / розстріляний в 1938 році/.

Заслуговує на увагу свідчення А. Ікрамова - першого члена ЦК від мусулман, зроблене ним на суді в 1938 році в Москві. Він показав: "Я мав партійний квиток з 1918 року, але ні одного дня я не був комуністом" ^{54/}. Хоч ці слова і були сказані на суді, треба гадати, що чимало й інших комуністів-мусулман недалеко відійшли від Ікрамова: партійні квитки мали, але комуністами могли не бути. Один советський академік, що вивчав іслам в СРСР і ставлення комуністів-мусулман до марксизму, говорив таке про першого комуніста з-поміж татар, члена Колегії Наркомнацу, який керував першим з"їздом комуністів-мусулман, про Султангалієва і т.зв. султангалієвців: "Султангалієвці прикладали всіх зусиль для того, щоб довести, що іслам є релігією життєвою, міцною і корисною" ^{55/}. Цілком імовірно, що мусулманські комуністи на цю партію / в 1917 - 1922 р.р./ дивились, як на засіб звільнення своїх країн від колоніального режиму.

На XVIII з"їзді ВКП/б/ в ЦК вже було вибрано 71 члена і 68 кандидатів, 9 членів Політбюро, 2 кандидати в Політбюро і 4 особи в секретаріат. Від комуністів-мусулман вибрані в члени ЦК лише двох: Юсупова і Багірова. Але в члени Політбюра і в секретаріат вони не потрапили / див. таблицю/.

На 1939 рік старі комуністи-мусулмани школи Леніна і періоду громадянської війни, зі стажем 1917 - 1920 р.р., були репресовані, зіслані або розстріляні під закидом націоналізму, пантюркізму чи панісламізму. На цей час у мусулманських країнах вже діяли нові комуністи сталінської школи. Чи ці нові комуністи були для Москви кращими, відданішими. Чи під їх тиском потухла національно-визвольна боротьба тюркських народів? На ці питання дала відповідь Друга світова війна, коли мусулмани

Криму і Північного Кавказу повстали проти окупації, за що Москва зліквідувала кілька цих республік, а населення їх депортувала на Сибір. Ще один приклад.

Під час Другої світової війни втекли на Схід, до Казані, правління Союзу советських письменників та чимало членів цього Союзу. Один із них, Теодор Плів"є писав про перебування советських письменників у Казані так:

"Де б вони не пробували дати знати про себе, ніде успіху не мали. Комендант будинку і портьє робили вигляд, що вони по-російському не розуміють... В конторі секретарка відповідала також тільки по-татарському і робила незрозумілі жести. Нарешті в будинку преси з'явився один відповідальний робітник / мовиться про голову Совета міністрів Е.Тенчуріна, 34-річного татарина-комуніста, який отримав ту посаду в 1938 році/. Він виголосив до советських письменників промову, тверду і дипломатичну. Хоча він і не назвав своїх слухачів відверто бандою, що увірвалася сюди, але викликав у них це почуття ... Якби Москва впала, то цілістність Советського Союзу стояла б під знаком питання; зосередження тут такої великої кількості советських письменників могло б стати для "нового порядку" надто великим тягарем" 6/.

Таке було відношення до москвичів у Казані. Правдоподібно, що не інакше було б у Криму, в Північному Кавказі, в Азербайджані чи ще більше - в Туркестані.

Несподіванка для мусулманських комуністів. XIX з'їзд КПСС

1952 року

На цьому з'їзді трапилось чудо. XIX з'їзд КПСС вибрав у члени ЦК від тюрк-мусулман аж 12 осіб, а одного члена ЦК, М. Багірова, вибрали навіть кандидатом в члени Політбюро.

Чим пояснити таку велику увагу до комуністів-мусулман? Чи до того часу настільки збільшилася кількість комуністів-мусулман, чи вони стали дуже лояльними до КПСС, чи діяли тут якісь інші причини й мотиви в ЦК КПСС? На з'їзді голова мандатної комісії Петов повідомив, що є 1192 всіх делегатів із правом ухвального голосу і 167 делегатів з дорадчим глосом.

На 1 жовтня 1952 р., за даними персонального обліку ВКП/б/було 6 882 745 комуністів в ССРСР. На з"їзд прибули делегати - від московської обласної організації - 129, Ленінградської - 60, Горьковської - 25 і т.д. Від тюрко-мусулманських республік: Башкирська - 15, Татарська - 15, Казахстан - 42, Узбекистан - 25, Азербайджан - 23 і т.д. ^{57/}

Петов взагалі не згадав, скільки було на з"їзді делегатів від киргизьких, тюркменських, таджикських, північно-кавказьких та інших мусулманських республіканських, автономних та обласних делегатів ... Нічого він не сказав і про національний склад комуністів ССРСР.

Якщо порівняти кількість делегатів, які прибули від 5 тюрксько-мусулманських республік / Башкирія - 15, Татарія - 15, Казахстан - 42, Узбекистан - 25, Азербайджан - 23, разом - 120 делегатів/ з кількістю делегатів від Московської обласної організації - 129 чоловік, то виявиться, що перших було менше на 9 осіб. Виходить, що одна Московська область має більше комуністів, ніж 5 великих тюрко-мусулманських республік. При чім цих 120 делегатів не були делегатами виключно від тюрксько-мусулманських комуністів. Правда, вони офіційно прибули від цих республіканських партійних організацій. Однак, коли врахувати, що в 1930 р. до XVI партійного з"їзду у складі комуністів тюрко-мусулманських республік було близько 50% і більше росіян та інших комуністів-функціонерів ЦК з Москви, то бачимо, що ці делегати були вибрані не тільки від тюрко-мусулманських комуністів, а й від комуністів-росіян та інших. Функціонерів ЦК з Москви, які перебували в даних мусулманських республіках. А в наступних роках чейже позамісцеві комуністи не покинули цих республік; навпаки, у зв'язку з чисткою націонал-комуністів, пантюркістів, панісламістів - кількість мусулман в партії зменшилась, а кількість немусулман зросла. Хоча ЦК КПСС дуже дбайливо приховує національний склад комуністів ССРСР, з метою надати партії інтернаціонального характеру і замаскувати мусулманську меншість в партії, все ж таки шляхом порівнянь можна легко визначити приблизну кількість тюрків-комуністів. Наприклад, на XIX з"їзді секретар обкому Башкирської АССР Вагатов / башкир/ сказав:

"... у лавах башкирської організації КПСС на-
раховується 40 тисяч членів і кандидатів партії,
це велике досягнення" 58/.

Таким чином 15 делегатів на з'їзді репрезентувала 40 тисяч членів і кандидатів партії, а 120 делегатів, виходить, репрезентували 320 тисяч комуністів. Стільки в комуністів в 5-х мусульманських республіках.

На XVI з'їзді комуністичної партії в СРСР 1930 року в башкирських парторганізаціях башкир було 38,1%, росіян - 54,2% і комуністів інших національностей - 7,7%. З цілковитою певністю можна твердити, що питома вага башкир в компартії цієї республіки на сьогодні не збільшилась. Але для заокруглення припустім, що з 40 000 комуністів у Башкирії в половині башкирів. Отже на 320 тисяч комуністів у названих 5 республіках тюрко-мусульман нехай буде 160 тисяч. Це складає 3% загальної кількості комуністів у СРСР. Якщо 5 партійних організацій тюрко-мусульманських республік творять близько 3% загальної кількості комуністів СРСР, то нема сумніву, що неоголошені головою мандатної комісії Пеговим дрібні партійні організації тюрко-мусульманських республік ще менші, вони не можуть перевищити і 2%. Таким чином, можна встановити, що загальна кількість комуністів-мусульман в СРСР творить не більше 5% загальної кількості комуністів у Советському Союзі.

Не зважаючи на такий незначний відсоток комуністів тюрко-мусульманських республік, ЦК КПСС від тюрко-мусульман було вибрано 12 осіб, а саме: С. Бабаєв, Н. Багіров, Вагапов, Б. Гафуров, Д. Кунаєв, З. Муратов, І. Мухітдінов, А. Ніядов, І. Раззаков, Е. Тайбеков, Ж. Шаяхметов і У. Юсупов 59/. Але в президію ЦК / Політбюро/ не вибрали ні одного мусульманина. Названі члени ЦК залишилися й надалі працівниками республіканського масштабу.

Чим пояснити таку увагу ЦК до мусульман? Це пояснюється, в першу чергу, зворотом у зовнішній політиці СРСР після Другої світової війни. Народи Близького Сходу майже всі мусульмани, тому-то не можна втручатися у внутрішні справи цих народів, не можна вести імперіялістичної політики на Близькому Сході, не показавши, що мусульмани в СРСР користуються великими правами, що у вищих органах партії і влади беруть участь

мусулманські комуністи.

В 1953 р. звели, за протекцією Л. Берії одного члена ЦК від мусулман до складу президії / Політбюра/ - М. Багірова. Зроблено це було з метою викликати симпатії 40 мільйонів тюрко-мусулман, які ніколи не мирилися із советським режимом і своїм колоніальним становищем. Цей одноденний халіф був присутнім в Політбюрі лише кілька місяців, потім його розстріляли, звичайно не без відому Хрущова і Політбюра.

XX-й з'їзд КПСС у 1956 році

На XX партійному з'їзді голова мандатної комісії сказав, що "на з'їзд прибули делегати з розрахунком 1 делегат на 5 тисяч членів і 1 делегат з дорадчим голосом від 5 тисяч кандидатів партії. У зв'язку з цим на XX з'їзд вибрано 1355 делегатів з ухвальним голосом і 81 з дорадчим від 7 215 505 членів і кандидатів КПСС. Прибули делегати: від Московської обласної організації 150, ленинградської 66, свердловської 26, горківської 21, куйбишевської 20 і т.д."

Від тюрко-мусулманських республік: Казахстан - 50, Узбекистан - 30, Азербайджан - 26, Башкирстан - 17, Татарстан - 17 делегатів ^{60/}.

І цього разу голова мандатної комісії не подав кількості делегатів від Туркменської, Киргизької, Таджикиської республік та Північно-Кавказьких обкомів, а також не згадав, як це було і на 19-м з'їзді, про національний склад КПСС.

Загальна кількість делегатів від п'яти тюрко-мусулманських республік / 140 чоловік/ менша від кількості делегатів самої Московської області / 150 чоловік/. Це значить, що кількість комуністів у п'ятих великих мусулманських республіках і надалі залишається меншою, ніж в одній Московській області. При чому, 150 делегатів від Московської області - це виключно росіяни, а 140 делегатів від мусулманських республік - це делегати різних національностей, добра половина з них напевно росіяни. Тому, що один делегат репрезентував 5000 членів партії, виходить, що в названих п'ятих тюрко-мусулманських рес-

публіках є 700 тисяч комуністів / 140 x 5000/. З них, як це впливає з попереднього аналізу, лише близько 50%, тобто 350 000 осіб тюрко-мусулман, що складає 5% із загальної кількості всіх комуністів ССРСР. До цього ще треба додати кількість комуністів-мусулман із республік та областей, що не були подані мандатною комісією - Туркменістан, Таджикистан, Північний Кавказ. Їх менше, ніж у названих республіках, у всякому разі не більше 3%. Таким чином всіх комуністів-мусулман в ССРСР є не більше як 8% від усієї кількості комуністів, тобто яких 578 тисяч осіб.

На ХХ-му з'їзді було вибрано в ЦК КПСС 133 члени і 111 кандидатів. З того від тюрко-мусулманських комуністів було вибрано у члени ЦК 9 осіб і 2 кандидатів: С. Бабаєв, Б. Гафуров, Д. Кунаєв, З. Муратов, І. Мустафаєв, Н. Мухітдінов, Я. Насретдінова, С. Рагімов і І. Раззаков. Кандидати у члени ЦК : Ш. Рашідов та Ж. Таманов ^{61/}.

Як бачимо, в цьому складі ЦК тюрко-мусулман вже на 3 особи менше, ніж попередньо, при чому, замість Вагапова /башкир/ репрезентує башкирських комуністів Ігнат'єв /росіянин/, замість Шаяхметова /казах/ вибрано Брежнєва /ген. МВД, росіянин/. Вибраний на ХІХ-му з'їзді в члени ЦК М. Багіров увійшов у 1953 році в президію /Політбюро/, а в 1954 році вистріляний; члени ЦК після ХІХ з'їзду - Тейбеков, Ниязов, Юсупов на ХХ-му з'їзді вже не фігурували. Взагалі з членів ЦК від тюрко-мусулман, вибраних на ХІХ-му з'їзді на ХХ-му з'їзді не фігурувало 6 осіб; збереглися тільки 6 осіб, а саме: Бабаєв, Гафуров, Муратов ^{х/}, Мухітдінов, Раззаков і Кунаєв; долучилися 3 нових членів, правдоподібно висунених Хрущовим з-поміж молодих комуністів для підсилення свого впливу в цих

х/ "В Казані 7 червня / 1957 р./ відбувся пленум Татарського обкому КПСС, що розглянув організаційне питання. Пленум звільнив тов. З.І. Муратова / татарин/ від обов'язків 1-го секретаря обкому за станом здоров'я. Першим секретарем татарського обкому КПСС Пленум вибрав тов. С.Д. Ігнат'єва /росіянин/. В працях пленуму взяв участь секретар ЦК КПСС А.В. Арістов". /Газета "Советская Россия" за 8 червня 1957 р./.

Можливо, що З. Муратов уже не є членом ЦК КПСС.

республіках, а саме: Мустафазв, Насретдінова і Рагімов. Один із членів ЦК від мусулман, Мухітдінов, пізніше на пленумі ЦК був вибраний кандидатом у члени президії / Політбюра/, як про це повідомила "Правда" з 19 грудня 1957 року. Але всі ці факти не вплинули на зміну колоніального становища тюрко-мусулманських країн в СРСР. Члени ЦК / 9 чоловік/ і член Президії ЦК Мухітдінов залишилися на підрядних ролях: в керівництві всього СРСР чи навіть своїх країн вони не відіграють вирішальної ролі.

У світовій пресі часом читаємо про інтернаціональних комуністів, що керують Советським Союзом. Та в СРСР компартія аж ніяк не являється інтернаціональною.

Висновки

Підсумовуючи сказане, можемо ствердити:

1. До 1917 року в складі комуністичної партії / тоді РСДРП/б/ / не було від мусулман ні однієї людини. В тюрко-мусулманських країнах комуністичну діяльність провадили виключно представники пануючої нації.

2. Поява перших комуністів на тюрко-мусулманському Сході Російської імперії починається частково з 1917 р., масовим це явище стає після окупації збройними силами Червоної Армії тюрко-мусулманських країн і після насильного знищення тих національних політичних партій, що там були. Особливо збільшилась кількість комуністів серед тюрко-мусулманських народів після того, як там комуністи знищили ісламське духовництво, закрили церкви і мечеті, зліквідували старих членів партій з періоду визвольних змагань мусулманських народів за їх самостійність.

3. На вищих постах в комуністичній партії СРСР тюрко-мусулмани починають з'являтися щойно з XI-го партійного з'їзду, але до XIII-го з'їзду від тюрко-мусулман були лише кандидати в члени ЦК / по 1-2-3 особи/. З часу XVII-го по XX-й з'їзд КПСС в партії вже були й члени ЦК від комуністів-мусулман, але ніякого впливу на політику партії вони не мали: ці члени ЦК за-

лишалися виконавцями місцевого республіканського масштабу. Більшість із них були до початку Другої світової війни або розстріляні, або заслані на Сибір. У всіх тюрко-мусулманських республіках вирішальний вплив мають комуністи-немусулмани, очі й вуха ЦК КПСС.

4. За весь час існування СРСР в Політбюрі чи президії КПСС не було ні одного тюрко-мусулманина, якщо не числити вибраного у грудні 1957 року на пленумі ЦК Мухітдінова.

5. Советський Союз має 53 міністерства. За всіх 40 років ні разу мусулманин не був міністром чи його заступником, тобто не мав якоїсь влади у всесоюзному масштабі.

6. За 40 років існування советської влади від комуністів-мусулман не було ні одного посла чи дипломата за кордоном.

7. Советський Союз має 24 воєнних округи, з них 8 на тюрко-мусулманських територіях. До тепер не було і нема ні одного тюрко-мусулманина, який командував би воєнною округою.

8. У всіх мусулманських республіках за 40 років не було і немає начальника НКВД-МВД з місцевого, тобто корінного населення.

9. Майже в усіх мусулманських та інших республіках 50%, а часом і більше, комуністів та советських робітників - це були не місцеві люди, а відряджені ЦК КПСС, які монополювали керування цими республіками.

10. Тому комуністів СРСР ділять на дві категорії: російських комуністів, які панують в партійних і советських апаратах не лише у всесоюзному масштабі, але і в союзних та автономних республіках та областях, і комуністів - неросіян / у тому числі й тюрко-мусулман/, які не мають жодного впливу на управління в СРСР і навіть на управління у своїй рідній республіці. Вони є тільки допоміжною силою. У цьому й полягає суть витонченого большевицького колоніалізму ХХ-сторіччя, а одночасно і слабе місце, Ахіллесова п'ята комунізму в СРСР.

11. З огляду на те, що національні багатства мусулманських народів і їх територій також експлуатуються комуністичною

Москвою/як і інших неросійських народів/, питання звільнення від колоніалізму в СРСР ще не розв'язане.

12. Обвинувачувати мусулман СРСР в комунізмі не можливо. Комунізм в мусулманських країнах запроваджується силою зброї і терором впродовж 40 років за наказами московського ЦК ВКП/б/.

Бібліографічний показник

- 1/ Р.М. Раимов, Революция 1905-1907 г.г. на национальных районах России, Сборник статей, Москва, 1949 г., стор. 711;
- 2/ "Большая Советская Энциклопедия", Москва, 1946, т.53, стор. 634-;
- 3/ А. Исхаки, журнал "Яна милли юл", Берлін, № 3, 1939 р., Біографія Терегулова;
- 4/ Р.М. Раимов, Революция 1905-1907 г.г. на национальных районах ,... стор. 711;
- 5/ Журнал "Яна милли юл", Берлін, № 3, березень 1939 р. Біографія Терегулова;
- 6/ "Поэзия Советской Татарии", Москва, 1955 р., стор.172;
- 7/ З. Ибрагимов , Революция 1905-1907 г.г. на национальных районах России", Сборник статей, Москва, 1949 г., стор. 471;
- 8/ "Большая Советская Энциклопедия", Москва, 1926 г., т.І, стор. 662;
- 9/ Е.П. Песикина, Народный комиссариат по делам национальностей и его деятельность в 1917-1918 г.г., Москва, 1950, стор. 11;
- 10/ ВКП/б/ в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. I, Москва, стор. 233;
- 11/ А. Исхаки , Идел-Урал, Париж, 1933 р., стор. 39;
- 12/ Е.М. Кырымал ., Национальная борьба Крымских турков, Німеччина, 1952 р., стор. 49;
- 13/ Сталин , Сочинения, т. 4, Москва, 1950, стор. 225;
- 14/ Е.П. Песикина, Народный Комиссариат по делам националь-

- ностей и его деятельность в 1917-1918 г.г., 1950, стор. 9;
15/ Там же, стор. 58;
16/ Журнал "Яна милли юл", Берлін, № 6, травень 1937 р.,
стор. 4;
17/ Там же, № 1, стор. 13;
18/ Журнал "Яна милли юл", Берлін, № 1, січень 1930 р.,
стор. 13;
19/ Е.П. Песикина, цит. твір, стор. 59;
20/ Газета "Правда", Москва, 5 лютого 1918 р.;
21/ Е.П. Песикина, Цит. твір, стор. 66;
22/ Р.М. Раимов, Образование Башкирской Автономной сов.
соц. республики, Москва, 1952, стор. 212;
23/ Е.П. Песикина, цит. твір, стор. 99;
24/ Р.М. Раимов, Цит. твір, стор. 213;
25/ Часопис "Жизнь национальностей", Москва, 1918, 24 листопада,
вид. "Наркомнаца";
26/ Е.П. Песикина, цит. твір, стор. 101;
27/ Часопис "Жизнь национальностей" за 9. березня 1919 р.
Москва;
28/ М.В. Фрунзе, Избранные произведения, Москва, 1951,
стор. 90;
29/ Часопис "Жизнь национальностей", Москва, № 43, 14
грудня 1919 р.;
30/ Ленин, Сочинения, Москва, 1929 р., т. 24, стор. 548-
549-550;
31/ Р.М. Раимов, Образование Башкирской Автономной Сов.
Соц. Республики, Москва, 1952 р., стор. 298;
32/ Там же, стор. 309;
33/ Там же, стор. 310;
34/ Р.М. Раимов, цит. твір, стор. 311;
35/ Ленин, Сочинения, т. 29, Москва 1929 р., стор. 397;
36/ Кавлев, Красная Башкирия, 4 лист. 1931, Уфа;
37/ Сталин, Сочинения, 1950 р., т. 5, стор. 302;
38/ Там же, стор. 304;
39/ Там же, стор. 305;
40/ Там же, стор. 306-307;

- 41/ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК, ч. 1, 1953 р., стор. 759-760;
- 42/ Казанлы, Журнал "Азат Ветен", № 5, 1952 р., Мюнхен, стор. 7;
- 43/ Мустафа-Чокай-оглу, Туркестан под властью советов, Париж, 1935 р., стор. 61-62. Цитовано з часопису "Энбекчи Казак", 21 листопада 1927 р. Алма-Ата;
- 44/ Э.М. Кырымал, Национальная борьба крымских турков, Германия, 1952, стор. 288;
- 45/ Там же, стор. 292;
- 46/ БСЭ, Москва, 1937 р., т. 35, стор. 318;
- 47/ Чура Батир, "Горцы Кавказа, Париж, 1930 р. № 12, стор. 20. Цитовано з часопису "Красная Татария", Казань;
- 48/ Там же, стор. 20;
- 49/ Часопис "Кзил Татарстан" з 20 квітня 1930 року, Казань;
- 50/ Часопис "Кзил Татарстан" з 13 грудня 1930 р., Казань;
- 51/ Часопис "Комуна" за 29 травня 1930 р., Уфа;
- 52/ БСЭ, Москва, 1937, т. 35, стор. 318;
- 53/ БСЭ, Москва, 1926, т. I, стор. 658;
- 54/ Д-р А. Гокдете, Журнал "Туркелі", № 3-4, стор. 11, Мюнхен, 1952 р.;
- 55/ Н.А. Смирнов, Очерки истории изучения ислама в СССР, вид. Акад. наук СССР, Москва, 1954 р., стор. 163;
- 56/ Т. Пливье, Москва, 1952 р., Москва, стор. 487;
- 57/ Пегов, часопис "Известия", 15 жовтня 1952 р.;
- 58/ Баганов, "Правда" за 18 жовтня 1952 р.;
- 59/ "Известия", 15 жовтня 1952 р.;
- 60/ Арестов, часопис "Правда" за 11 лютого 1956 р.;
- 61/ "Правда", 26 лютого 1956 р., Москва.
-

О. Архімович.

КУЛЬТУРА ЛЬОНУ-ДОВГУНЦЯ В УССР

/Доповідь на VI Науковій Конференції Американського і Канадійського НТШ 8 - 10 жовтня 1955 р. в Торонто, Канада/.

Льон культивувався в Україні з давних-давен. Осробка його відзначена в народній пісні. Встановити точно дату початку плетіння цієї рослини на території сучасної України досить важко.

Геродот згадує про те, що скити культивували льон та конплі й виготовляли з них чудові тканини.

Арабські мандрівники також твердять, що "руські племена" одягалися в одержу, зроблену з льону.

Преподобний Нестор в своєму описі життя преподобного Теодосія Печерського ^{1/} згадує про те, що коли не вистачало дерев'яної / сливкової/ олії для лампад, виникала думка про використання для цієї мети олії з льону, але до того ніколи не доходило, всупереч твердженням пізніших коментаторів ^{2,3/}.

В тому ж самому літопису говориться про те, що печерські монахи виробляли пряжу, ткали полотно й шили собі сорочки.

В часі до першої світової війни в колишній Росії культура льону для промислового використання волокна була розташована на північ від лінії, яка проходила через губернії Ковенську, Гродненську, Віленську, Мінську, Могилівську, Смоленську, Калузьку, Нижегородську. Отже Україна, що лежить на південь від цієї лінії, ніби лишалася поза межами тих теренів, на яких продукувалось льонове волокно. Але, якщо культура льону на волокно в Україні в ті часи не мала промислового значення, то вона мала величезне значення побутове для домашнього виробу усякого роду тканин, білизни тощо. Ось про таке використання льону в Україні в передреволюційний час совєтська преса, старанно замовчує, нібито взагалі в той час не існувало в Україні льону на волокно.

Насправді таке використання льону в Україні існувало і то в досить широкому масштабі. Про це свідчать дані російської статистики передреволюційного часу. Так, наприклад, в роках 1902 - 1906 була зібрана в Україні така кількість / у пудах/ волокна з льону ^{4/} / Див. таблицю на стор. 88/.

Про кількість волокна з льону, що видобувався в Україні перед першою світовою війною, можна довідатися з даних щорічних видань департаменту хліборобства. Так, наприклад, за роки 1912 та 1913 в Україні була вироблена така кількість волокна / в тисячах пудів/ ^{5/}.

Губернії	Р о к и	
	1912	1913
Подільська	130,7	146,0
Київська	272,0	140,0
Волинська	585,1	436,0
Харківська	184,8	180,0
Чернігівська	699,4	742,0
Полтавська	700,7	667,0
Херсонська	381,1	354,0
Таврійська	440,5	1331,0
Катеринославська	335,6	700,0
Басарабія	415,5	369,0
	4,145,4	5,065,0

Щоправда це волокно не було першорядним. Воно використовувалося на хатні вироби і майже не йшло на продаж. В Україні була поширена головним чином культура "межаумку", тобто льону проміжного напрямку між двома спеціалізованими типами: льону-довгунця, що культивується на волокно, і льону-кудряша, що культивується виключно на насіння, для видобування з нього олії. З льону-межаумку видобували головним чином насіння, але також і волокно другорядної якості. Тому в російській імперській статистиці перед першою світовою війною, українські губернії вважалися такими, в яких культура льону була запроваджена переважно на насіння.

Губернії	1902 р.	1903 р.	1904р.	1905 р.	1906р.
Подільська	69, 735	52,493	71,500	55,340	45,401
Київська	169,881	139,420	114,662	94,337	187,538
Волинська	325,227	346,832	288,879	311,765	448,838
Харківська	932,994	418,918	498,875	285,919	200,843
Чернігівська	511,592	591,118	536,217	576,357	778,593
Полтавська	1170,047	850,047	933,713	830,322	722,623
Херсонська	511,033	410,338	260,355	116,903	285,944
Таврійська	750,956	769,950	459,954	564,150	248,168
Катеринославська	1678,872	1132,619	722,225	327,016	327,953
Басарабія	150,313	556,837	336,151	551,732	460,031
	6 300 650	5 268 572	4 222 531	3 713 821	3 705 907

Советська статистика, при обраховуванні продукції волокна з льону в передреволюційний час, просто виключала з рахунку усю ту кількість волокна, яка видобувалася в губерніях, де льон культивувався переважно на насіння.

Цей статистичний трюк був дуже корисний советській владі тому, що тим самим зростала кількість волокна з льону, видобутого в СРСР в порівнянні з продукцією передреволюційного часу. Так творився міф про успіхи советського льонарства.

У перші роки після революції культура льону сильно підупала. Продукція волокна з льону в Україні навіть не згадується в тогочасній статистиці ^{6/}.

Лише в 1930 році советська влада починає звертати увагу на культуру льону-довгунця в українському Поліссі. Причина цієї уваги полягала в значенні волокна з льону для воєнної промисловости. В одному з фахових часописів по культурі льону і конопель, в передовій статті з приводу XVI з'їзду комуністичної партії було сказано таке ^{7/}:

"... всього лише 25% льонової і конопляної продукції скеровується на покриття потреб широкого вжитку. Решта 75% йде цілком 1/ на потреби оборони країни, 2/ на виготовлення засобів виробництва, 3/ на експорт, тобто фактично на придбання засобів виробництва".

В зв'язку з цією обставиною цікаво подивитися на те, в якому стані знаходилася культура льону в Поліссі України перед тим як советська влада почала приділяти льоновству свою увагу. Року 1927 Поліська досвідна станція перевела обслідування прадідних культур Полісся ^{8/}, в тому числі і льону.

Площа під льоном дорівнювала в той час 39 447 гектарам, з яких 2/3 була розташована в українському Поліссі, головним чином у двох масивах: більший з них був розташований у трьох тогочасних округах: Чернігівській, Ніженській та Київській. Найбільше значення культура льону мала для Чернігівської округи, де 44% продукції волокна йшло на продаж, а решта використовувалася населенням на власні потреби. Середня площа під льоном в одному господарстві дорівнювала 0,22 гектара.

Льонний масив був розташований в чотирьох районах Коростенської округи ^{x/}, Овруцькому, Народичському, Ушомирському та Емільчинському. В цій окрузі культура льону не мала товарового значення і продукція волокна йшла лише на потреби селян. На один селянський двір припадала площа льону, приблизно, вдвічі менша, ніж в першому масиві.

Починаючи з 1930 року посівна площа під льоном-довгунцем в Україні швидко зростає, що можна побачити з наступної таблиці ^{9,10,11,12/}.

Площа під льоном-довгунцем у Поліссі України / в тисячах гектарів/.

Роки	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1937	1938
Площа:	17,6	25,3	40,9	89,2	54,0	94,0	113,4	112,6

Між окремими областями площа під льоном-довгунцем розподілялася в 1938 році в такий спосіб ^{13/}.

Житомирська область	64,3 т.га
Чернігівська	" /Західні райони/	32,1 т.га
Київська	" /північні райони/	16,2 т.га.

Середня врожайність волокна льону за роки 1930 - 1934 мало чим поступалася перед середньою врожайністю ССРСР, а в деяких роках перевищувала її. В наступній таблиці подані середні показники врожаїв волокна за роки 1930 - 1934 ^{14/} /в центнерах на гектар/.

	<u>1930</u>	<u>1931</u>	<u>1932</u>	<u>1933</u>	<u>1934</u>
Середні врожаї УССР	2,2	2,9	1,3	2,1	2,2
" " ССРСР	2,5	2,3	2,0	2,3	2,5
Найвищі середні врожаї у даному році	3,2 ^{1/}	3,2 ^{2/}	2,7 ^{3/}	3,3 ^{4/}	3,1 ^{5/}

x/ Тепер Житомирська область.

- 1/ - Північний край ;
- 2/ - Західньо- Сибірський;
- 3/ - Московська область, Західньо-Сибірський край, Карелія;
- 4/ - Іванівська область;
- 5/ - Іванівська область.

Інше виявляється коли порівняти врожай не волокна, а насіння льону в Україні / всіх, а не лише на Поліссі/ і ССРСР. Щодо врожаю насіння Україна стоїть на першому місці серед республік, що входять у склад ССРСР.

В наступній таблиці подаємо середні врожаї насіння льону / в центнерах на один гектар в УССР, ССРСР, та найвищі середні для кожного року/ ^{15/}.

Середні врожаї насіння за роки 1930 - 1934

	<u>1928</u>	<u>1929</u>	<u>1930</u>	<u>1931</u>	<u>1932</u>	<u>1933</u>	<u>1934</u>
Середні, врожаї УССР	5,2	5,0	4,8	4,6	8,7	4,2	4,7
" " ССРСР	3,5	3,4	3,1	2,5	2,4	2,6	3,0
Найвищі середні врожаї у даному році	6,0 ^{1/}	5,0 ^{2/}	4,8 ^{2/}	4,6 ^{2/}	3,7 ^{2/}	4,2 ^{2/}	4,7 ^{2/}

- 1/ Татарська АССР;
- 2/ Українська ССР.

Роля України в продукції волокна льону до другої світової війни в ССРСР була досить скромна, як це можна бачити з наступної таблиці, де загальна продукція волокна льону показана в тисячах центнерів ^{16/}.

	<u>1930</u>	<u>1931</u>	<u>1932</u>	<u>1933</u>	<u>1934</u>
УССР	39,0	73,3	53,2	183,3	116,4
ССРСР	4356,0	5533,0	4981,2	5479,9	5327,6
Продукція УССР у % щодо ССРСР	0,9	1,5	1,1	3,3	2,2

Під час другої світової війни льонарство в Україні сильно підупало, але в повеснні роки в значній мірі було відновлене. Крім того дєлучилася площа під льоном у Західніх областях України і в 1953 році роля України в продукції вслокна льон

ну становила вже 12% від загальної кількості заготовівель льонового волокна в ССРСР ^{17/}.

У зв'язку з цим цікаво подивитися - яку роль грала культура льону на волокно в західних областях України, як перед другою світовою війною, так і після окупації їх Советським Союзом. Культура льону на волокно в Польщі, до її розгрому Німеччиною та Советським Союзом, а також у Прибалтійських країнах перед їх окупацією ССРСР, була значно розвинена. Наступна таблиця подає відомости про кількість виробленого волокна у 1930 р. в тисячах центнерів ^{18/}:

Польща	441
Литва	291
Латвія	192
Естонія	108

Як відмічає польська енциклопедія ^{19/} "Na Kresach Wschodnich i w Karpatach" сільське населення одягалось в льняні тканини, а також виробляло для хатнього вжитку білизну для ліжок, скатерти тощо ^{x/}.

Після окупації та колективізації, що йшла вслід за окупацією, очевидно, домашнє спрацьовання льону припинилося, а всю масу волокна почала забирати держава. Отже не дивно, що кількість заготовок волокна льону у 1953 році становила в Україні такий великий відсоток у порівнянні з цілим ССРСР.

x/"W Polsce wyrób tkanin lnianych jest nadzwyczaj rozpowszechniony wśród drobnych rolników w szczególności na Kresach Wschodnich i w Karpatach. Rolnik Kresowy znaczną część otrzymwanego corocznie surowca lnianego przerabia na płótna. Niemał cała ludność rolnicza w województwach Wilenskiem, Nowogródskiem, Białostockiem i Poleskiem zaopatruje się w samodzielne wyroby własne na odzież, bieliznę i inne potrzeby gospodarstwa domowego".

/ Lem. - Encyklopedia Powszechna, T.6, S. 407/.

Агротехніка культури льону-довгунця в Україні

Треба добре відрізнити показову агротехніку на так зва-
них стахановських ланках / де при нечуваному напруженні сил
колгоспниць та колгоспників і великих матеріяльних витратах
намагаються показати, який врожай можна одержати за тих або
інших умов/ від звичайних пересічних даних, які одні лише
мають об'єктивну цінність. Показники стаханівських врожаїв
використовуються комуністичними поганяйлами для дальшого на-
тиску на колгоспників - мовляв Барановська, Заграда чи Саух
одержали в Житомирській області високий врожай волокна, отже
й ви мусите зробити теж саме, бо кліматичні й ґрунтові умови
є такіж самі. Розуміється ніхто з колгоспників не сміє відвер-
то і правдиво сказати нічого проти цього експлуататорського
твердження, що все в ньому не є правдиве: ні природні умови
не однакові /бо для стаханівських ланок підбирають найкращі
ділянки/, ні також, що інші умови різні, бо стаханівці мають
у своєму розпорядженні багато підручної робочої сили, добрив,
матеріяльних засобів, сприяння партійного та державного апа-
рату, про яку ніколи й не мріялося звичайним ланковим.

До того ж і винагорода стаханівських ланок надзвичайно
висока. Наприклад звено Є. Саух / Емільчанського району - Жи-
томирської області/ одержало у 1952 році 692 тисячі карбован-
ців, а сама Є. Саух більше як 53 тисячі карбованців тільки
премій і надбавок за керівництво ланкою ^{20/}. Якби усі колгосп-
ники одержували платню за свою каторжну працю в такій самій
пропорції, як стахановці, то держава фінансово скрачувала б.
Хоча Народній Комісаріят Земельних Справ видає щорічно агро-
вказівки по культурі і первинній переробці льону, але дій-
сність багато відстає від тих вимог, додержання яких вважається
необхідним при культурі льону-довгунця.

Наведемо лише кілька прикладів ^{21/}:

1/ ярові зернові культури вважаються поганим попередни-
ком для льону, а сам льон неприпустимим для себе попередником.
Не дивлячись на це в 1934 році було посіяно в Україні такий

відсоток льону

	<u>По яровим</u>	<u>По льону</u>
Київська область	18,8	1,9
Чернігівська "	16,6	1,4

2/ Вважається необхідним, щоб площа під льон була зсрана з осени / так звана зяблева оранка/. В 1934 році було посіяно льону по зябі, та після парової обробки ґрунту лише такий відсоток плоці:

	<u>По зябі</u>	<u>По парам</u>
Київська область	36,0	5,9%
Чернігівська "	37,7	3,9%

Отже переважна частина льону сіялася по весняній оранці, що вважається неприпустимим.

Під цим поглядом Україна, "не відстає" від усього ССРСР. Так, наприклад, у 1952 році було посіяно в ССРСР / в тому числі й в Україні/ по весняній пахоті 50% всієї площі льону-довгунця, а в 1953 році - 60% / 22/.

3/ Згідно агроказівок льон має бути посіяним однаразово з ранніми яровими культурами на протязі 5 - 6 днів.

У 1934 році льон був висіяний у такі терміни:

	В належний термін	<u>З запізненням</u>	
		10 днів	більше 10 дн.
Київська область	52,4%	20,2%	27,4%
Чернігівська "	64,6%	26,2%	9,2%

4/ Багато пишеться в советській пресі про успіхи механізації в культурі льону. В 1934 році були висіяні при допомозі сівалок і ручним засобом такі відсотки площі під льоном-довгунцем:

	<u>Сівалками</u>	<u>Руками</u>
Київська область	7,4	92,6
Чернігівська "	4,9	95,1

Треба сказати, що за 20 років дещо змінилося. У 1952 році відсоток площі льону, засіяний в СРСР сівалками, досяг 55%, а у 1953 р. рівняється 66%^{23/}.

Сорти льону в Україні

Культурний льон / *Linum usitatissimum* L. / відноситься до родини *Linaceae*, роду *Linum*. До роду *Linum* належить багато диких видів. Припускається, що культурний льон походить з одного з них / *Linum angustifolium* Huds/. Цікаво відмітити, що серед диких видів є такі, що відбивають в своїх назвах походження з України, Криму, Басарабії тощо. Так, відрізняють такі дикі види^{24/}:

Linum Ukrainicum Czern,
Linum tauricum Willd,
Linum euxinum Juz,
Linum basarabicum /Saval et Rayss/. Klok,

Серед культурних форм^{25/} відрізняють:
Linum usitatissimum ssp.czepitans,
Linum usitatissimum var.ucrainicum Elbadi.

Детальніше про українські назви в ботаніці пише в своїй цікавій розвідці М. Боровський^{26/}.

Відносно дрібної класифікації збірного і дуже складного виду *Linum usitatissimum* L. серед батаників систематиків ще нема згоди.

За даними Всесоюзного Інституту Рослинства *L. usitatissimum* L. поділяється за розміром насіння на три підвиди:

1/ великонасіньовий або середземноморський. Вага 1000 насінин коливається від 9,5 до 13 грамів;

- 2/ середньонасіньовий. Вага 1000 насінин від 6,6 до 9 гр.;
- 3/ дрібнонасіньовий. Вага 1000 насінин від 3 до 6,5 гр.

Останній підвид поділяється на такі чотири групи:

а/ льон-довгунець - культивується на волокно. Висота рослини від 70 до 125 см.; кількість насіньових коробочок на 1 рослині від 5 до 10;

б/ льон-кудряш - культивується виключно на насіння для видобування олії, висота рослини від 20 до 50 см кількість насіньових коробочок 15-20 до 50, а окремих випадках до 264;

в/ льон-межаумок, або проміжний тип. Культивується переважно на насіння, але стебло також використовується для видобування волокна другорядної якості. Висота рослини від 50 до 70 см. Кількість насіньових коробочок проміжна між попередніми двома типами;

г/ розлогий льон - росте як озима культура в Малій Азії, Ірані, Закавказзю, Південній Німеччині.

Рослина спочатку має вигляд притиснутої до ґрунту розетки. Перед квітуванням стебла ростуть угору. Використовується на волокно. Існує ще поділ льону на такі варієтети / за деякими авторами підвиди/:

1/ *L. usitatissimum vulgare* Schübl.et.Mart льон звичайний або сліпець. Коробочка у цього льону при досяганні не розкривається.

2/*L.usitatissimum szeritans* Boning. Льон-скакун - самосій трескун. У цього льону коробочки при досяганні розкриваються і насіння висипається. Ця форма звичайно зустрічається не в чистому вигляді, а як домішка до посівів звичайного льону /сліпця/. Згідно з останньою ботанічною класифікацією роду

Linum, прийнятою в ССРСР, багато з цих форм підвищені до рангу видів. Так, наприклад, Кзепчук^{27/} відрізняє, як самостійні, такі види:

<i>Linum usitatissimum</i> L	- довгунець,
<i>Linum simile</i> Mill	- кудряш,
<i>Linum szeritans</i> Dum	- скакун,

Linum bienne Mill - дворічний льон.

В Україні в період до революції був поширений головним чином льон-межеумок і частково льон-довгунець. Навіть деякі советські джерела визнають ^{28/}, що в Україні у 1913 році було льону-довгунця 24 тисячі гектарів. Культура типового кудряша в Україні не була поширена. Переважали посіви льону проміжного типу / межеумку/ з використанням у першу чергу олії з насіння і в другу чергу волокна зі стебла. Частина площі, що рахувалася як довгунець, також була проміжного напрямку, з використанням у першу чергу на волокно й уже в другу чергу на насіння.

Досить детальне ботанічне дослідження місцевих форм українського льону було переведено Поліською досвідною станцією у 1927-28 роках. Для цього у 1928 році було висіяно 45 зразків насіння льону, зібраних у 1927 році під час обслідування Полісся ^{29/}. Це дало змогу порівняти якість цих зразків між собою та з селекційними сортами довгунця. Цінність цього обслідування полягала в тому, що це порівняння можна було зробити за цілком однакових умов.

Виявилось, що вивчені зразки місцевого льону належали до проміжного напрямку, при чому деякі з них наближалися до довгунця, а деякі до кудряша. Ті форми, що наближалися більше до довгунця, були відомі під місцевою назвою "довжика", а ті, що наближалися до "кудряша", мали назву "лущиків".

В середньому вони мали меншу висоту стебла і більшу кількість насіньових коробочок, ніж типові довгунці. Наступна таблиця дає уяву про технічну вартість 14 місцевих зразків ^{30/}

	Середня довжина стебла в см		Середня кількість коробочок на одну рослину
	загальна M+m	технічна M+m	M ± m
Місцеві форми	49.47±0.86	31.11±0,82	11.38± 098
Довгунець	67.93±0.89	48.18±1.12	8.25± 0.54

Місцеві форми досягали приблизно на один тиждень пізніше ніж типові довгунці за тих самих умов.

У наслідок фенологічних спостережень були одержані такі дані:

Вруна /початок/ квіттування	29 травня 1 - 3 серпня
жовта стиглість	1 - 7 вересня.

Цікаво відмітити, що один зразок з Чернігівської округи являв собою чистий посів льону-скакуну / *serpitanx* / під місцевою назвою - "трескун".

Автор обслідування місцевих форм льону на Поліссі / В.Соколон/ зробила висновок, про доцільність заміни їх селекційними сортами довгунців. Цей процес почався приблизно з 1930 року. В той же час йшло витиснення й зникнення місцевих форм. За період часу до початку другої світової війни в ботанічному складі посівів льону в Поліссі України сталися великі зміни. У 1938 році 66 відсотків площі льону-довгунця на Поліссі в Україні було вже під сортовими посівами ^{31/}. Найбільшим поширенням у 1938 році користувалися такі сорти ^{32/}:

Назва сорту	Відсоток площі від загальної площі сорткових посівів довгунця в Україні у 1938 р.
1/ Д - 83	32,8
2/ О - 262	30,4
3/ 823/3	25,5
4/ Світоч - /1577 - 6/	11,3

Характеристика цих сортів така:

1/ Д - 83 - сорт Шатилівської дослідної станції /Тульської губернії/, селекції Хохлова. Високорослий сорт. Дає високій врожай соломи, але з невеликим виходом волокна. Від'ємні риси сорту: пізностиглий, легко вилягає, дає малий врожай насіння.

2/ О - 262 - сорт виведений проф. Ренардом на Енгельгардівській - Смоленській дослідній станції. Висота стебла менша

ніж у попереднього сорту.

3/ 823/3 - сорт виведений на селекційній станції Тимірязівської сільськогосподарської академії. Врожайність соломи та вихід волокна середні. Висота стебла менша ніж у першого сорту. Скоростиглий і вилягає менше ніж перший зі згаданих сортів. Дає гарний врожай насіння.

4/ Світоч / 1577 - 6/ виведений Матвійовим в Інституті льону /Торжок - Калінінської області/. Сорт врожайний на солону та виход волокна. Скоростиглий. Висота рослини середня. Сорт відносно стійкий проти вилягання. Дає гарний врожай насіння, але при запізненню з уборкою, насіння легко осипається.

Під час другої світової війни сортонасіннова справа була зруйнована, сорти переплутані, тому при відновленню посівів льону-довгунця на Поліссі України багато турбот завдала необхідність розмноження сортів у тих місцевостях, де вони збереглися в чистоті. Згідно районувань 1946 року ^{33/}, та 1951 року ^{34/}, в Україні, замість чотирьох сортів, що були районовані до другої світової війни, лишився лише один сорт - Світоч.

Але, оскільки більша частина запасу насіння цього сорту загинула під час війни ^{35/}, після війни довелося інтенсивно його розмножувати, бо він запланований не лише в Україні, але також у Білорусії та в західній частині Росії.

Поновлення старого сортового насіння новим провадиться так званим льононасінновими станціями. Кожна з них провадить розмноження певного сорту, поряд з заходами щоб тримати цей сорт у чистоті.

У кожному господарстві, раз на сім років, старе сортове насіння має бути обміняне на нове. В міжчасі, на протязі цих 7-ми років, колгоспи самі мусять розмножувати сортове насіння. Кожна льононасіннова станція обслуговує своєю діяльністю певний район з площею посівів льону від 10 до 30 тисяч гектарів льону. Кожного року вона мусять замінити старе сортове насіння на нове в одній сьомій частині свого району. Всього в ССРСР діє 110 льононасіннових станцій. У 1946 році в східних

областях України було 6 таких льононасіньових станцій ^{36/}, з них: в Житомирській області - Малінська, Новоград-Волинська, Овручська, Куликівська та Чернігівська, в Київській області - Бородянська. Хоча льон-довгунець займає велику площу в Україні, але сортів, виведених спеціально для цих умов українськими селекційними станціями і пристосованих до умов українського Полісся, ще немає.

На цю хибу звертається увага навіть в советській пресі ^{37/}.

Висновки

В советській фаховій літературі не раз підкреслюється, що введення культури льону на волокно в Поліссі України, є цілковитою заслугою советської влади та що передсоветський період таких посівів в Україні не було. В альбомі "Украинская ССР на всесоюзной сельскохозяйственной выставке" ^{38/} сказано: "У 1913 році в Україні зовсім не було посівів льону-довгунця. В 1938 році вже було засіяно 112,6 тисяч га". З попереднього ми бачили, що культура льону на волокно була досить поширена в українському Поліссі ще до першої світової війни. Документальні дані про це знаходимо не лише в статистиці передреволюційного часу ^{39,40/}, а навіть і в советських виданнях ^{41/}.

Навіть більше як через десять років після закінчення війни культура льону на волокно в СРСР ніяк не може дійти до стану, в якому вона була сорок років тому, тобто перед революцією. Це мусять визнати також і советські економісти. У виданню - "Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР" один з авторів збірника / І. Романенко/ з жалем констатує: "Однак в цілому в галузі льоносіяння країни врожайність, товарність і якість продукції льону-довгунця та конопель низькі. Багатьма районами, що сіють льон, плани заготівель продукції льону та конопель не виконуються, колгоспи не забезпечують себе насінням, у висліді різко зменшилися посівні площі льону-довгунця. Промисловість за останні роки відчуває гостру недостачу в льо-

новій сировині та в наслідок неповного завантаження підприємство має втрати, постачання населення льонovими тканинами відстає від потреб, що зросли".

Посилання на "потреби, що зросли" має більше риторичний сенс, бо, очевидно, що не задовольняється не лише "возросшие потребности", а навіть найпримітивніші. Вищенаведена характеристика стану льону промисловості відноситься як до України, так й до всієї зони льоносіяння в СРСР. З огляду на катастрофічне положення з льонарством в СРСР, рада міністрів прийняла ухвалу 12. травня 1954 року про поширення площі під льонс-довгунцем та про підвищення врожаю льону волокна до 4 - 5,5 центнерів з одного гектара.

В зв'язку з цими установками нагадуємо, що середній врожай льону волокна в цілій російській імперії за роки 1912 - 1913 складав 4,8 центнара на гектар. По окремих губерніях середній врожай льону волокна був ще вищий. Так, наприклад, у сусідній до України Білорусі середній врожай волокна за роки 1906 - 1910 складав 5,52 центнера на гектар, а в Мінській губернії у 1913 році - 7,05 центнера на гектар. Найвищий середній врожай в Росії спостерігався в Нижегородській губернії у 1913 році і досягав 9,2 центнара з гектара ^{43,44,45/}.

З метою витягнути сільське господарство СРСР зі стану перманентної руйни, уряд та партія КПСС весь час примушують колгоспників та робітників радгоспів брати на себе зобов'язання підвищити врожай шляхом надмірного напруження сил та праці. Характерним є те, що після багатьох невдач, плянуючі органи відмовилися від попередньої практики ставити фантастично високі завдання і перейшли на більш реальний ґрунт. Так, наприклад, в зобов'язаннях, взятих на себе колгоспами та радгоспами на 1957 рік, /"Правда", 3. лютого 1957 р./ фігурують такі цифри: Київська область повинна зібрати у 1957 році в середньому по 3,5 центнара волокна з гектара, а Чернігівська область по 3,7 центнарів з гектара. Відозва, як завжди, кінчається словами: "Не пошкодуємо своїх сил для того, щоб успішно виконати ухвалу історичного XX з'їзду КПСС" ^{46/}.

Навряд, одначе, щоб при великому напруженні сил, навіть такі скромні зобов'язання були виконані, бо справа не в напруженні сил, а в хибній загальній системі.

Бібліографічний показник

1/ Филаретъ, Епископ Харьковскій. Житіє преподобного отца нашего игумена Печерского, Феодосія, описанное преподобнымъ Несторомъ в переводе на современный русский язык. Ученныя записки второго отделения Императорской Академіи Наукъ, Книга II, Выпуск II, Санктъ-Петербургъ 1856, стор. 129 - 192;

2/ В.Е. Писарев, Основные моменты у льна. Теоретические основы селекции растения. Под общей редакцией акад. Н.И. Вавилова, т. 3, стор. 503-544;

3/ А. Советов, Ленъ. Статья в энциклопедическом словаре Брокгауз и Ефрон, т. XVIII, 1896, стор. 541 - 554;

4/ Сборник Статистико-экономических сведений по сельскому хозяйству России и некоторых иностранных государств. Главное Управление Землеустройства и Земледелия. Отдел сельской экономики и сельскохозяйственной статистики. С. Петербург 1907;

5/ Ежегодники Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия, 1942 и 1953 г.г.

6/ Н.П. Огановскій, Сельское хозяйство России в XX веке, Статистический сборник под редакцией проф. Н.П. Огановского, Новая Деревня, Москва 1923 г.

7/ О состоянии льнопенькового дела и о мерах к его развитию, "Вестник льняного и пенькового дела" 1930, Май, стор. 357 - 360. Передова стаття XVI съезд ВКП/б/;

8/ В. Соколова, Льны украинского Полесья. Там же, 1930, апрель, стор. 306 - 311;

9/ Сельское хозяйство СССР. Ежегодник 1935, Москва 1936;

10/ Посевные площади СССР. Итоги учета посевных площадей

- летом 1935 года. Москва 1936;
- 11/ Большая Советская Энциклопедия. Вид. I, т. 55, стор. 770 - 876, Украинская ССР, 1947 р.
- 12/ Посевные площади СССР в 1938 году. Статистический Справочник. Госпланиздат, 1939, Москва;
- 13/ Там же;
- 14/ Сельское хозяйство СССР, Ежегодник, 1935, Москва, 1936;
- 15/ Там же;
- 16/ Там же;
- 17/ А. Антропов Проблемы развития льноводстве "Социалистическое сельское хозяйство," 1954, № 5, стор. 40 - 55;
- 18/ Encyklopedia Powszechna, Ultima thule, T. 6, Warszawa, s. 405 - 407 /Len/;
- 19/ Там же, стор. 407;
- 20/ Н. Латане В борьбе за высокий урожай льна-долгунца. "Социалистическое Земледелие", Москва, 12 февраля 1953 г.;
- 21/ Сельское хозяйство СССР. Ежегодник 1935, Москва, 1936;
- 22/ А. Шимичев Ликвидировать отставание льноводства. "Плановое хозяйство", 1954, № 3, стор. 57 - 66;
- 23/ Там же;
- 24/ С.В. Юзенчук. Linaceae в флоре СССР, т. XIV, стор. 86 - 146;
- 25/ Dillman A.C.. Classification of Flox Varieties 1946. Technical Bulletin, No.1064, february 1953, US Department of Agriculture, Washington D.C.;
- 26/ М. Боровський, Українське місцеве й особове назвництво в інтернаціональній ботанічній термінології, Вінніпег, Канада, 1955 р.;
- 27/ С.В. Юзенчук Linaceae в флорі СССР, т. XIV, стор. 86 - 146;
- 28/ БСЭ, вид. 1, т. 55, стор. 770 - 876 - Украинская ССР, 1947 р.;
- 29/ В. Соколова, Льны украинского Полесья, Вестник льняного и пенькового дела 1930, апрель, стор. 306 - 311;

- 30/ Там же;
- 31/ Сортовые посеы СССР 1938 года. Статистический справочник; Москва, 1938 г.;
- 32/ Там же;
- 33/ Н.Д. Матвеев, Основы сортосмены по льну-долгунцу, Огиз - Сельхозиз, Москва, 1946;
- 34/ И.В. Якушкин. Растениеводство. Растения полевой культуры, Изд. второе, 1953, Москва. Лен, стор. 466 - 509;
- 35/ Н.Д. Матвеев: Основы сортосмены по льну-довгунцу. Огиз-Сельхозгиз, Москва 1946;
- 36/ Там же;
- 37/ Н. Латане: В борьбе за высокий урожай льна-долгунца, "Социалистическое Земледелие" Москва, 12 февраля 1953 г.;
- 38/ Украинская ССР на всесоюзной сельскохозяйственной выставке 1939 г.;
- 39/ Ежегодники Главного Управления Землеустройства и Земледелия по Департаменту Земледелия 1942 и 1953 гг.;
- 40/ Сборник статистико-экономических сведений ..., С. Петербург 1907 г.;
- 41/ БСЭ, Вид. I, т. 55, стор. 770 - 876;
- 42/ Див. Ежегодники Департамента Земледелия за 1912 та 1913 pp.;
- 43/ А.П. Огановский, Сельское Хозяйство в России в XX веке;
- 44/ О. Архімович, Беларускі Зборнік, кн. 3, стор. 165-173, аса Belorussian Review № 2, pp. 115 - 121;
- 45/ "Правда" 3 лютого 1957 г.
-

З М І С Т

		Стор.
Н. Кулик о в и ч,	Музика в УССР 1957 року.....	3
О. В а с и л е в а,	Українська Книжкова Палата перед її знищенням в рр.1930- 1933	63
М.В. А й т у г а н,	Тюрко-татарські комуністи в СССР.....	122
О. А р х і м о в и ч,	Культура льону-довгунця в УССР	153